

AFRICA IN MACEDONIA

АФРИКА

ВО

МАКЕДОНИЈА

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

316.7(6:497.7)(083.824)
575.13(6:497.7)(083.824)
94(100)"1914/1918":355.11(6:497.7)(083.824)

АФРИКА во Македонија / [уредници на каталогот Гоце Наумов и Никос Чаусидис ; превод на англиски Игор Ефтимовски] = Africa in Macedonia / [catalogue editors Goce Naumov and Nikos Čausidis ; English translation Igor Eftimovski]. - Скопје : Музеј на Македонија = Skopje : Museum of Macedonia, 2019. - 171 стр. : илустр. ; 25 см

Текст на мак. и англ. јазик

ISBN 978-9989-917-67-7

1. Насп. ств. насл.

а) Африканска култура - Македонија - Каталози б) Културни врски - Македонија - Африка - Каталози в) Африкански генетски влијанија - Македонија - Каталози г) Прва светска војна - Војници од Африка - Македонија - Каталози
COBISS.MK-ID 111420682

**АФРИКА ВО
МАКЕДОНИЈА**

**AFRICA
IN MACEDONIA**

Издавач / Publisher
НУ Музеј на Република Северна Македонија / NI Museum of the Republic of North Macedonia

За издавачот / For the publisher
Гордан Николов / Gordan Nikolov

Автори на изложбата / Exhibition authors
Гоце Наумов и Никос Чаусидис / Goce Naumov and Nikos Čausidis

Дизајн на изложбата / Exhibition design and coordinator
Гоце Наумов и Никос Чаусидис / Goce Naumov and Nikos Čausidis

Програмски директор / Program director
Илија Цурев / Ilija Curev

Уредници на каталогот / Catalogue editors
Гоце Наумов и Никос Чаусидис / Goce Naumov and Nikos Čausidis

Дизајн на каталогот и плакатот / Catalogue and poster design
Гоце Наумов и Леон Џинго / Goce Naumov and Leon Djingo

Техничка обработка / Layout
Леон Џинго / Leon Djingo

Лектура / Proofreading
Здравко Ќорвезироски / Zdravko Korveziroski

Превод на англиски / English translation
Игор Ефтимовски / Igor Eftimovski

Партнери на изложбата / Exhibition partners:
НУ Археолошки Музеј на Република Северна Македонија
NI Archaeological Museum of the Republic of North Macedonia

Националната установа Стоби
National Institution Stobi

НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Битола
NI Institute for Protection of Cultural Monuments and Museum – Bitola

НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Охрид
Institute for Protection of Cultural Monuments and Museum – Ohrid

Музеј на град Скопје
Museum of the City of Skopje

Мирослав Масин, Роберт Смилески, Јасмина Никуљска, Петар Јовановски, Кристина Бицева, Билјана Јурукоски,
Филип Кондовски, Скопски џез фестивал и Национална и универзитетска библиотека „Климент Охридски“ /
Miroslav Masin, Robert Smileski, Jasmina Nikuljska, Petar Jovanovski, Kristina Biceva, Biljana Jurukoski, Filip Kondovski,
Skopje Jazz Festival and National and University Library ‘St. Kliment of Ohrid’

Изложбата е финансиски поддржана од / The exhibition is funded by:
Министерство за култура на Република Северна Македонија / Ministry of Culture of the Republic of North Macedonia

СОДРЖИНА / CONTENT

11	АФРИКАНСКИ ГЕНИ И МИГРАЦИИ ВО МАКЕДОНИЈА	99	AFRICAN GENES AND MIGRATIONS IN MACEDONIA
16	СИМБОЛИЧНОТО ЗНАЧЕЊЕ НА НЕГРОИДНИТЕ ЛИКОВИ ОД АРХЕОЛОШКИТЕ НАОДИ ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	104	THE SYMBOLIC MEANING OF NEGROID FIGURES ON ARCHAEOLOGICAL FINDS FROM NORTH MACEDONIA
22	АФРИКАНСКИ ВЛИЈАНИЈА НА ХЕЛЕНСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА И ПОСРЕДНО НА МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА И ОБРАТНО	110	AFRICAN INFLUENCES ON HELLENIC CIVILIZATION AND INDIRECTLY ON MACEDONIAN CULTURE AND VICE VERSA
25	АФРИКА ВО ЛИХНИД ВО ТЕКОТ НА МАКЕДОНСКО - ХЕЛЕНИСТИЧКИОТ ПЕРИОД	113	AFRICA IN LYCHNIDOS DURING THE MACEDONIAN - HELLENISTIC PERIOD
28	АФРИКАНСКИ МОЗАИЧАРИ ВО МАКЕДОНИЈА? МОЗАИЦИТЕ ОД ГОЛЕМАТА БАЗИЛИКА ВО ХЕРАКЛЕЈА ЛИНКЕСТИС	116	AFRICAN MOSAICISTS IN MACEDONIA? MOSAICS FROM THE GREAT BASILICA IN HERACLEA LYNCESTIS
31	СВЕТИЛКИ ОД СКУПИ СО ПРЕТСТАВИ НА ЕГИПЕТСКИ БОЖЕСТВА И „ПЕРСОНИФИКАЦИЈА НА АФРИКА“	119	LAMPS FROM SCUPI FEATURING REPRESENTATIONS OF EGYPTIAN DEITIES AND THE ‘PERSONIFICATION OF AFRICA’
36	АФРИКАНСКА ГРЧЧАРИЈА ОД РИМСКИОТ И ДОЦНОАНТИЧКИОТ ПЕРИОД ВО МАКЕДОНИЈА	124	AFRICAN POTTERY FROM THE ROMAN AND LATE ANTIQUE PERIODS IN MACEDONIA
40	ЕГИПЕТСКИ БОЖЕСТВА	128	EGYPTIAN DEITIES
47	АФРИКАНСКИ ПРЕТСТАВИ ВО СРЕДНОВЕКОВНИОТ ЦРКОВЕН ЖИВОПИС ВО МАКЕДОНИЈА	135	AFRICAN REPRESENTATIONS IN MEDIEVAL CHURCH PAINTINGS IN MACEDONIA
54	КАМИЛИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА	142	CAMELS IN MACEDONIA
57	АФРИКАНСКИТЕ КОЛОНИЈАЛНИ СИЛИ НА МАКЕДОНСКИОТ ФРОНТ ВО ПРВАТА ВЕТСКА ВОЈНА	145	AFRICAN COLONIAL TROOPS ON THE MACEDONIAN FRONT IN WORLD WAR I
61	НЕГРИ ИЛИ АРАПИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЖИВОТ И ТРАДИЦИЈА	149	NEGRI OR ARABS IN MACEDONIAN LIFE AND TRADITION
65	ЕГИПТАНИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА	153	EGYPTIANS IN MACEDONIA
69	АФРИКА ВО МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА, СПОРТ И ДИПЛОМАТИЈА	157	AFRICA IN MACEDONIAN CULTURE, SPORTS AND DIPLOMACY
74	ПРИСУСТВОТО НА АФРИКА ВО МАКЕДОНСКАТА МУЗИЧКА ТРАДИЦИЈА	162	THE PRESENCE OF AFRICA IN MACEDONIAN MUSIC TRADITION
76	СКОПСКИОТ ЏЕЗ ФЕСТИВАЛ И АФРИКАНСКИТЕ КУЛТУРИ ВО МАКЕДОНИЈА	164	THE SKOPJE JAZZ FESTIVAL AND AFRICAN CULTURE IN MACEDONIA
78	МАКЕДОНСКИ КОЛЕКЦИОНЕРИ НА ЕТНОЛОШКИ ПРЕДМЕТИ ОД АФРИКА	168	MACEDONIAN COLLECTORS OF ETHNOLOGICAL OBJECTS FROM AFRICA

Почитувани,

ни претставува особено задоволство што Музејот на Република Северна Македонија ја организира изложбата „Африка во Македонија“, преку која првпат на едно место се соединуваат сознанијата за врските помеѓу Македонија и Африка – од предисторијата до денес. На изложбата се презентирани повеќе археолошки, етнологски и уметнички експонати, како и архивски материјали преку кои на посреден и непосреден начин се покажуваат културните врски меѓу овие навидум далечни простори. Меѓу другото, се претставени и бројни африкански ракотворби, кои потекнуваат од личните колекции на повеќе македонски граѓани.

Претставените предмети самите по себе говорат за демографските процеси, влијанијата во уметноста и религијата, трговијата, војувањето и музиката во предисторијата, антиката, средниот век, отоманскиот период, XX и XXI век.

Би сакал да упатам благодарност до Министерството за култура на Република Северна Македонија, кое финансиски ја поддржа реализацијата на проектот, потоа до: Археолошкиот музеј на Република Северна Македонија, Заводот за заштита на спомениците на културата и музеј – Охрид, Музејот на град Скопје, Заводот за заштита на спомениците на културата и музеј – Битола и Националната установа Стоби, кои ни ги отстапија предметите од нивните збирки, со што придонесоа за збогатување на содржината на изложбата. Во оваа пригода изразувам благодарност и за отстапувањето фотографии и африкански ракотворби во сопственост на Мирослав Масин, Роберт Смилески, Јасмина Никуљска, Петар Јовановски, Кристина Бицева, Билјана Јурукоски, Филип Кондовски и Скопскиот џез фестивал, со што исто така ни излегоа во пресрет, овозможувајќи изложбата да добие разнолик карактер.

м-р Гордан Николов
Музеј на Република Северна Македонија
Директор

Dear guests,

It is our great pleasure that the Museum of the Republic of North Macedonia is organizing the exhibition “Africa in Macedonia”, which for the first time gathers in one place the knowledge on the relations between Macedonia and Africa - from prehistory to the present day. The exhibition presents a number of archaeological, ethnological and artistic showpieces, as well as archival materials that directly and indirectly show the cultural links between these seemingly distant places. Among other things, presented are also numerous African handicrafts originating from the personal collections of several Macedonian citizens.

The presented objects speak by themselves about the demographic processes, influences in art and religion, commerce, warfare and music in Prehistory, Antiquity, the Middle Ages, the Ottoman period, the 20th and 21st centuries.

I would like to express gratitude towards the Ministry of Culture of the Republic of North Macedonia, which financially supported the realization of the project, and to: the Archaeological Museum of the Republic of North Macedonia, the Institute for Protection of Cultural Monuments and Museum - Ohrid, the Museum of the City of Skopje, the Institute for Protection of Cultural Monuments and Museum - Bitola and the National Institution Stobi, which granted us objects from their collections, thus contributing to the enrichment of the contents of this exhibition. On this occasion, I also express my gratitude for the granting of photographs and African handicrafts owned by Miroslav Masin, Robert Smileski, Jasmina Nikuljska, Petar Jovanovski, Kristina Biceva, Biljana Jurukoski, Filip Kondovski and the Skopje Jazz Festival, for also meeting our efforts, enabling the exhibition to gain a diverse character.

Gordan Nikolov, MA
Museum of the Republic of North Macedonia
Director

АФРИКА ВО МАКЕДОНИЈА

ВОВЕД

На многумина од вас, пред да ја разгледате изложбава, Африка ќе ви изгледа многу далечна, како во географска, така и во културолошка смисла. Иако, на пример, Либија е во воздушна линија оддалечена од Македонија исто колку и Франција, сепак, оваа африканска земја, заедно со сиот континент, ја доживуваме како многу подалечна и потуѓа отколку Западна Европа. Ваквото чувство и перцепција се базираат, пред сè, врз нашето поимање на луѓето и на пределите карактеристични за Африка. Самото тоа што тамошните луѓе имаат потемна кожа и живеат во пустини и савани, нè залажува дека тие се многу далеку од нас, на пример многу повеќе отколку Финците, иако растојанието од Македонија до Финска е поголемо отколку до Нигерија. Но, ваквото доживување на Африканците и нивните земји не значи дека тие ни се навистина толку далечни. Во некој поглед, реалноста е токму спротивна – Африка и Африканците ни се всушност многу блиски, како во поглед на гените, така и на културата, при што овие блискости можат да се следат наназад во континуитет од денес па сè до далечните предисториски епохи.

Со претходниве реченици сакаме да ја предочиме главната цел на изложбата „Африка во Македонија“ која, покрај другото, треба да ни покаже дека Африка, на разни начини, посредно и непосредно, постојано била и сè уште е присутна во Македонија. Иако сме очевидно различни од Африканците, како од антрополошки така и од културолошки аспект, тоа не го негира фактот дека сме генетски блиски и дека отсекогаш сме имале блиски контакти со нив. Целата изложба е конципирана во насока кон истакнувањето на врските и влијанијата што постоеле меѓу Африка и Македонија, како и останатите балкански региони, и тоа почнувајќи од палеолитската епоха па сè до нашево време. Едноставно кажано, таа треба да нè потсети дека сите ние потекнуваме од Африка.

Нашето африканско потекло се потврдува со самото тоа што сме припадници на хомо сапиенс чиешто населување се датира пред околу 40 000 години, кога пралуѓето од овој вид мигрирале од африканскиот континент во Европа. Релациите меѓу двата региони се следат и во наредните периоди. Неолитските наоди од Македонија покажуваат дека пред околу 8 000 години таа, заедно со околните балкански подрачја, доживеала директни контакти или посредни влијанија чијашто почетна точка се наоѓа во Североисточна Африка. Древните историски записи нè информираат дека некои од народите што живееле на Балканскиот Полуостров и во Македонија, во вториот милениум пред нашата ера, војувале против Рамзес II – едниот од најмоќните египетски фараони. Најновите лабораториски истражувања потврдуваат дека голем дел од Македонците носат во својот генетски запис африкански обележја, и тоа примени уште пред околу 2 500 години.

Во Македонија не е мал бројот на артефакти од античкиот период кои исто така укажуваат на силни врски со Африка, и тоа особено во сферите на религијата: обетки и светилки со негроидни глави; наушници со лавји протоми; култ на египетските божества Изиди и Серапис; приказ на африкански животни и растенија на мозаиците; присуство на северноафриканска керамика итн. Сиве овие наоди потврдуваат дека низ античките градови во Македонија се ширеле разни културни појави чиешто потекло било африканско. Тие, во спрега со интензивните трговски и општествени комуникации, ќе доведат до трајно населување на Египќани на Балканот кои и денес егзистираат во Македонија како посебна етничка група.

Африканско-балканските релации опстојуваат и во средниот век кога во Македонија и околните региони ќе бидат почитувани неколку христијански светци по потекло од Африка. Во македонските цркви и манастири, покрај фигурите на овие светци, како и во други сцени, се сликале и африкански животни. Во времето на Отоманската Империја низ македонските градови крстосувале африкански камили, и тоа како дел од долгите карвани со кои на балканските и останатите европски пазари стигнувале зачини и разни други производи по потекло од овој континент. Африканците биле присутни во Македонија и за време на Првата светска војна, и тоа како војници регрутирани од страна на колонијалните сили. Меѓу крвавите битки водени на прочуениот „македонски фронт“ се случувале и непосредни контакти меѓу овие војници и локалното население кои ќе остават своја генетска трага во изгледот на наредните генерации. По Втората светска војна во Македонија ќе зачести присуството на припадници на африканските народи и тоа преку престој во неа на дипломати, студенти, спортисти и уметници, главно како резултат на Движењето на неврзаните во кое, покрај Југославија, членувале разни земји од „Третиот свет“ меѓу кои и повеќе држави од Африка.

Во последниве неколку децении сме сведоци на зголемен интерес кон африканската култура. Сè почесто македонски туристи, уметници и дипломати се присутни во Африка и оттаму носат сувенири или оригинални етнографски предмети кои денес ги облагородуваат нивните домови. За време на катастрофалниот скопски земјотрес, повеќе африкански земји несебично му ја понудија својата помош на Скопје, поради што денес неколку негови улици носат „африкански“ имиња, како што се: Каирска, Алжирска и други. Во сферите на уметноста и културата, вистински мост меѓу Африка и Македонија е Скопскиот џез-фестивал. Веќе четири децении во неговите програми земаат учество врвни музичари од овој континент или изведувачи од други делови на светот, во чија музика се содржани елементи на африканскиот мелос. Не се ретки ниту изданијата на африкански писатели, преведени на македонски јазик, кои му овозможуваат на нашиот читател да проникне во културата на Африка и во духот на нејзините луѓе.

На крајот на краиштата, и во логото на Музејот во кој се реализира оваа изложба е присутен лавот – животното кое е парадигматично за Македонија, но по потекло е од Африка. Минатата година во овој музеј беше поставена изложбата „Духовите на Африка“, која првпат ѝ овозможи на македонската публика непосреден увид во традиционалните форми на визуелна култура на овој, како што рековме, само навидум далечен континент.

Нашиов музеј е веројатно најсоодветното место во кое може да се заокружи континуираното милениумско присуство на Африка во Македонија. Музејската поставка како медиум кој во себе ги вклучува и едукативните и експресивните форми на комуникација е идеалниот формат преку кој, на современиот човек може концизно и впечатливо да му се предочат милениумските релации меѓу овие два региона. Секоја витрина, секој изложен предмет и секоја информативна табла која ја сочинува оваа изложба сведочи за некој специфичен аспект на овие релации. Поставени се тука со цел, сите заедно, да пратат порака за тоа колку е привидно и условно растојанието меѓу Македонија и Африка и разликата меѓу белиот Европеец и црниот Африканец. Оваа изложба е тука, меѓу другото, и за да нè потсети дека ситот човечки род всушност води потекло од Африка и дека сите ние, на некој начин, сме Африканци.

Гоце Наумов и Никос Чусидис
автори на изложбата „Африка во Македонија“

Гоце Наумов

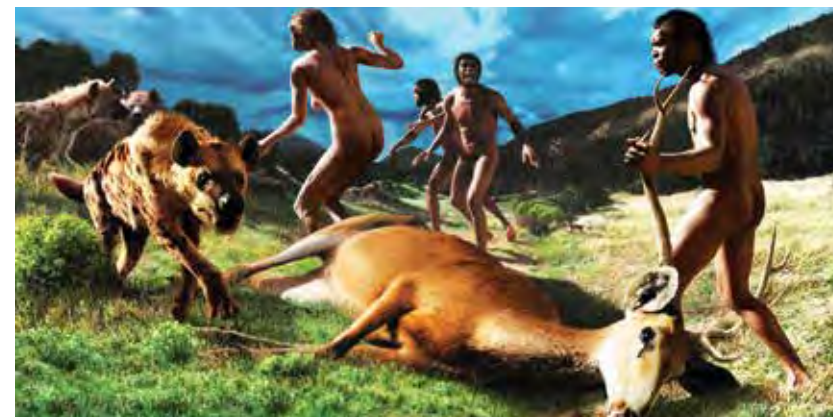
АФРИКАНСКИ ГЕНИ И МИГРАЦИИ ВО МАКЕДОНИЈА

Врските меѓу Африка и Европа постојат уште од настанувањето на човекот. Иако овој континент се доживува како нешто далечно и тешко пристапно, сепак наодите покажуваат дека човекот започнал оттаму да доаѓа на европска почва уште пред околу два милиони години. Почетните фази од овој долготраен процес се поврзуваат со развојот на првите видови пралуге (хоминини) за да продолжи натаму со хомо сапиенс, а подоцна секако и со поразвиените предисториски култури што оствариле непосредни контакти со европските племиња и народи. Мотивите за овие преселби од Африка во Европа биле различни, при што во предисторијата клучна улога одиграле климата и прехраната, додека во антиката и средниот век главни двигатели на овие населувања или освојувањата на нови територии биле трговијата и војните.

Ваквите населувања неретко биле резултат на масовни миграции коишто се одвивале sukcesивно во многу долг период, во предисторијата дури и во рамките на неколку илјади години. При овие миграции, индивидуите и заедниците од Африка стапувале во интеракција со локалните домородни популации во Европа така што, покрај културните влијанија, се вршела и генетска размена. На тој начин кај припадниците на европските популации биле всадени и африкански гени. Затоа, најголемиот дел од денешното автохтоното европско население содржи гени што потекнуваат од Африка. Пренесувањето на овие гени, како и соодветните анатомски обележја, во предисторијата се одвивало во повеќе наврати, но клучно е она што е реализирано со доаѓањето на хомо сапиенс во Европа, при што континентот бил населен со биолошки единки кои се наши директни предци. „Генетски миграции“ од Африка во Европа се случувале и подоцна во историските периоди, но тие немале таков размер и претежно се реализирале во помали географски рамки.

Овие преселби на помали и поголеми групи од Африка во Европа (т.н. модел „Надвор од Африка“) се случувале и во географскиот простор на Македонија. Со оглед на малиот број наоди на хоминини, и тоа на глобално ниво, тешко е да се потврдат ваквите демографски и генетски миграции во текот на раната предисторија. Но сепак, сосем е извесно дека тие се случувале и во рамките на Македонија, бидејќи остатоци од хомо еректус, хомо антецесор, хомо хајделбергенсис, хомо неандерталенсис и хомо сапиенс со откриени во разни делови на Европа, вклучувајќи го и Балканот (Сл. 1). Сосема е веројатно дека овие видови хоминини и луѓе чекореле и низ македонските региони пренесувајќи ги на некој начин и африканските гени во овој дел на Европа. За жал, истраженоста на палеолитот во Македонија е слаба, а мал е и бројот на истражувачи на овој период, што сето заедно не овозможува следење на моделот „Надвор од Африка“ и добивање појасна слика за него.

Меѓутоа, откритијата на хоминини и сапиенси во Србија, Грција и Бугарија дополнително укажуваат дека на Балканот живееле некои од предците на луѓето коишто се резултат на миграции на групи или цели популации од Африка. Исто така, скромните палеолитски истражувања во Македонија потврдуваат постоење на оваа почва на пралуге во времето на неандерталците и на модерните луѓе. Иако скелетни остатоци на овие видови сè уште не се пронајдени, сепак може да се зборува за нивно присуство и активност во средниот и доцниот палеолит, а секако и подоцна во неолитот. Сево ова укажува на фактот дека комплексниот и долготраен демографски и генетски процес именуван како „Надвор од Африка“, се случувал и во Македонија, за чие потврдување и натамошно подлабоко осознавање ќе бидат неопходни темелни истражувања.

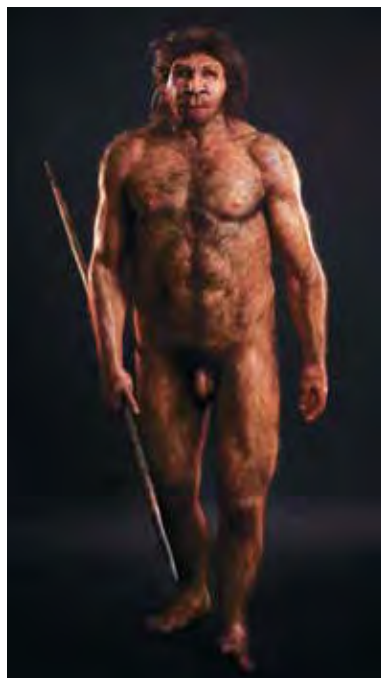
Сл. 1. Сцена со хомо еректуси во лов (сопственост на Природонаучен музеј Смитсониан во Вашингтон)

„Надвор од Африка 1“

Називот „Надвор од Африка“ најчесто се поврзува со истоимениот американски филм на Сидни Полак во кој главните улоги ги играа Роберт Редфорд и Мерил Стрип. Иако дејството на филмот, снимен и насловен според истоимената автобиографска книга на Карен Бликсен, се случува во Африка, тоа нема никакви допирни точки со темата на ова поглавје. Меѓутоа, токму неговиот наслов е искористен во науката за именување на еволуциската теорија која потврдува дека човечкиот род потекнува од Африка и дека тој во неколку наврати мигрирал од овој на другите континенти. Покрај оваа, познати се и теориите „Надвор од Африка 1“ и „Надвор од Африка 2“, кои посочуваат на наредните миграции од овој континент што се одвивале во периодот од 1.800.000 до 40.000 години пред н.е. Иако во моментот се актуелни и теориите за постоење на неколку паралелни еволуциски вериги на човекот, на повеќе места во светот, сепак, најголемиот број научници се сложни дека дел од хомините потекнуваат од Африка и дека подоцна, од нив во Азија и во Европа ќе бидат формирани локални видови пралуѓе.

Едниот од првите видови хомини за кој се претпоставува дека мигрирал надвор од Африка е *хомо хабилис*. Предложени се хипотези дека пред околу 2 милиони години тој започнал да го напушта африканскиот континент и да се населува во делови на Азија (поконкретно на територијата на денешна Кина). Сепак, првиот африкански вид чиешто присуство е потврдено во Евроазија е *хомо еректус* (некаде идентификуван и како *хомо ергастер*), за кого се смета дека во Африка егзистирал паралелно со *хомо хабилис*, и тоа во траење од околу половина милион години. Пред 1.900.000 години тој преку Левантинскиот коридор започнал да мигрира во Азија и Европа, што е потврдено со наодите од Дминиси (Грузија), Јуанмоу (Кина), Сангиран (Индонезија), Баранко Леон и Атапуерка (Шпанија), чијашто старост се проценува меѓу 1.800.000 и 1.200.000 години.

Подоцна, во Африка се појавуваат и други видови, чие потекло е врзано за *хомо еректус*, а кои се во поголем број потврдени и во Европа. Еден од нив е *хомо хајделбергенсис*, кој егзистирал меѓу 700.000 и 300.000 години, а мигрирал од Африка пред околу 500.000 години (Сл. 2). Нивни остатоци се пронајдени на повеќе европски локалитети, како што се Боксгрув (Англија), Мауер (Германија), Атапуерка (Шпанија), Араго (Франција) и др. Во контекст на географска Македонија, најбитен е пронајдокот на череп од Петралона кај Солун. Овој наод е датиран меѓу 350.000 и 160.000 години. Според анатомските карактеристики, тој му се припишува на *хомо хајделбергенсис* но, исто така, се смета дека поседува и елементи на *хомо еректус* и *хомо неандерталенсис*. Тука треба да се спомене и наодот од Мала Баланица во Србија, датиран меѓу 525.000 и 400.000 години. Се смета дека тој нема елементи ниту на *хомо хајделбергенсис*, ниту пак на подоцнежниот *хомо неандерталенсис*, така што се изнесени предлози дека се работи за засебен вид, потврден и во други делови на Европа, кој мигрирал од Југозападна Азија.

Сл. 2. Хомо хајделбергенсис (сопственост на Музејот за човековата еволуција во Бургос)

Имајќи предвид дека во периодот од 500.000 до 150.000 години пред н.е. на Балканот се потврдени човечки остатоци на хоминини кои имаат индиректно потекло од Африка, сосем е веројатна претпоставката дека тие живееле или барем се движеле и низ македонските краишта. Ваквите претпоставки би можеле да се потврдат или да се негираат само преку идни поинтензивни истражувања на средниот палеолит во Македонија. Дотогаш како единствена можност преостанува општата слика за присуството на *хомо еректус* и *хомо хајделбергенсис* да се формира врз основа на неколкуте наоди од соседството.

По егзистенцијата на пралуѓето од споменатите видови, во периодот меѓу 400.000 и 40.000 години се појавува *хомо неандерталенсис* (популарно познат како неандерталец), за кого се смета дека е автохтон европски вид кој потекнува од *хомо хајделбергенсис*. На Балканот се познати повеќе локалитети со скелетни остатоци од неандерталци (Винџија, Шалитрена, Бачо Киро и др.), а локалитети што содржат нивни алатки се откриени и во Македонија, како што се Голема Пешт кај Здуње и Узун Мери кај Мустафино. За разлика од другите видови, неандерталците немаат директни врски со Африка, односно не мигрираат оттаму преку Блискиот Исток. Меѓутоа, при крајот на своето постоење, тие ќе почнат да стапуваат во интеракција со припадниците на видот *хомо сапиенс* кои пред околу 43.000 години се населуваат од Африка на европскиот континент. На тој начин неандерталците ќе извршат генетска размена со модерните луѓе, со што дел од нив ќе го прими во себе и африканскиот ген. При тоа, и *хомо сапиенс* ќе прими во себе гени од неандерталците, поради што тие гени денес сè уште ги носат и современите европски и азиски популации, и тоа во обем од околу два проценти од целиот свој геном.

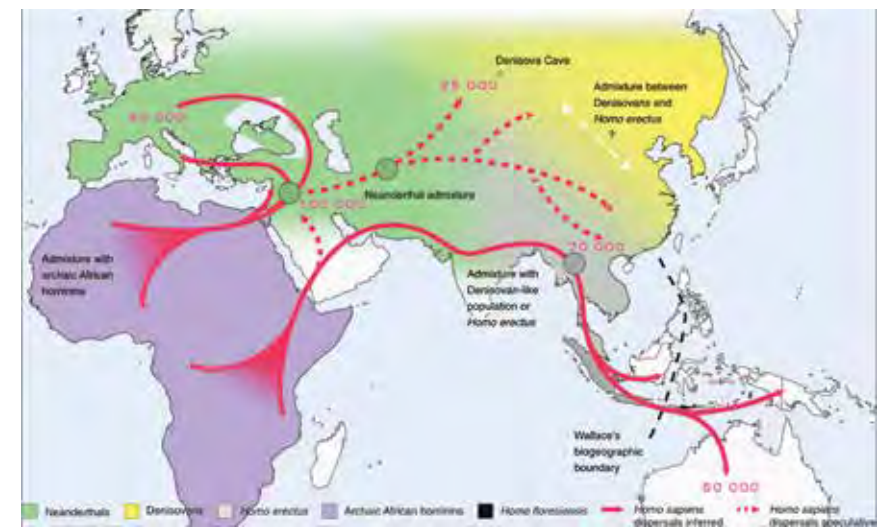
„Надвор од Африка 2“

Процесот на ширење на *хомо сапиенс* надвор од Африка популарно се именува „Надвор од Африка 2“, а се случува во неколку етапи, од кои последната се однесува и на Европа. Се смета дека овој вид најрано се појавува во Источна Африка пред околу 300.000 до 200.000 години, и тоа како потомок на *хомо еректус*, односно *хомо хајделбергенсис*, од кого во Европа настанува *хомо неандерталенсис*. Иако претходно се сметаше дека овој вид почнува да мигрира од Африка пред околу 80.000 години, сепак се покажа дека тоа се случило набргу по неговото настанување. Едниот од првите негови миграциски бранови бил насочен кон Азија, и тоа пред околу 260.000 години. Ова е индиректно потврдено преку остатоците од модерниот човек во кинеската област Дали, иако најраните директни податоци од *хомо сапиенс* во Азија се датираат пред околу 175.000 години. Во следните 100.000 години ќе се случуваат и други помали демографски движења на *хомо сапиенс* низ Блискиот Исток и Западна Азија.

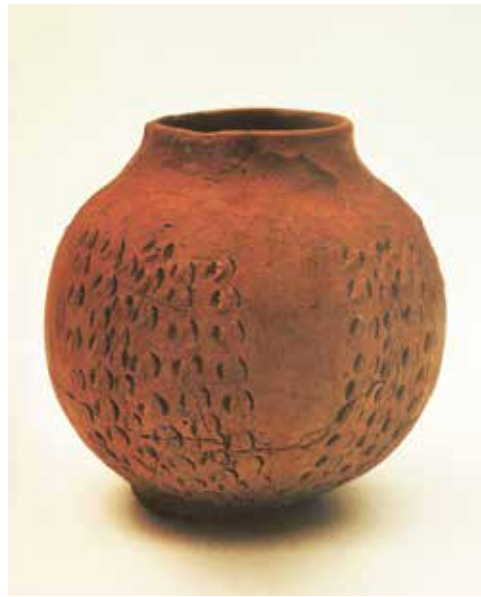
Најновите истражувања публикувани оваа година, посочуваат дека населувањето на *хомо сапиенс* во Европа се случил пред околу 210.000 години, што е потврдено со човечките остатоци од пештерата Апидима во Грција. Ова датирање на најраните остатоци на модерни луѓе на европскиот континент е многу порано од претходните хипотези, така што ја повлекува еволуциската хронологија наназад за дури 150.000 години. Со оглед на тоа што овој наод е пронајден на Пелопонез, останува отворено прашањето на интензитетот на напредувањето на овој вид северно кон континентална Европа, особено ако се има предвид дека најверојатно се работело за мали заедници. Сознанијата за најраните претставници на *хомо сапиенс* на Пелопонез се мошне свежи и веројатно во блиска иднина тие ќе се дополнуваат со слични нови откритија во регионот, но и во други делови на Балканскиот Полуостров и Европа.

За разлика од првите миграции на *хомо сапиенс* од Африка кон Азија и Европа кои биле со помал обем, пред околу 70.000 години од овој континент се одвиваат помасовни преселби, потврдени со бројни откритија во Израел, Јемен, Кина, Австралија и др. Овој последен демографски бран во Европа се случил пред околу 40.000 години, односно во доцниот палеолит (Сл. 3). Во тој период, во разни делови на европскиот континент, ќе настапат значителни демографски и културни промени, што е потврдено со наглата појава на мноштво локалитети и со бројни уметнички дела, како што се сликите и цртежите на пештерските сидови и тродимензионалните фигурини изработени од камен, коска, рог и глина. Овој процес има и генетски импликации, така што анатомијата и гените на *хомо сапиенс*, од Африка, индиректно преку Западна Азија, биле пренесени и во Европа.

На Балканот, како и во другите европски региони, се истражувани бројни локалитети од доцниот палеолит, како што се Шандаља (Хрватска), Шалитрена (Србија), Козарника (Бугарија), Дајт (Албанија) и Клисура (Грција). На сидовите од пештерите Ромуалдова (Хрватска), Бадањ (Босна), Колибоаја (Романија) и Магура (Бугарија) се откриени и слики, што потврдува дека со доаѓањето на модерните луѓе на Балканскиот Полуостров ќе започне да се создава и уметност. Доцнопалеолитски локалитети се откриени и во Македонија, како на пример Макаровец и Голема Пешт, при што во втората се следи континуитет на живеење од средниот до доцниот палеолит. Иако во оваа пештера не се пронајдени човечки остатоци, туку единствено алатки и огниште, може да се смета дека неа ја користеле прво неандерталци, а потоа и припадници на *хомо сапиенс*. Тоа упатува на заклучокот дека, индиректно преку брановите на наведените преселби, африканските анатомски и генетски компоненти биле пренесени и во Македонија. Тие ја сочинуваат основата на изгледот и когнитивните обележја на современите Македонци, како и на другите популации што живеат на Балканот, во Европа и во останатите делови на светот.

Сл. 3. Мапа на распространување на *хомо сапиенс* и присуство на хоминини (сопственост на Институтот Макс Планк)

Сл. 4. Неолитски сад со импресо декорација од Тумба-Маџари (сопственост на Археолошки музеј на Република Северна Македонија)

Африкански влијанија во неолитот

За разлика од палеолитот, во неолитот веќе не се одвиваат помасовни миграции од Африка кон Балканот и особено не кон Македонија. Во овој период се потврдени одредени демографски промени, меѓутоа како продукт на преселбите на популации од Анадолија во Југоисточна Европа. Тоа се заедниците кои околу средината на VII милениум пред н.е. во Европа ќе го донесат земјоделството, грнчарството, неимарството и специфичните неолитски верувања. Сепак, и во овој културно-демографски процес се забележуваат одредени влијанија од Африка манифестирани низ материјалната култура. Едно од нив е т.н. импресо керамика, карактеристична за садовите украсени со отпечатени или врежани линии изведени со нокти, дрвени и коскени алатки или школки (Сл. 4). Во традиционалните археолошки теории оваа керамика се третира како медитеранска појава која на Балканот и во Македонија доаѓа од крајбрежните локалитети на Егејското и Јадранското Море. Посочената теорија може да се смета за основана и точна, особено ако се земе предвид керамиката наречена „кардиум импресо“, украсувана со помош на морски школки. Меѓутоа, за појавата на овој вид садова декорација досега ретко се дискутирало надвор од европскиот континент.

Најновите истражувања покажуваат дека импресо керамиката сепак доаѓа од Блискиот Исток, и тоа преку Анадолија, при што не е случајно што таа се појавува порано од онаа на Балканот. Но интересен е фактот дека овој вид декорација на садовите всушност потекнува од Африка, а дури подоцна тој ќе се појави во Западна Азија и во Европа. Најраната ваква керамика од Африка, пронајдена во долината на реката Нил и регионите на супсахарска Западна Африка, Централна и Источна Сахара, се датира кон крајот на 10-от милениум пред н.е. На овој континент таа започнува да се произведува неколку века пред таквите примероци од Блискиот Исток. Овие наоди укажуваат на можните влијанија кои во 9-от милениум се одвивале од (суп)сахарските региони кон Левантинскиот коридор и Мртвото Море - слични како споменатите од средниот и доцниот палеолит. Карактерот на овие влијанија би соодветствувал на оние што неколку милениуми подоцна ќе го условат пренесувањето на земјоделството и сточарството од Блискиот Исток во Африка.

Оваа хипотеза може делумно да го објасни ширењето на импресо керамиката низ целиот медитерански простор, иако не треба да се занемарат и теориите за независната локална појава на таквите садови. Присуството на импресо керамиката во Македонија е резултат на директни влијанија што преку Медитеранот се шират на Балканот, при тоа имајќи ги предвид анадолските, критските и левантските региони. Според тоа, импресо керамиката во Македонија може да се третира како продукт на мошне бавен верижен процес кој во одредена смисла е сличен на оној кој, како специфична технолошка иновација, многу порано ќе го поттикне нејзиното создавање во Африка. Иако директни африкански влијанија во македонскиот неолит не можат да се очекуваат, сепак треба да се имаат предвид сличностите во типологијата и во фактурата на садовите, што не е случај со другите центри на рана појава на керамиката (Кина, Јапонија или Русија).

Во прилог на неолитските врски меѓу Македонија и африканскиот континент, оди еден наод од локалитетот кај Говрлево. Станува збор за дел од сад кој има очевидни обележја на црните луѓе од Африка, што како појава на Балканот е исклучително ретка. Овој сад е подетално обработен и толкуван во второто поглавје од оваа публикација, така што во овој случај ќе биде употребен како додатен аргумент во прилог на контактите и комуникациите меѓу двата региона. Иако фактурата на садот е еднаква со онаа која е вообичаена за фините садови произведени во Говрлево, сепак не може аргументирано да се определи дали се работи за предмет од локално производство или за импорт. Во секој случај, овој неолитски артефакт, како и импресо керамиката, го отвора прашањето за можните индиректни релации меѓу Балканот и Африка кои постоеле не само во палеолитот туку и во наредните предисториски и историски периоди.

Африкански гени во Македонија како заклучок

Сите жители во Македонија несомнено имаат гени кои стигнале тука преку миграциите на хомо сапиенс од Африка во Европа. Тие гени се содржани и во сите останати популации на планетата, бидејќи на неа не живеат други човечки видови освен хомо сапиенс. Но, покрај овие карактеристики – општи за сите луѓе, меѓу Македонија и Африка има и подиректни генетски релации. Бројните војни и освојувања придонеле за раселувањето на припадници на разни африкански народи од своите родни земји и нивно интегрирање во секојдневниот живот на Балканот. Најевидентен е примерот со експанзијата на Римската Империја и населувањето на Африканци низ нејзините европски провинции или пак многу подоцнежниот пример со Првата светска војна кога жители на африканскиот континент се бореле на бојните полиња во Македонија на страната на колонијалните војски. Освен што биле ангажирани како војници или слуги, тие стапувале во интеракција и со локалното население. На тој начин се формирале интимни врски, а неретко и силувања кои доведувале до раѓање деца со африкански обележја (подетално образложено во дванаесеттото поглавје на оваа публикација).

Колку и да изгледа неверојатно или неприфатливо, ваквите размени на гени се вообичаени во човековата историја и не е случајно што многу народи содржат гени од популации кои временски и географски се многу оддалечени од нив. Во контекст на африканските гени во Македонија, вреди да се истакне едно неодамнешно истражување на македонските генетичари публикувано во еминентни научни списанија и прифатено од светската научна јавност. Имено, нивното истражување укажува на фактот дека меѓу денешните православни Македонци присутна е генетската хаплогрупа LOa која е карактеристична за индивидуите од супсахарска Африка. Генетичарите сметаат дека ова присуство на гени во македонската популација е резултат на некои од историските процеси во последните 2.500 години, како што се: ширењето на кралството на античките Македонци, експанзијата на Римската Империја, водењето на Крстоносните војни и динамиката на Отоманската Империја. Сите тие биле проследени со војни и транспорт на робови, во кои е можно да учествувале и заедници од Африка.

Современите генетски анализи овозможуваат секој индивидуално да има увид во историскиот развој на својата ДНК низа. Таков е случајот со популарниот Genographic Project на National Geographic во кој, покрај следењето на миграциите во минатото, секој лично може да ја дознае својата генетска историја. Во рамките на овој и сличните проекти и Македонците имаат можност да се уверат во потеклото на своите гени, кое некогаш води наназад дури до предисторијата на Африка. При ваквите анализи може да се согледа комплексноста на индивидуалната ДНК структура која не содржи само африкански и модерни генетски елементи, туку и компоненти на многу други минати и сегашни народи од Азија и Европа. Тоа дополнително го потврдува богатството на податоци во нашите геноми кои укажуваат на динамичните демографски процеси во минатото започнати токму во Африка уште во палеолитскиот период.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Фиданоски, Љ. 2009. Производство на керамички садови. Во Наумов, Г.; Фиданоски, Т.; Толески, И. и Ивковска, А., *Неолитските заедници во Македонија*: 65-80. Данте: Скопје.
- Шаламанов - Коробар, Љ. 2008. Пештера - Голема Пешт, село Здунје. *Македонски археолошки преглед* 1: 5-9. Скопје.
- Ajanovska, R. A.; Jakovski, Z.; Risteski, S.; Jovanović, H.; Pavlovski, G.; Stankov, G.; Poposka, V and Duma, A. 2017. Africa LOa mtDNA Republic of Macedonia. *Forensic Science International: Genetics Supplement Series* 6: 308-309.
- Balaresque, P., Bowden, G. R., Adams, S., Leung, H., King, T., Roser, Z. T., Goodwin, J., Moisan, J., Richard, C., Millward, A., Demaine, A. G., Barbujani, G., Previdere, C., Wilson, I.J., Tyler-Smith, C., and Jobling, M. A. 2010. A Predominantly Neolithic Origin of European Paternal Lineages. *PLoS Biology* 8/1: 1-9.
- Lopez, S.; van Dorp, L. and Hellenthal, G. 2015. Human Dispersal Out of Africa: A Lasting Debate. *Evolutionary Genomics* 11: 57-68.
- Naumov, G. 2015. Early Neolithic Communities in the Republic of Macedonia. *Archeologické Rozhledy* LXVII (2015/3): 331-355. Prague.
- Pinhasi, R. 2003. A new model for the spread of the first farmers in Europe. *Documenta Praehistorica* XXX: 1-47. Ljubljana.
- Roberts, P. and Stewart, B. A. 2018. Defining the 'generalist specialist' niche for Pleistocene homo sapiens. *Nature Human Behaviour* 2: 542-550.
- Scarre, C. 2005. *The Human Past: World Prehistory and Development of Human Societies*. London: Thames & Hudson.
- Šemrov, A. and Turk, P. 2009. *Neolithic Art in the Republic of Macedonia*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Tattersall, I. 2009. Human origins: Out of Africa. *PNAS* 106 (38): 16018-16021.

Никос Чаусидис

СИМБОЛИЧНОТО ЗНАЧЕЊЕ НА НЕГРОИДНИТЕ ЛИКОВИ ОД АРХЕОЛОШКИТЕ НАОДИ ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

На неолитскиот локалитет „Церје“ во Говрлево кај Скопје е пронајден необичен археолошки предмет – керамичка глава која прикажува лик со дебели усни, карактеристични за негроидната раса, но комбинирани со тенок нос и пренагласени уши, налик на мајмунски (Сл. 1, 2). Овој наод, веројатно дел од сад со култна намена, наметнува една суштинска дилема:

Дали приказот на негроиден лик би бил резултат на реалното присуство на припадници од оваа раса во Македонија или на долгата верига копирања слични претстави чии почетни алки досегале до региони многу поблиски до Африка?

Со оглед на реалистичниот изглед на некои детали (особено дебелите усни), ни се чини поверојатна првата опција. Во прилог на неа би одел и култниот карактер на садот, кој пак, од своја страна, наметнува уште едно прашање:

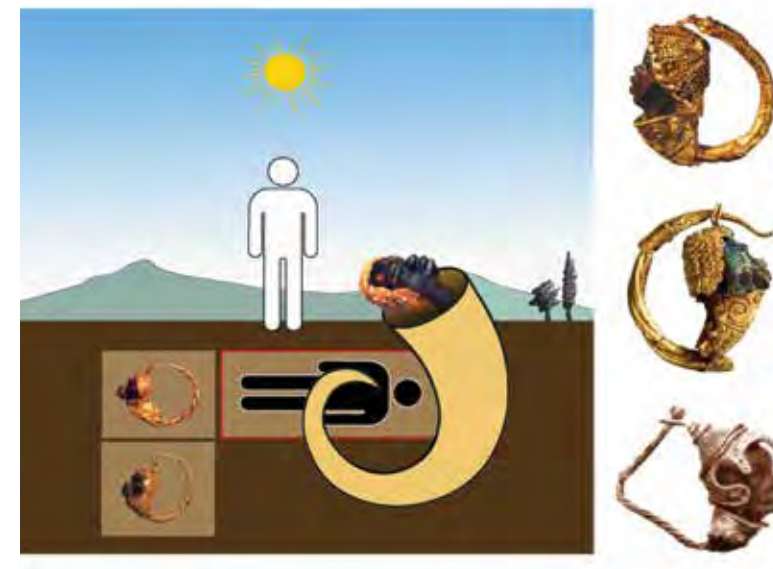
Зошто припадник на црната раса би се прикажувал на еден сакрален предмет, без разлика дали неговите изработувачи имале или немале непосреден увид во такви луѓе?

Овие прашања наметнуваат два одговора, кои и денес ни се чинат фасцинантни и неверојатни. Првиот е дека луѓе од црната раса живееле на Балканот уште пред 6 или 7 илјади години, а вториот – дека припадниците на белата раса, кои доминирале во овој регион, нив ги внеле во својот митско-симболички и религиски систем. Но, неверојатноста на овие одговори ја ублажуваат други археолошки наоди и древни пишани известувања кои се однесуваат на истиот или на подоцнежните периоди од историјата на Балканот и на Македонија, како дел од него. Прв таков пример, од временски аспект најблизок до говрлевскиот, е една неолитска фигурина од Русе (Бугарија) со јасни негроидни обележја на лицето (Сл. 3).

Сл. 1а. Фрагмент од керамички сад, неолит, Говрлево, Скопје, Р.С. Македонија, Музеј на град Скопје; Сл. 1б. Идејна реконструкција на садот (според Н. Чаусидис); Сл. 1в. Дел од керамичка фигурина, неолит, Русе, Бугарија.

Од историските извори, особено внимание заслужуваат делата на античките писатели Плиниј и Страбон, каде што се спомнуваат Пигмејци населени околу реката Стримон (Strymon, денешна Струма) кои, ќе го напуштат наведениов регион некаде пред доаѓањето на Римјаните. Присуството на овој далечен африкански народ некои истражувачи го оправдуваат со ширењето на металургијата, особено новите техники на обработка на железото, кои на Балканот пристигнале од Истокот, главно со посредство на Феничаите. На овој полуостров се откриени бројни археолошки предмети со претстави на негроидни ликови кои потекнуваат од раноантичкиот (VI–II век пред н.е.) и од римскиот период (I век пред н.е. – IV век н.е.). Фреквенцијата на вакви наоди укажува на мошне интензивното присуство на припадници на црната раса во балканските култури од овие периоди. Нема ди-

Сл. 2. Обетки со негроидна глава, III – I век пред н.е.: Сл. 2а. Негроидните обетки и воскреснувањето на покојниците (шема: Н. Чаусидис); Сл. 2б. Обетка од Селце, Поградец, Албанија; Сл. 2в. Обетка од Будва, Црна Гора; Сл. 2г. Обетка од Бетона, Италија.

ки се откриени и во други делови на Македонија (Марвинци, Струмица, Верија и др.), а ги има и во Јужна Италија (Сл. 7). Речиси сите вакви наоди се пронајдени како прилози во гробовите што, заедно со кревката изработка, укажува на нивното користење пред сè или исклучиво како гробен накит наменет за китење на покојниците во времето на погребните ритуали.

Присуството на припадник на друга раса (уште во тоа време маргинализирана и демонизирана) на еден така драгоцен предмет и тоа во толку важен обреден чин не може да се должи само на некаков моден тренд, како што сметаат некои истражувачи. Убедени сме дека тоа е резултат на силното симболичко значење на негроидниот човек и неговото вклучување во разните форми на религијата, па и во верувањата поврзани со задгробната судбина на починатите. За да го објасниме и аргументираме овој став, ќе мора да пристапиме кон претставување на неговата симболика, односно прашањето како припадниците на белата раса него го вклучиле во своите претстави за светот. На тој начин ќе досегнеме и до корените на демонизацијата на оваа раса, но и фасцинацијата од неа, кои преживеале дури и во нашата современа цивилизација.

Еден од концептите на мислење на архаичниот човек е мислењето во опозиции при кое сите суштествени појави и категории се разбираат преку нивно групирање во комплементарни парови (ден – ноќ, добро – зло, живот – смрт, машко – женско итн.). Во рамките на овој концепт, негроидниот човек бил определен како антипод на белиот при што на него биле налепени многу негативни категории за кои немало никакви реални оправдувања. Во тие рамки се појавила и следнава опозиција: *обичните луѓе (нашинци, припадници на белата раса) живеат на овој свет – белиот свет – светот на светлината, поради што се и самите бели; но постојат и поинак-*

леми дека во ова време тие веќе биле присутни во нив и како робови.

Една од таквите категории наоди, се златните обетки од хеленистичкиот и преминот кон римскиот период (III–I век пред н.е.) обликувани во вид на ритон од чиј отвор стрчи негроидна глава измоделирана од темен кристален минерал или стакло. Особено се распространети во регионот околу Охридското Езеро и приморскиот дел на Црна Гора и Херцеговина (Сл. 5, 6). Случајно или не, токму овие простори во античките пишани извори се поврзуваат со еден прочуен ориенталец – Феничанецот Кадмо. Според митовите, тој од Теба допатувал најпрво кај Енхелејците околу Охрид, основајќи го таму градот Лихнид, па потоа се преселил во Бутое кај Илирите (денешна Будва во Црна Гора). Такви обетки

Сл. 3а. Златна фијала, IV – III век пред н.е., депо откриено кај Панаѓуриште, Бугарија; Сл. 3б. Детал од композицијата со желеди и негроидни глави прикажана на дното од фијалата.

Сл. 4а. Керамички сад (арибал), 520 – 510 г. пред н.е., Атика, Грција, Музеј „Лувр“ – Парис; Сл. 4б: Мотив насликан на антички керамички сад, Теба, Грција; Сл. 4в. Мотив насликан на антички керамички сад, Волтера, Италија.

пролет, заедно со преселните птици, доаѓа топлиот и плоден период на годината. Црната боја на нивната кожа се оправдувала низ два сосема контрадикторни фактори: од една страна, со вечната темнина на светот во кој живеат, и од друга – со близината на сонцето кое, поради тоа, им ја гори и поцрнува кожата (Сл. 11, 12).

Светот на овие „јужни народи“ се поврзувал и со подземјето сфатено како космичка зона во која престојуваат покојниците, но од која воедно доаѓа и животната сила на растенијата, а со неа и плодноста. Овие два аспекта се соединиле во една двозначна претстава за негроидниот човек како носител и застапник на смртта, но и на плодноста и животот. Таа е одразена и во ликот на хтонските (земни, подземни) богови, кои се најчесто црни т.е. негроидни, а носат функции на господари на смртта, но и на воскреснувањето, како и функцијата на покровители на плодноста, богатството и изобилието.

Земајќи ги предвид овие факти и добро познатото значење на ритонот како *корнукопија* – симбол на изобилието, плодноста и раѓањето, можеме да предложиме едно ново толкување на изгледот на посочените обетки коешто многу поуверливо би го објаснило и нивното присуство во гробовите, на телото на починатите. Сметаме дека негроидната глава на нив го претставува црниот бог на подземниот свет. но и покојникот кој, со преминувањето во мракот што го исполнува, и самиот поцрнува изедначувајќи се со тој свет и со црниот бог што господари со него. Но, наоѓајќи се во подземјето, поттикнат од животните сили со кои овој бог господари, покојникот, по примерот на семето засеано во почвата, влегува во процес на повторно оживување, раѓање и растење. На обетките тоа е претставено преку појавувањето (= раѓањето) на негроидната глава од отворот на ритонот кој ја претставува утробата на Мајката-Земја (Сл. 4).

Овој круг на умирања и повторни воскреснувања бил заокружен во еден таен култ посветен на боговите Кабири во чии имиња е содржан коренот *аксио* – во значење на црн. Тие сочинувале едно божевно семејство составено од богот-татко (Аксиерос), божицата-мајка (Аксиокерса) и богот-син (Аксиокерсос). Низ овој култ најдобро може да се разбере описот на една статуа на уметникот Диноменес која ја прикажувала пајонската кралица Бесантис со нејзиното црно дете. Очевидно се работело за илустрација на некој важен мит на Пајонците, едни од древните жители на Македонија, во кој низ утробата на нивната божевна кралица се препородувал нејзиниот црн сопуг и син.

Во раноантичкиот период, негроидните ликови не биле поретки и во другите балкански подрачја. Еден од најинтересните такви примери е златната жртвена чинија од Панаѓуриште (Бугарија) на чие дно, во концентрични прстени се наредени најпрво желеди, па потоа три реда негроидни глави, при што во секој нареден ред тие се поголеми и повозрасни од претходните (Сл. 8, 9). Во оваа композиција очевидно е кодирана трансформацијата на виталната сила, од нејзиниот ембрионално-растителен стадиум (желеди лоцирани во „оној свет“) кон појавно-антропоморфниот (негодни деца, момчиња и возрасни луѓе позиционирани во предната зона кон „овој свет“).

ви луѓе (туѓинци, припадници на црната раса) кои доаѓаат од некое друго место; тие се црни, што значи дека потекнуваат од црниот свет кој е спротивен на нашиот; се наоѓа некаде онаму, од онаа страна на овој свет, или долу, под нашиот свет, а претставува некаков подземен свет, свет на темнината и свет на смртта. Во рамките на оваа бинарно-опозициска концепција, припадниците на црната раса биле категоризирани спротивно од оние на белата раса: како лоши, нечисти, нечесни, но исто така и моќни и способни во една мистична и демонска смисла на зборот.

Како резултат на овој концепт, припадниците на црната раса ќе бидат претворени во некаков митски народ (именувани како Пигмејци или Етиопијци) кој живее на „оној свет“, од онаа страна на Океанот, во земјата во која заоѓа и од која изгрева сонцето и од каде што на-

Во овој период, во древногрчките керамичарски центри ќе се изработуваат садови обликувани во вид на две човечки глави споени со тилвите. Мошне често едната од нив прикажува припадник на црната раса додека другата е најчесто жена од белата раса (Сл. 10). Меѓу неколкуте толкувања на оваа комбинација, заслужува особено внимание онаа според која би се работело за претстава на богот на подземјето (Хад т.е. Плутон) и на Персефона која, според познатиот мит, половина година престојува во неговото царство, и тоа во улога на негова сопруга, додека остатокот го поминува на овој свет. Приказот на главните ликови од ова митско дејство добива смисла ако се земе предвид дека се работи за садови за мирисливи масла, главно користени во погребните ритуали. Во тој контекст, Персефона може да се протолкува како персонификација на душата на починатиот (без разлика дали бил од женски или од машки пол) која, спуштајќи се во светот на мртвите, му станува заробеничка на богот на подземјето. Но, потоа ѝ претстои повторно враќање на овој свет – сè до наредното заминување во подземјето. Луксузните садови со слична намена (неретко и бронзени), обликувани во форма на негроидни глави или фигури, ќе се користат и во подоцнежните периоди на антиката.

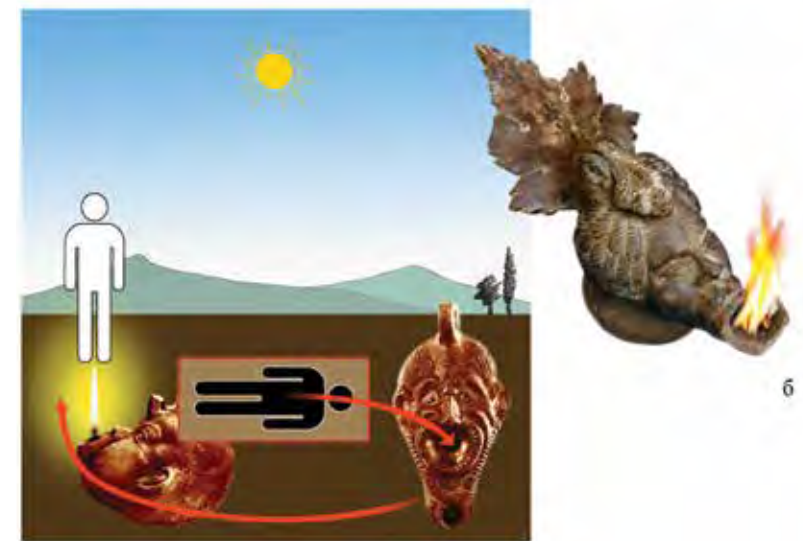
Во хеленистичкиот и особено во римскиот период споменатите симболички концепти ќе бидат насочени кон една друга категорија предмети – керамичките и бронзените светилки. Се работи за специфични посатки што имаат кружно тело во кое, низ отвор во горниот дел, се налевало масло, на задниот дел имало рачка за држење, додека на предниот – клун со отвор во кој горел фитилот. На територијата на Северна Македонија, како и во околните балкански региони, пронајдени се неколку такви керамички и бронзени светилки обликувани во вид на глава на црнец, при што нивниот клун е изедначен со устата на прикажаниот лик од која, во некои случаи, стрчи ритон или некаква чашка во чиј отвор всушност горел фитилот (Сл. 14). Како што гледаме, овие предмети формираат уште една слика, исто толку необична како онаа од обетките. Овој пат таа прикажува негроиден човек во чија уста гори оган.

Дали е случајна асоцијацијата меѓу овие предмети и циркуската точка во која изведувачот блуе оган од устата, при што, често пати, е од ориентално потекло или пак е маскиран како припадник на некоја ориентална култура (Сл. 15)? Имаат ли врска овие предмети со огнениот змеј од приказните кој исто така исфрла оган од устата (Сл. 16)?

Сметаме дека необичниот дизајн на посочените светилки се должи на уште еден аспект од симболиката на негроидниот човек кој ќе го претставиме во наредните редови.

Архаичните луѓе знаеле дека огнот во природата не доаѓа само од небото (преку сонцето и молњата), туку и од земјата, на што укажувале вулканите со нивната огнена лава, испарувањата на запален гас од Земјата, а посредно и термалните извори. Овие симптоми во нивната свест најпрво оформиле митска претстава за Божицата Земја која го раѓа огнот од својата утроба. Но, кога со текот на времето, нејзиното место го зазел машиот бог на подземјето, поради отсуството кај него на родилни органи, морало да се промени и митското објаснување за потеклото на огнот – од негово раѓање, во исфрлање од устата на овој бог. Со оглед на тоа што змејот бил животинската варијанта на подземниот бог, ова дејство ќе биде пренесено и на него, со што тоа ќе влезе и во состав на митовите и приказните.

Најдобра илустрација на овие концепти е античкиот мит за вулканот Етна на Сицилија. Се верувало дека настанал така што Зевс, по победата над хтонскиот бог-змеј Тифон, него го фрлил во подземјето и го натиснал со една планина. Поради тоа, низ неа и денес излегува чад и оган, кои всушност ги исфрла бесниот Тифон од својата уста.

Сл. 5а Античките луцерни и воскреснувањето на покојниците (шема: Н. Чаусидис); Сл. 5б. Бронзена луцерна, римско време, Хераклеја Линкестис, Битола, Р.С. Македонија.

Сл. 6а. Голтач на пламен; Сл. 6б. Илустрација од алхемиска книга на Ј. С. Barchusen (Elementa Chemicæ, Leiden, 1718).

б

Согледувајќи ги во контекст на овој мит посочените негроидни светилки, нивниот облик може да се разбере како визуелизација и определување на митските објаснувања за потеклото на огнот (Сл. 14). Не треба да се заборава дека луѓето отсекогаш се плашеле од деструктивната страна на огнот, верувајќи дека неа најдобро може да ја контролира црниот подземен бог како негов создавач и господар. Оттука се чини логично присуството на негроидниот човек на светилките да се бара во стремежот на луѓето, преку неговото прикажување, да го превенираат пожарот во куќата кој често се предизвикувал од неконтролираното ширење на пламенот што тлеел во нив.

Според истата основа, како господар на огнот, црниот бог на подземјето станал и покровител на металургијата,

за што како примери можат да се наведат хеленскиот бог Хефест и римскиот Вулкан. При тоа, реалните ковачи ќе бидат третирани како негови почитувачи или свештеници, па дури и како негови отелотворувања. Ваквиот силен хтонски и магиски предзнак на металургијата е присутен во сите традиционални култури од Стариот свет. Манифестиран е, покрај другото, и во предодреденоста на овој занает за туѓинците и особено за припадниците на народите со темен тен на кожата. Впрочем, ова е еден од аргументите во прилог на претпоставката според која и Пигмејците, населени околу реката Струма, всушност биле металурзи. Најдобар показател за моќта и долгото опстојување на овие традиции е фактот што сè до средината на минатиот век на целиот Балкан, па и пошироко, речиси единствени ковачи биле Ромите, при што овој занает е сметан за нечист (во симболичка и магиска смисла) и недостоен за припадниците на белата раса.

Негроидната форма на светилките може да се оправда и на други начини, особено во однос на бројните примероци кои биле оставани во гробовите, често дури и запалени. Според едни толкувања, нивната улога се состоела во разбивањето на темнината во гробот, сфатена како симболичен еквивалент на самата смрт, додека според други – во осветлувањето на патот по кој покојникот патувал кон „оној свет“. Можно е и трето толкување кое би се базирало на изедначувањето на огнот, и светлината што тој ја зрачи, со животот и душата кои тлеат во човековото тело како негова нематеријална суштина. Најдобра илустрација на оваа симболичка идентификација е современиот збор воскреснување во чија етимологија е содржано значењето повторно палење, земајќи предвид дека во неговата основа стои словенското крес во значење на оган.

Се смета дека во антиката светилките главно не се користеле за секојдневна профана намена, туку во рамките на религиските церемонии, и тоа поради високата цена на маслото кое за најголемиот дел од популацијата било тешко достапно. Оттука, палењето на светилката се третираше како чин на жртвување, т.е. откажување од употребата на маслото за исхрана, и тоа во име на светлината што од него би се добила. Сметаме дека кај некои светилки на симболички начин е претставено ова жртвување упатено на богот на подземјето како господар на огнот. Станува збор за примероци чиј отвор за налевање на маслото е оформен во вид на очапена уста, при што налевањето на маслото го добивало значењето на негово истурање во устата на прикажаниот лик. Со поврзувањето на оваа слика со онаа за излегувањето на пламенот од устата на негроидниот лик се заокружува еден митско-симболички концепт кој може да се земе како уште една предлошка во објаснувањето на задгробната судбина на покојникот.

Истурањето масло во устата на хтонскиот бог е еквивалентно на погребувањето на покојникот во гробот кој исто така на одреден начин „го јаде“ телото, т.е. материјалниот аспект на човекот. Транспонирањето на маслото во пламен и светлина сугерира на истиот процес кој го чека и покојникот, а се состои во воскреснување („повторно палење“) на неговата угасната светлосна душа и нејзино ослободување од

мртвото тело (Сл. 13). Според тоа, палењето на светилките (негроидните но и сите други) во времето на погребниот ритуал, веројатно имало за цел да ја евоцира задгробната судбина на покојникот. Може да се сфати и како жртва која на магиски начин требало да го поттикне нејзиниот позитивен исход, т.е. да придонесе за воскреснувањето на починатиот.

Зошто некои од светилките, како и другите погоре посочени предмети, се обликувани во вид на негроидно дете?

Ако црниот човек е симбол на виталните сили на подземјето, тогаш негроидното дете оваа функција уште подобро ја претставува затоа што детето во принцип е симбол на непотрошениот животен потенцијал. Тука е воедно содржан и одговорот на прашањето за толкавото митско значење на Пигмејците – поради тоа што малиот раст на оваа реално постојна џуџеста негроидна популација им давал предзнак на „вечни деца“ во кои, поради тоа, никогаш не може да се потроши виталниот потенцијал. Поради истите причини, Пигмејците често се прикажувале и со препотенциран фалус, за да се сугерира еден друг аспект на нивната животна сила, овој пат насочена кон оплодувањето на сите форми на животот (Сл. 11, 12). На споменатата чинија од Панаѓуриште тој е кодиран преку два елемента. Првиот се желадите од кои произлегуваат црнечките глави, чијшто облик прилично асоцира на врвот на машкиот полов орган, додека вториот – растителните орнаменти со кои се тие обиколени (Сл. 8, 9).

Враќајќи се назад кон негроидниот лик од Говрлево, можеме да констатираме дека по прегледот спроведен во претходните пасуси, неговото значење ни станува многу појасно (Сл. 1, 2). Се чини прилично веројатно дека изгледот, карактерот и намената на садот на кој бил прикажан се должеле на некоја од неколкуте посочени митско-симболички линии. Всушност, сè зависи од тоа која материја се ставала во него и зошто тоа се правело. Сè до пронаоѓањето на други слични предмети, подобро зачувани и со подобро документиран автентичен археолошки контекст, остануваат како можни разни опции: за негово користење како сад за принесување жртвени прилози (крв, млеко, масло, жито и др.) или за некои други магиско-религиски постапки поврзани со огнот, покојниците или со плодноста на луѓето, добитокот и земјоделските култури. Врз основа на презентираниите компарации станува појасен еден детаљ кој пред тоа ни се чинеше како резултат не немарноста на керамичарот што ја моделирал оваа глава. Тука мислиме на асиметричноста на очите на негроидниот лик, односно на отсуството на око во едната од неговите очни дупки кое веројатно било намерно извадено, за да се означи неговата едноокоост, т.е. делумното слепило (Сл. 1). Во наредните епохи оваа особина ќе биде вообичаена за хтонските богови, и тоа како уште еден симбол (заедно со темната кожа) на мракот на „оној свет“ сфатен како засебна супстанција (*nigredum*), со сите гореспоменати нејзини позитивни и негативни значења и функции.

Од сево ова следи и еден по малку неочекуван заклучок – дека базичните концепти на сложената симболика, митологијата и религискиот карактер на негроидните ликови биле втемелени уште во неолитот, т.е. во самите почетоци на праисторијата.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- В. Битракова Грозданова, *Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија*. Скопје: Филозофски факултет, 1987, – 328.
- А. Н. Црнобрња, *Култна намена римских жижака у Горњој Мезији*, Београд: Филозофски факултет; Музеј града Београда, 2006, – 169.
- Н. Чаусидис, Негроидните митски ликови на археолошките наоди од Република Македонија – семиотика и аналогии од соседните региони, *Macedoniae acta archaeologica*, 21, Скопје, 2018, 231–261.
- Н. Čausidis, The Black Man in the Mythical Tradition of Macedonia // K. Kulavkova (ed.) *Interpretations, Vol. 3, Figures of Memory: Black Arab*. Скопје: Macedonian Academy of Sciences and Arts, 2009, 73–104.
- М. Frank, Jr. Snowden, *Blacks in Antiquity. Ethiopians in the Greco-Roman Experience*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1970. – 364.
- И. Маразов, *Мистериите на Кабирите в Тракия*. София: Издателство „Захарий Стоянов“, 2011, – 463.
- М. Д. Петровић (Петрушевски), *Божанства црне боје код старих народа*, Београд, 1940, – 52.
- Д. Rendić – Miočević, Zlatni nakit iz helenističko-ilirske nekropole u Budvi, *Opuscula Archaeologica*, IV, Zagreb, 1959, 5 – 47.

Елеонора Петрова Митевска

АФРИКАНСКИ ВЛИЈАНИЈА НА ХЕЛЕНСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА И ПОСРЕДНО НА МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА И ОБРАТНО

Сл. 1 Сцена со Рамзес II во витката кај Кадеш

Иако за време на античкиот период африканските влијанија биле мошне присутни во хеленската култура, во средниот век, и особено во нововековната европската наука, тие ќе бидат наполно избришани. Хеленската култура и цивилизација ќе станат европоцентрични, а со самото тоа и лулка на европската цивилизација. Со Јохан Дројзен и воведувањето на поимот „хеленизам“, овој процес ќе земе уште поголем замав со што ќе се зацврсти ставот за хеленската култура како автохтона европска култура. Затоа, кон крајот на XX и почетокот на XXI век, некои обиди за давање поголемо значење на овие африкански влијанија, ќе предизвикаат забележителен интерес.

Во тој поглед, најмногу бранувања има предизвикано трилогијата на Мартин Бернал „Црна Атина – афроазиските корени на класичната цивилизација“ публикувана во три тома: „Фабрикација на античка Грција 1785–1985“ во 1987 година, „Археолошки и документарни докази“ во 1991 година и „Лингвистички докази“ во 2006 година, иако тоа и не биле првите обиди за „африканизација на антиката“.

Крајот на XX век донел нови истражувања во чиј фокус биле поставени Кемитите и црните фараони на Египет од Нубија. Тоа, пред сè, се однесувало на фараоните од 25-тата династија чишто ликовни претстави укажуваат на нивното несомнено африканско потекло. Тие владееле со Египет од 744 до 656 г. пред н.е. и тоа се непобитни факти за африканските елементи во древно-египетската култура и цивилизација.

Во исто време се појавуваат и првите истражувања на Бернал кој се насочил кон египетско-семитските влијанија врз класичната грчка цивилизација. Тој сметал дека на територијата на копнена Грција имало египетски и феникиски колонии и силни египетски влијанија, што археолошки не е доволно потврдено, ниту пак истражено. Од друга страна, освен фараоните од Нубија, нема доволно допирни точки во однос на поврзувањето на египетската и феникиската култура со „Црна Африка“. Египет е најчесто ставан во релација со медитеранскиот културен комплекс, така што самите ликовни претстави на фараоните и божествата, или пак на обичниот народ, не покажуваат значителна расна и генетска сличност со припадниците на „Црна Африка“, освен во исклучителни прилики. Истражувајќи го подлабоко древно-египетското сидно сликарство, сепак можат да се забележат различни нијанси на бои на тенот на Египќаните, што најверојатно укажува на етничките мешања во одредени хронолошки периоди.

Она што со одредена доза на сигурност можеме да го констатираме се претпоставките според кои во третиот и вториот милениум од старата ера египетски доселеници се населиле на Крит и дека нивното хиероглифско писмо било инспирација за создавање на „линеарното А“ писмо. Подоцнежните влијанија од Крит врз Кикладските Острови и хеладската цивилизација исто така имаат допирни точки со Египет. Меѓутоа, можно е да станува збор за трговски врски, бидејќи наоди на египетски производи се среќаваат на грчкото копно во текот на целиот втор милениум пред н.е. Египетските влијанија самите по себе не се и влијанија од „Црна Африка“, а тие се среќаваат и посеверно од Егејската област.

Сл.2 Натпис од Мединет Табу каде што се спомнуваат „морските луѓе“

Влијанија од Балканот и Македонија кон Африка

Констатирајќи дека постоеле влијанија од Африка кон Балканот сè до Македонија, би требало да укажеме и на влијанијата што од балканскиот простор дејствувале кон Египет како дел од африканското копно. Во таа смисла се примарни податоците за Фригијците и Мизите коишто се многу рано евидентирани во египетските и асирските извори.

Споменувањето во египетските натписи на „народите од север“ за прв пат ги среќаваме во документот од Тел Ел Амарна, датиран околу 1400 година пред н.е. Овие народи и нивните напади на Египет повторно се евидентирани во времето на Рамзес II во 1317-1251 година пред н.е. Дел од нив се јавуваат и како плате-

ници во армијата на Рамзес II коишто во 1287 година пред н.е. ги одбиле нападите на народите од Троада (регион околу Троја). На споменикот од Кадеш, исто така од времето на Рамзес II, се нотираат народите Ms(w) и Drd-nj, за кои се претпоставува дека всушност биле Мизите и Дарданците (Сл. 1). Според одредени автори, тие во XIV или во почетокот на XIII век пред н.е. првин се појавиле во Мала Азија и зеле учество во војните на Хетитите против Египет во времето на Рамзес II.

Во 1229 година пред н.е., дел од „народите од север“ биле поразени на северната граница на Египет од армијата на Мернапхет, којшто владеел од 1225 до 1215 година пред н.е. И на натписот од храмот во Мединет Хабу во Теба се среќава податок дека Рамзес III ги одбил непријателите што дошле во Египет по копно и по море (Сл. 2).

Според Џејмс Меларт и Курт Бител, меѓу „северните“ и „морските народи“ секако треба да бидат вброени Фригијците и Неохетитите. Во асирските извори во текот на XII век пред н.е. се јавуваат и народи познати под името Мушку или Мушки зад кое, според едни автори, всушност стојат Фригијците, а според други Мизите, но и двата секако со балканско потекло. Оваа мизиско-фригиска комбинација на народи, нивната миграција кон Мала Азија и натамошното земање учество во војните во регионот, а особено против Египет, укажува на повеќе бранови на движења, како што е веќе констатирано во историјата за нападите на „морските“, односно „северните народи“.

Сепак, најдиректната врска помеѓу Македонија и Египет се релациите воспоставени во време на Александар III, којшто владеел од 336 до 323 година пред н.е. За време на кампањата во 332 година пред н.е., тој го освоил Египет. При тоа, Египќаните го примиле како ослободител од персиската власт, така што Македонците лесно воспоставиле управа над оваа земја. За време на тамошниот престој, тој отпатувал во пророчиштето на Амон во оазата Сива каде што бил прогласен за син на Амон. По неговата смрт и поделбата на кралството, Египет му припаднал на Птолемеј Лаг (аристократ од Македонија), едниот од седумте соматофилакси (телохранители) на Александар и негов верен генерал. Птолемеј воспоставил македонска династија во Египет која траела од 305 до 30 година пред н.е. во траење од речиси три века. Последната кралица на македонско-хеленистичката монархија била Клеопатра VII.

И покрај војните на дијадосите и ривалството меѓу хеленските монархии во Медитеранот, влијанијата меѓу Македонија и Египет, особено културните, биле многу силни, и тоа во обете насоки. Манифестирани се на планот на трговските врски, што се огледа во присуството во Македонија на голем број артефакти од египетско потекло. Археолошките наоди коишто најверојатно по пат на трговски врски допреле во Македонија, укажуваат на длабоките културни врски со Египет. Такви се статуите на божицата Изиди, обетките со негроидни глави или ламбите со претстави на африкански ликови. Особено е интересна главата на Серапис, хеленистичко-египетско божество, коешто го промовирал самиот Птолемеј. Овој бог може да се смета за едно од македонските влијанија врз Египет, застапени и на поширок план во сферите на религијата како и во хеленистичките форми на владеење со оваа земја.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Петрова, Е. 1994. Бриги: Бригите на централно балканскиот простор. Скопје: Музеј на Македонија.
- Петрова, Е. и Поповска, Н. 2011. Античка Македонија: Критички приод кон интерпретацијата на историјата и историографијата.
- Bernal, M. 1987. Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, The fabrication of Ancient Greece 1785-1985, vol 1.
- Bernal, M. 1991. Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, The Archaeological and Documentary Evidence, Vol. 2.
- Bernal, M. 2006. Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, The Linguistic Evidence, Vol. 3.
- Morkot, R. 1999. The Black Pharaohs: Egypt's Nubian Rulers.
- Redford D.B. 2000. The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt.

Бојан Танески

АФРИКА ВО ЛИХНИД ВО ТЕКОТ НА МАКЕДОНСКО - ХЕЛЕНИСТИЧКИОТ ПЕРИОД

Сл. 1. Наушници со негроидни ликови од Требенишко Кале (Завод и музеј – Охрид).

Хеленистичкиот период, во современата историја, се дефинира како процес на распаѓање на државата која ја создал Александар III Македонски, на војните помеѓу војсководците - дијадоси и на процесот на формирање на првите хеленистички држави меѓу крајот на IV и I век пред н.е. Во овие историски околности, како плод на симбиозата меѓу хеленските, македонските, египетските и азиско-ориенталните компоненти, ќе се создаде нова култура. Рапидниот процут на оваа култура, всушност, бил зададен со големиот историски настан кој се случил во третата деценија од IV век пред н.е., односно со историската мисија на Александар III Велики и неговиот поход од Македонија кон Азија и Африка.

Територијата на денешна Македонија, во овој период населена со различен етнички супстрат - Пајонци, Пелагонци, Пенести, Десарети, Дарданци, Тракијци, Линкести и други, се наоѓа на маргините на големите политички настани и процеси. И покрај ваквата ситуација, археолошките истражувања на населбите и некрополите од македонско-хеленистичкиот период, откриваат исклучителен напредок во сите области на животот.

Во овој контекст е особено забележителен процутот на античкиот град Лихнид, кој егзистирал во јадрото на денешниот Охрид. Анализата на материјалната култура констатирана во него, која хронолошки се поврзува со периодот од IV до I век пред н.е., дава јасна слика за егзистирањето на локално културно творештво, ковањето на монети како израз на економската моќ, негувањето на ориенталните култови и продорот на хеленистичката материјална и духовна култура како директен импорт од центрите во егејско-медитеранскиот простор.

Урбанизирањето на градот и новите потреби на неговото население доведуваат и до развој на разни гранки на занаетчиството. Во тие рамки, пред сè, се истакнува златарството, потврдено преку бројните примероци на накит со зооморфни и антропоморфни глави. Не помалку значајно е и керамичарството, застапено преку откриените калапи за изработка на теракотни фигурини и бројните примери на садова и градежна керамика. Важно место во градот ќе заземаат и металуршките занаети, потврдени преку разни предмети за утилитарна употреба, орудија и оружје, како и преку ковањето на бронзената монета на Лихнид со претстава на македонски штит, клун од лаѓа и натпис „Лихнидион“. Паралелно со просперитетот на градот, доаѓа до развој и на населените места во неговата непосредна околина. Најдобар показател за благосостојбата на населението се богатите гробни прилози (златни обетки и ѓердани, златни прстени, апликации и украсни предмети за облека) откриени во некрополите од овој период. Лоцирани се во околината на Линхид („Требенишко Кале“, „Црвејнца“, „Делогожда“) и во рамки на неговиот акропол („Самуилова тврдина“, „Плаошник“ и „Дебој“).

Античките занаетчии, при изработката на луксузните парчиња накит, покрај својата вештина, користеле и различни техники на обработка на металот, и тоа леење, исчукување, филигран, гранулација, калибрирање, тордирање, врежување, исполнување на масата со стаклена паста, но и со скапоцени и полускапоцени камења, како што се карнеолот, рубинот, гранатот и килибарот. Накитот е најчесто изработуван од најблагородниот метал - златото, кое со својата трајност и вредност означувало моќ во земскиот и вечно опстојување во задгробниот живот.

Сл. 2. Наушници со негроидни ликови од Горна Порта, Охрид (Завод и музеј – Охрид).

Обетки со негроидни глави

Стилско-уметничката анализа на предметите откриени во охридските некрополи, покрај локалниот занаетчиски израз, укажува и на интензивни трговски врски со големите производствени центри на античко-то златарство од егејско-медитеранскиот простор. Импотираниите предмети пристигнати во Лихнид како плод на овие врски, неминовно ќе извршат влијание врз модата и вкусот на населението, а со тоа и врз творештвото на локалните занаетчи.

Во текот на III век пред н.е., во регионот на Охридскиот Басен се јавува еден нов тип накит со антропоморфни претстави. Станува збор за прстенести обетки изработени во вид на алка од тордирана златна жица, која постепено преминува во конусовидна чашка со калота во која е вметната негроидна глава. Главата, пак, е пластично измоделирана во гранат, карнеол, килибар и стаклена паста. Изведбата на фризурата на овие глави ги издвојува женските од машките ликови, при што машките фризури се изведени во вид на ситни кадрици, додека женските се од типот „мелон“, со прамени што завршуваат во низок шињон. Покрај обетките, на локалитетот „Плаошник“ е откриен и златен ѓердан со негроидни глави, кој е засега единствен таков наод во регионот. Изработен е од меѓусебно поврзани „осумки“ од златни алки и алки од стаклена паста, додека краевите му завршуваат со негроидни глави вметнати во калоти од златен лим.

Обетките со антропоморфни претстави, и покрај тоа што се присутни и пошироко низ хеленистичкиот свет, сепак се најбројни токму во Охридско-струшкиот Регион, и тоа застапени со дури со 23 чифта и 22 поединечни примероци.

Инспирацијата за изработка на овој тип накит научниците ја бараат во градот Александрија, основан на северниот брег од африканскиот континент во 331 год. пред н.е. од страна на Александар III Македонски. Нагласениот реализам и натуралистичкиот приказ на негроидните профили се главната причина за поврзувањето на овие наоди со Александриската уметничка школа од III век пред н.е. Во прилог на ова тврдење оди и отсуството на овој тип накит на територијата на Грција и Тракија во текот на хеленистичкиот период.

За врските помеѓу Охридско-струшкиот Регион, односно Македонија и африканскиот континент, покрај овој тип златен накит, говори и силно развиениот култ кон синкретизираниите египетски божества Изиди и Серапис. Сево ова укажува на отвореноста и желбата на жителите на Лихнид и неговата околина за прифаќање во текот на македонско-хеленистичкиот период на нови ориентални вредности, различни од локалните. Со тоа уште еднаш се потврдуваат врските на овој регион со главните центри на хеленистичката уметност и култура.

Сл. 3. Наушници со негроидни ликови од Горна Порта, Охрид (Завод и музеј – Охрид).

Кога станува збор за накитот карактеристичен за овој период, примероците дополнети со антропоморфни завршоци се засега единствената врска со Африка. Но, со оглед на тоа што археологијата е „жива“ наука која постојано се надоградува со нови артефакти и сознанија, голема е веројатноста во иднина таа да се продлабочи преку откривање на други доблесни уметнички и митолошко-религиски креации базирани врз автохтоните традиции или врз импортите и влијанијата на развиените трговски центри од Медитеранот, а во тие рамки и оние од Египет. Но, веруваме дека во иднина таа ќе се продлабочи преку откривање на други доблесни уметнички и митолошко-религиски креации базирани врз автохтоните традиции или врз импортите или влијанијата на развиените трговски центри од Медитеранот, а во тие рамки и оние од Египет. Овие очекувања ги темелиме врз блискоста во комуникациите меѓу двата региона базирана на речиси тривековното владеење на македонската династија на Птоломеите со египетската цивилизација.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Битракова-Грозданова, В. 1987. *Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија*. Скопје.
- Битракова - Грозданова, В.; Маленко, В. 1998. *Антички накит*. Скопје
- Битракова-Грозданова, В. 1999. *Религија и уметност во антиката во Македонија*. Скопје.
- Кузман, П.; Димитрова, Е. 2010. *Охрид subspecies aeternitatis*. Охрид.
- Кузман, П.; Почуча Кузман, Н. 2014. *Златото на Лихнида*. Охрид.
- Rendić Miočević, D. 1989. *Iliri i antički svijet*. Split.

Мишко Тутковски

АФРИКАНСКИ МОЗАИЧАРИ ВО МАКЕДОНИЈА? МОЗАИЦИТЕ ОД ГОЛЕМАТА БАЗИЛИКА ВО ХЕРАКЛЕЈА ЛИНКЕСТИС

Сл. 1. Поден мозаик во нартексот на Големата базилика во Хераклеја (фото: Мишко Тутковски)

Најстарите мозаични дела што се откриени на територијата на денешна Македонија потекнуваат од првиот век од новата ера, односно од периодот кога поголемиот дел од Европа, Северна Африка и Мала Азија биле составен дел на моќната Римска Империја. Мозаичната продукција во Македонија се развивала и во следните векови, а кулминацијата ја достигнува во доцноантичкиот период (IV–VI век), кога мозаичните подови стануваат речиси неизоставен дел од декорацијата во луксузните палати, црквите и епископските резиденции од урбаните центри Лихнид, Хераклеја Линкестис, Стоби и Бургала.

Мозаичките ремек-дела што ги красат подовите на Големата базилика во Хераклеја Линкестис со своите ликовно-естетски вредности се издвојуваат од сите останати мозаици што се откриени на територијата на Македонија и на Балканот, и несомнено се вбројуваат во најубавите уметнички остварувања од доцноантичката епоха. Говорејќи за исклучителните вредности и уникатноста на хераклејските мозаици, очекувано е да се запрашаме кој ги изработил овие мозаици и зошто нема слични остварувања во балканскиот регион? Потрагата по одговорите на овие прашања излегува од границите на Балканот и Европа и преку водите на Средоземното Море нè води до крајбрежјето на африканскиот континент. Земјите од Северна Африка што се наоѓале на територијата на денешните држави Мароко, Алжир, Тунис, Либија и Египет, веќе во I век од новата ера биле под целосна контрола на Римската Империја. Римските провинции од Африка биле исклучително значајни затоа што имале најголем удел во снабдувањето на Империјата со основните прехранбени продукти какви што се житото и маслиновото масло, но и со разновидни керамички садови што служеле за секојдневна употреба. Брзиот развој на стопанството и на трговијата во африканските провинции придонел кон формирањето на голем број богати урбани центри што набргу прераснале во жаришта на римската култура, уметност и литература.

Африкански мозаици

Мозаичната уметност во африканските провинции започнала да се развива кон крајот на I и во почетокот на II век, а веќе во III век африканските мозаичари креирале специфични ликовни манири што воделе кон создавање на уникатниот *полихроман флорален стил*. Во тој период, мозаичните подови се исполнуваат со богата полихромна декорација со раскошни флорални дизајни и мотиви коишто најчесто се дополнувале со претстави на разновидни плодови, птици и фигури. Популарноста на флоралниот стил траела повеќе децении, а кон крајот на III век, на мозаичките подови започнале да доминираат претставите на фигурални мотиви и композиции, со што била означена новата стилска фаза во мозаичната уметност од Африка.

Реалистичното прикажување на фигурите и вегетацијата коишто отсликуваат сцени од реалниот живот, а не од митологијата, ги одредуваат основните карактеристики на новиот африкански стил. Најпопуларни и најчесто илустрирани сцени од овој период се претставите на четирите годишни времиња, како и сцените со претстави на лов што имаат лонгитудинални композиции со неутрален бел фон исполнет со реалистични претстави

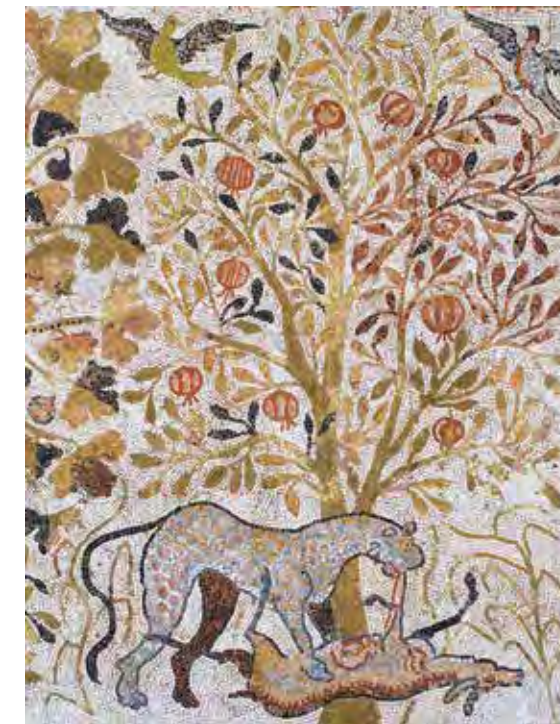

Сл. 2. Сцена од подниот мозаик во нартексот на Големата базилика во Хераклеја (фото: Мишко Тутковски)

Африкански стил на мозаиците во Македонија

Уникатен пример за влијанијата на африканскиот стил во Македонија е мозаикот од нартексот на Големата базилика во Хераклеја Линкестис, којшто настанал во првите децении од VI век (Сл. 1). Мозаичкиот аранжман има издолжена правоаголна композиција која е врамена со надворешна рамка декорирана со низа поврзани октогони исполнети со претстави на водни животни и барски птици. Во средишниот дел на мозаичкиот аранжман, во елипсовидна рамка од разнобојни акантусови лисја, е претставена симетрична композиција која се состои од централно поставен кантарос од кој израснуваат ластари со винова лоза. Кантаросот е фланкиран со претстави на елен и кошута, а во горниот дел од композицијата, помеѓу лисјата и гроздовите, се прикажани две раскошни претстави на пауни и два гулаба во лет. Од двете страни на централната композиција се протега живописен пејзаж во кој се илустрирани различни видови дрвја што ги симболизираат четирите годишни времиња, дополнети со претстави на животни и со голем број растенија, цветови и птици. Во бујната вегетација, под раскошните претстави на дрвјата, се лоцирани претставите на дивојарец, лав кој напаѓа бик (Сл. 2), куче заврзано за дрво и леопард којшто растргнува мртва антилопа (Сл. 3). Оваа мозаична панорама која ја илустрира Земјата и живиот свет на неа, заедно со надворешната рамка која ја илустрира водниот свет, на симбличен начин ги илустрира првите стихови од Стариот завет коишто се однесуваат на создавањето на Земјата, водите, животните и растенијата. Визуелното обликување на оваа композиција е изведено во согласност со верувањата на луѓето од античките времиња дека Земјата е рамна плоча која од сите страни е опколена со вода, односно со океанот.

Централната композиција, која е визуелно издвоена од мозаичкиот аранжман во нартексот, претставува засебна иконографска целина каде што на алегориски начин се прикажани најзначајните компоненти на христијанската догма. Претставите на еленот и кошутата ги симболизираат катекумените, односно луѓето кои се подготвени да ја примат христијанската вера преку крштавањето, а претставите на

Сл. 3. Сцена од подниот мозаик во нартексот на Големата базилика во Хераклеја (фото: Мишко Тутковски)

Сл. 4. Детал од подниот мозаик во нартексот на Големата базилика во Хераклеја (фото: Мишко Тутковски)

пауните ги симболизираат воскресението и бесмртноста со која ќе се стекнат верниците кои ги измиле своите гревови во осветената вода и ја примиле светата причесна.

Анализата на стилските особености на мозаикот во нартексот на Големата базилика од Хераклеја Линкестис покажува дека овој мозаик ги содржи сите специфични елементи што го дефинираат африканскиот стил. Лонгитудиналната композиција каде што на неутрален бел фон е прикажан раскошен пејзаж што се состои од претстави на разни зооморфни и флорални мотиви, изведени со минуциозна обработка на сите детали и со исклучително богата колористичка палета сочинета од најмалку 17 бои и нијанси добиени од различни видови камен, стакло и керамика, е

збир од показатели што ги отсликуваат африканските влијанија на овој мозаик. Реалистичната изведба на автохтоните африкански животни какви што се лавот, леопардот и антилопата, укажуваат на фактот дека мозаичарите имале извонредни познавања од анатомијата на прикажаните животни, што воедно укажува на можното потекло на самите мозаичари. Претставата на две пајки во лотосов лист (Сл. 4), која е составен дел од т.н. „нилотски сцени“, во коишто се илустрираат пејзажи од реката Нил, е уште еден иконографски елемент типичен за африканските мозаици.

Комплексната иконографска содржина и врвните уметнички квалитети содржани во мозаикот на нартексот во Големата базилика од Хераклеја Линкестис, несомнено укажуваат на африканските влијанија што се ширеле низ Европа во текот на VI век од новата ера. Раскошниот дизајн со исклучително богатата полихромија и маестралната изведба на животинските претстави, ги отсликуваат специфичните ликовни манири на африканските мозаичари кои ги пренеле најдобрите уметнички практики од космополитските центри на Империјата во еден од најзначајните градови во провинцијата Македонија Прима.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Цветковић–Томашевић, Г. 1967. *Хераклеја - III: Мозаикот на подот во нартексот на Големата базилика*. Битола.
- Dimitrova, E. 1995. On the Narthex of the Great Basilica in Heraclea. *Macedonian Review* Vol. XXV, No. 2–3: 105-112.
- Dimitrova, E. 2006. In *Through the Inner Door: The Mosaic in the Narthex of the Large Basilica in Heraclea Lyncestis. Niš & Byzantium IV*: 179-189.
- Dunbabin, K.M.D. 1999. *Mosaics of the Greek and Roman World*. Cambridge University Press.
- Kolarik, R. 2012. Seasonal Animals in the Narthex Mosaic of the Large Basilica, Heraclea Lyncestis. *Niš & Byzantium X*: 105 – 118.
- Kolarik, R. 2005. Sixth - century Bishops as Patrons of Floor Mosaics in the Balkan Peninsula. *La mosaïque Gréco – romaine, Colloques internationale IX*: 1255-1267.
- Lavin, I. 1963. The Hunting Mosaics from Antioch and Their Sources: A Study of Compositional Principles in the Development of Early Medieval Style. *Dumbarton Oaks Papers XVII*: 179-286.
- Ling, R. 1998. *Ancient Mosaics*. Princeton University Press.
- Maguire, H. 1987. *Earth and Ocean: The Terrestrial World in Early Byzantine Art*. Pennsylvania: University Park.

Ленче Јованова

СВЕТИЛКИ ОД СКУПИ СО ПРЕТСТАВИ НА ЕГИПЕТСКИ БОЖЕСТВА И „ПЕРСНИФИКАЦИЈА НА АФРИКА“

Римскиот град Скупи (*Colonia Flavia Scupinorum*) се наоѓал на територијата на денешно Скопје, во подножјето на Зајчев Рид, кај месноста Злокуќани. Имал највисок административен статус на колонија и воедно бил еден од најголемите римски градови на Балканот. Се одликувал со изразит космополитски карактер, создаден како резултат на големиот број доселеници од разни области на Империјата и на развиената трговија. Овој град не бил имун на актуелните тенденции и трендови на актуелната империјална политика и религија кои интензивно се инкорпорирале во неговото секојдневно живеење. Во тој контекст може да се објасни појавата и почитувањето во него на египетските божества Изиди, Серапис и Харпократ, како и присуството на ликовни композиции кои ја прикажуваат „Персонификацијата на римската провинција (административна област) Африка“.

Култот на египетските божества Серапис, Изиди и Харпократ во Скупи

Привлечноста на верувањата во египетските божества лежи во нивната сложена природа, која ги отсликува политичките и религиските тенденции на овој период. Хтонската, исцелителската и пророчката димензија на овие божества, вербата во спасение и вечен живот совршено одговарале на религиските потреби на сите слоеви на тогашното население на Скупи.

Изиди е древна египетска божица на плодноста, господарка на целата природа и особено на вегетацијата, покровителка на волшебствата и на медицината. Таа е архетип на мајчинството и на сопругничката верност. Особено е почитувана меѓу жените, и тоа како кралица на небото и на Земјата, на животот и на смртта. Во нејзините надлежности спаѓало и поврзувањето на светот на живите со светот на мртвите. Оваа божица била вклучена во официјалниот грчко-римски пантеон, додека во текот на империјалниот период нејзиниот култ бил широко прифатен и распространет низ целата Империја.

Култот на Серапис бил оформен во хеленистичкиот Египет, во времето на Птоломеј I Сотер (323-285 година пред н.е.), и тоа како синтеза на култовите на две постари египетски божества – Озирис и Апис. Од Египет тој се раширил низ Медитеранот, а во времето на принципатот се распространил и низ целата Римска Империја. Со текот на времето, се стекнал со бројни почитувачи, и тоа пред сè во големите урбани центри. Овој бог се замислувал како господар на небото, морето и земјата, односно на целата природа, но и како покровител на магијата и исцелителството. Неговиот култ во себе обединувал повеќе аспекти, пред сè хтонски и соларни. Заедно со култот на неговата жена и сестра Изиди е најдобар пример на преплетувањето меѓу египетската и хеленистичката култура.

Божеството Харпократ, или изворно „детето Хорус“, е син на Озирис и Изиди, кој во времето на хеленизмот ќе стане член на светото семејство сочинето од наведениот пар божества и заедно со нив ќе биде дел од тријадата романизирани египетски божества: Изиди, Серапис и Анупис.

Присуството на култот на Серапис во Скупи е потврдено на еден вотивен епиграфски споменик во кој неговиот поклоник (со непознато име) му изразува благодарност. Сознанијата за почитувањето на египетскиот бог Серапис во Скупи се значително збогатени и преку неговите ликовни претстави (сам или во заедница со Изиди) изведени на бројни глинени светилки откриени во гробовите од југоисточната и северозападната градска некропола. Серапис, независно од тоа дали е сам или во пар со Изиди, на сите светилки (18 примероци) е претставен во идентична поза и со вообичаена иконографија. Се работи за биста на средовечен маж свртен во полупрофил надесно, со карактеристична бујна коса, густа брада и долги мустаки. Портретните карактеристики на лицето на Серапис не се особено изразени. На темето носи цилиндрична капа во вид на кошница со плодови (калатос), а облечен е во хитон и химатиј префрлен преку левото рамо (Сл. 1).

Сл. 1. а-б, Светилка со претстава на Серапис, Скупи-југоисточна некропола, гроб 1053 (Музеј на град Скопје).

Култот на Изида во Скупи е потврден преку заедничките претстави со нејзиниот партнер Серапис и тоа на девет керамички светилки, кои на дискот носат претстави на овој божествен пар. Сите примероци имаат идентична иконографија формирана од бистите на двете божества свртени едно кон друго во полупрофил. Серапис е прикажан исто како на оние светилки каде што е присутен сам. Изида, пак, е облечена во хитон и химатион, кој во богати набори го обвиткува нејзиното тело. На овие претстави отсуствува препознатливиот Изидин јазол, но присутна е широката украсна лента, т.е. венец со цвеќиња, што божицата често го носи на градите. Портретните карактеристики на лицето не се особено изразени. Бујната коса е зачешлана наназад и собрана во кок на тилот со расплетени прамени на рамената. Се работи за фризура која во римската иконографија на Изида се јавува од Хадријановото време па натаму. Над челото божицата носи круна, што е манир карактеристичен за нејзините претстави почнувајќи од II век од н.е. Кај некои од подобро зачуваните светилки се забележува дека на круната е прикачен *basileion* – основен изворен атрибут на божицата кој имал соларно-небесна симболика, а се состоел од сончев диск врамен од долната страна со кравји рогови и со два пердува кои излегуваат од горната страна.

Сл. 2. а-б, Светилка со претстава на Серапис и Изида во пар, Скупи-југоисточна некропола, гроб 3584 (Музеј на град Скопје).

Иконографскиот мотив, составен од конфронтираните бисти на божествениот пар Изида и Серапис, не е особено чест на светилките. Се среќава главно на наоѓалиштата од медитеранскиот дел од Римската Империја. Светилките од Скупи со претстава на Серапис, сам или во придружба на неговата божествена партнерка Изида, припаѓаат на типот кружни светилки со срцелик корен на клунот (Loeschche VIII/H и K). Светилките од овој тип се меѓу најбројните во Скупи, како и на останатите римски наоѓалишта во Македонија. Се смета дека настанале под влијание на основниот тип кружни светилки со срцелико оформен клун, кој бил креиран во егејскиот свет. На овие простори се развила оригинална локална продукција на вакви предмети која може

да се поврзе со грнчарските работилници во Стоби и Скупи од втората половина на II и раниот III век (Сл. 2).

Во колекцијата светилки од Скупи со претстави на египетски божества се вбројува и еден примерок кој на дискот носи претстава на Харпократ. Овој бог вообичаено се претставува како младо голо момче во карактеристична поза со благо извиено тело и глава навалена надесно. На главата носи лотосов цвет како алузија на чинот на неговото симболично раѓање од примордијалниот лотос кој растел од исконските води. Во левата рака држи рог на изобиетието, а со показалецот од подигнатата десна рака ја допира устата. Овој гест се толкува како порака за молчење упатена кон посветените во мистериите поврзани со неговиот и со култот на неговата мајка Изида. Присуството на рогот на изобиетието се толкува како симбол на плодноста, пред сè во однос на раѓањето деца. Нашата светилка со претстава на Харпократ припаѓа на типот светилки со рамени волути и заоблен клун (Loeschche V), иако самостојни претстави на Харпократ се среќаваат на разни други типови присутни на бројни локалитети низ Римската Империја. Во нејзиниот западен дел, според бројноста на примероците, се истакнува Галија, а чести се и на просторот на Северна Африка (Алжир и Тунис), каде што ваквите светилки биле продуцирани според италски предлошки (Сл. 3).

Сл. 3. а-в, Светилка со претстава на Харпократ, Скупи-југоисточна некропола, гроб 1120 (Музеј на град Скопје).

Светилки со претстава на „Персонификација на Африка“/т.н. „Божица Африка“

Покрај светилките со египетски божества, во Скупи се пронајдени и десетина такви предмети со претстава која, според иконографијата, е идентификувана како „Персонификација на Африка“. Станува збор за добро позната стандардна композиција во вид на женска фигура или биста која на главата носи шлем (*exuviae elephantis*) во форма на скалп од слон со бивни (издолжени секачи) во позиција на рогови и централно поставена сурла. Овој иконографски тип женска фигура или портрет со скалп од слон на главата е римска творба создадена кон крајот на I век пред н.е., која со текот на времето ќе биде усвоена од локалното население во Африка. Ликовните претстави идентификувани како „Персонификација на римската провинција Африка“ се среќаваат низ целата Империја, изведени во разни медиуми: монети, мозаици, светилки, скулптури, теракоти, геми, насликани дела, декоративни метални предмети и др. Често се именуваат како „Божица Африка“, термин воведен од современите истражувачи, кој се смета за несоодветен и без реално и суштинско значење.

Имено, античките писатели и епиграфските и археолошките сведоштва не потврдуваат постоење или почитување култ (јавен или приватен) на „Божицата Африка“, или на „Гениј на Африка“, особено не во форма на добро организиран и широко прифатен култ. Наспроти тоа, за поадекватна се смета идентификацијата на овие претстави како „Персонификација на Африка“, што подразбира нејзино определување како алегориска кодифицирана слика која ги симболизира сите природни богатства, други добра и благодати на посочената провинција според кои таа била препознатлива во тогашниот римски свет. Инаку, персонифицирањето на римските провинции

се изведувало во посебен манир и било особено омилена ликовна форма во рамките на римската уметност. Всушност, создадена е како рефлексija на римската експанзионистичка политика и пропаганда.

Претставата „Персонификација на Африка“ на скупските светилки е изведена според вообичаената иконографија – во вид на фронтално поставена женска биста која на главата носи шлем во форма на скалп од слон. Самите предмети пак, припаѓаат на типот кружни светилки со рамно всечен корен на клунот (Loeschche VIII/L и R), чија продукцијата се врзува за регионот на северна Африка, поточно Картагина и јужниот дел на Италија, главно во текот на II век од н.е. (Сл. 4).

Сл. 4. а-б, Светилка со претстава на „Персонификација на Африка“, Скупи-југоисточна некропола, гроб 2229 (Музеј на град Скопје).

Светилките во култните и погребните ритуали

Светилките со претстави на Серапис, Изида, Харпократ и „Персонификација на Африка“ треба да се третираат како носители на повеќезначни пораки од поширок историско-стопански, демографско-социолошки и религиски контекст. Присуството на овие предмети во гробовите од скупските некрополи дозволува попрецизно нијансирање на нивното магиско-апотропејско значење во култните и погребните ритуали. Симболиката на светилките како супститут на самото божество или персонификација на одредена географска област сублимира повеќе содржини при што, поради местото на пронаоѓање, примарни се идеолошките, погребните, хтонските и исцелителско-пророчките аспекти.

Светилките со претстави на различни персонификации или божества имале не само симболичко значење, туку и култна намена при практикувањето на разни ритуали во домовите, храмовите и во текот на погребувањата. Како и другите гробни дарови, тие ни обезбедуваат индивидуална слика за економско-социјалниот статус и верувањата на покојникот. Во времето од кое доаѓаат, овие предмети претставувале незаобиколен реквизит на погребните обреди, меѓу другото и поради свечениот ефект што го давала нивната светлина. Присуството на светилки во гробовите укажува на стремезот да му се обезбеди на починатиот светлина во задгробниот живот но, исто така, и осветлување на неговиот пат кон подземниот свет. Светилките со претстави на божества имале апотропејски карактер, бидејќи преку присуството на овие свети ликови обезбедувале симболичка заштита на покојникот, но и одредени барања или благодарности упатени до нив од страна на починатите.

Се смета дека ставањето во гроб на светилка со претстава на одредено божество имало за цел тоа божество, кое што го штитело починатиот за време на неговиот земски живот, да продолжи да го заштитува и во задгробниот. Не треба да нè изненадува присуството во гробовите токму на светилки со претстави на египетските божества, имајќи предвид дека светлината и осветлувањето, а со тоа и светилките, играле важна улога во церемониите и ритуалите во рамките на египетските култови и особено во оние во чест на

Изида. Поради тоа во антиката, верник или свештеник со светилка в раце претставувал архетип за култовите на Изида. Употребата на светлината (светилките) била особено битна при одржувањето на празникот „*Lychnapsia/Lychnokaia*“ (празник на светилките), поврзан со преминот од старата во новата година, кој влечел корени од постарите традиции на египетската религија.

* * * *

Има индикации дека иницијалниот импулс за воведување во градот Скупи на египетските култови, но и на други компоненти од Африка, го дале дојденците од разни краишта на Империјата, и тоа особено воените ветерани. Сепак, релативно големиот број наоди и типолошката разноликост на светилките сугерираат дека овие влијанија набргу биле прифатени и од припадниците на локалната популација, така што ќе продолжат да егзистираат и во наредните векови (II и раниот III век). Таквиот развој на настаните бил во духот на империјалната политика за обединување на божествата од официјалниот грчко-римски пантеон со ориенталните и локалните богови и култови. Во тој контекст, треба да се сфати и почитувањето на разните персонификации, пред сè оние кои ги илустрираат римските доблести и идеали или пак географските региони. Имено, и светилките, слично како и монетите, биле користени во рамките на империјалната пропаганда како наједноставен начин за запознавање на населението со разните области (или провинции) на Империјата. Тоа се правело преку масовно прикажување на нивните персонификации, но и преку ширењето на култовите од одреден регион (во случајов Египет) меѓу припадниците на различни етнички и социјални групи во разни делови на Империјата.

Постоееле сериозни политички, општествени, социјални, економски и верски причини за прифаќањето во Скупи на култовите на Серапис, Изида и Харпократ, како и за присуството во него на „Персонификацијата на Африка“. Тие треба да се бараат во самиот карактер и статус на Скупи – космополитски град и ветеранска колонија со хетерогена демографско-социјална слика, со развиени трговски врски и со етаблиран империјален култ. Сигурно е дека со сиве овие обележја тој се стремел што побрзо да се адаптира на актуелната империјална политика, меѓу другото и преку прифаќање на нејзините нови општествени и религиски тенденции.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Bitrakova Grozdanova, V. 1999. Religion et art dans l'antiquité en Macédoine. Monumenta Macedoniae 4, Skopje.
- Bitrakova Grozdanova, V. 2015. Les cultes orientaux dans la Haute Macédoine, leur survie et leur adoption au temps romain, in: Aleksandra Nikoloska & Sander Müskens (eds.), Romanising Oriental Gods? Religious transformations in the Balkan provinces in the Roman period. New finds and the novel perspectives (Proceedings of the International Symposium Skopje, 18–21 september 2013), 35–86, Skopje.
- Cristea, S. 2013. Egyptian, Greek, Roman Harpocrates – A Protecting and Saviour God, in: Angels, Demons and Representations of Afterlife within the Jewish, Pagan and Christian Imagery, (cordinator I. Moga), seria: Antiqua et Mediaevalia-Judaica et Orientalia, 73–86, Iași.
- Jovanova, L. 2018. Roman Lamps from Scupi with Representations of Serapis, Isis and Harpocrates. Bibliotheca Isiaca IV, Bordeaux (in print).
- Podvin, J. L. 2011. Luminaire et cultus isiaques. Monographies instrumentum 38, Montagnac.
- Salem, M. S. 1937. The 'Lychnapsia Philocaliana' and the Birthday of Isis. The Journal of Roman Studies 27/2: 165–167, London.
- Salcedo, F. 1996: Africa. Iconografía de una provincia romana. Bibliotheca Italica 21. Roma.

Марина Ончевска Тодоровска и Јован Радњански

АФРИКАНСКА ГРНЧАРИЈА ОД РИМСКИОТ И ДОЦНОАНТИЧКИОТ ПЕРИОД ВО МАКЕДОНИЈА

Производството наfino изработени трпезни садови кои ѝ припаѓаат на луксузната грнчарија е особено значаен индикатор за техничките и технолошките достигнувања во Римската Империја. Терминот „фина трпезна керамика“ се однесува на керамичките производи чијашто намена е поврзана со трпезата и секојдневната исхрана на населението. Воедно, со него се прави и јасно разграничување помеѓу садовите за јадење и оние наменети за приготвување на храната.

Појавата и подемот на Римската Република и подоцна на Империјата, носи коренити промени во перцепцијата на фината трпезна керамика. Во епохите што им претходат на овие периоди, кај изработката на фините грнчарски садови може да се препознае врвен уметнички и стилски израз на изработувачот на садот со што тој, во зависност од квалитетот на неговите дела, често е издигнуван до ранг на уметник. Во римско време доаѓа до целосна индустријализација на производството на грнчаријата, така што таа се третираше како утилитарен предмет, чија употреба е краткотрајна. Поради тоа се сметало дека не вреди мајсторите да трошат премногу труд и време при нејзината изработка. Но, од друга страна, „индустријализацијата“ во овој период, подразбира и висок технолошки напредок во процесот на изработка на трпезната керамика. Печките за нејзино печење сега имаат зголемен капацитет и ефикасност, нус-производите од печењето се сведени на минимум, а значително е намалено и времето на траење на процесот, без големи разлики во квалитетот на производите. Во услови на глобална економија и единствен пазар, градовите и регионите со традиција во производството на фина трпезна грнчарија можеле да ги пласираат своите производи низ целата Империја.

Садовите од типот африканска грнчарија со црвен премаз (African red slip pottery) биле масовно произведувани и распространети низ целата римска држава. Нивното огромно производство се следи низ период од речиси седум векови, во текот на римскиот и доцноримскиот период. Најмногу е распространета низ Медитеранот, но и во останатите провинции на Империјата, каде што ја диктирала модата на трпезните садови со фина изведба. Таа е еден од главните типови грнчарија што редовно се јавува и на локалитетите од римскиот и доцноримскиот период низ целиот балкански полуостров.

Појава на африканската грнчарија

Појавувањето на овој тип грнчарија се поврзува со производствените центри лоцирани во северниот дел на африканскиот континент и неговиот медитерански брег, и тоа во периодот од I до VII век. Овие центри биле сместени во римските провинции Африка Проконсуларис и Бизанцена, односно на територијата на денешен Тунис, Алжир и Либија, особено на просторот околу Ел Џем и во регионот околу Картагина. Производството било раширено на повеќе локации во северна Африка, каде што археолошки се потврдени неколку наоѓалишта. Едно од нив е Тидис во Алжир, кое е едно од ретките каде што е пронајдена печка за печење и алатки за изработка на овој тип грнчарија. Во римскиот раноцарски период (до III век), садовите од овој вид биле распространети во поголемите градови од Медитеранот, при што во најголем број се откриени во регионите каде што биле произведу-

Сл. 1. Керамичен сад од Скупи, Северно-африканско потекло, 6 век н.е.

Сл. 2. Керамичен сад од Стоби, Чинија на висока нога, Северно-африкански потекло, 6 век н.е.

вани. Нивната распространетост е особено голема во доцноримскиот период (IV–VI век) кога грнчаријата ја има низ целата Империја, од Британија преку Атлантскиот Брег и Пиринеите сè до Црното Море. Во IV век, по основањето на Константинопол, се појавува потреба од редовно и навремено снабдување на новата престолнина со храна и производи од сите страни на Империјата. Ваквата ситуација им годела на градовите од северна Африка, кои зголемената побарувачка на жито ја користат за да пласираат на европските пазари и други свои производи.

Покрај житните култури, од северна Африка почнуваат да се извезуваат: гарум, салсамент (производи од ферментирана риба), производи од маслини, винова лоза и сол. Бродовите што ги напуштале пристаништата од Картагина, Хадрументум, Лептимиус и Неаполис, освен со прехранбени производи, се товареле и со амфори во кои тие биле складирани, но и со фина трпезна грнчарија, која се продавала на пазарите од другата страна на Медитеранот. Во периодот на премин кон средниот век (крајот на VI–средината на VII век), примероци од овој тип грнчарија сè уште има на многу локалитети од источниот дел на Империјата, на јужниот дел од Балканот, во крајбрежјето на Мала Азија, на крајниот исток на Медитеранот, на бреговите на Северна Африка, како и во некои места на Апенинскиот Полуостров. Производството на африканската грнчарија со црвен премаз започнува да опаѓа во VII век, а целосно замира со арапската окупација на нејзината матична територија во VIII век.

Работилниците од северниот дел на Африка се наоѓале близу до брегот на Средоземното Море, така што биле погодни за брз и организиран транспорт кон далечни дестинации. Познато е производството во Ел Марине во Тунис, од каде што стоката била дистрибуирана по речен и поморски пат. Соодветноста и квалитетот на локалната глина, заедно со пристапноста на производствените центри до пристаништата, се главните причини за големото производство на северноафриканските керамички садови и за нивниот масовен извоз низ целата Римска Империја.

Карактеристики на африканската грнчарија

Главна одлика на садовите од групата африканска грнчарија со црвен премаз се добро прочистената глина, финиот црвен премаз, кој само за нијанса се разликува од бојата на самата керамика, како и прецизните печатени и релјефно изведени декорации. Украсувањето се реализирало со помош на печати на кои биле пластично изведени елементи кои често се повторуваат. Главно се работи за мотиви кои немаат никакви повисоки стилско-уметнички вредности, а потекнуваат од секојдневниот живот, специфичен за територијата каде што овие садови се произведувале. Од формите на садовите најчести се разните видови чинии, но и други садови кои се разликуваат од оние што се карактеристични за европското и малоазиското грнчарско производство. Она што ги правело популарни, меѓу другото, е невообичаено големите димензии (особено дијаметарот) поради што тие останувале речиси статични на трпезата, а служеле за да се сервира храната во нив. Подемот на трговијата со фини трпезни садови од северна Африка се поклопува

Сл. 3. Керамичен сад од Стоби, Чинија со втисната декорација во форма стилизирани претстави на императори, Северно-африканско потекло, доцен 6 век н.е.

Сл. 4. Керамичен сад од Стоби, шише за масло, Северно-африканско потекло, доцен 4 век н.е.

Константинопол, како клучни центри на потрошувачката и дистрибуцијата на овие производи во источниот Медитеран. Присуството во доцната антика на вакви увезени луксузни садови покажува дека во овој период населението на римските провинции од територијата на Македонија сè уште имало можност да ги следи модните текови на грнчарската индустрија во Империјата. За одржување на овие текови било потребно стабилно општество кое, во наредните столетија, тешко ќе се одржува поради наездите на варварските племиња и нивното населување во Империјата. Овие процеси ќе предизвикаат распаѓање на стопанството и општо осиромашување, така што стариот начин на живеење успева барем делумно да опстојува сè до крајот на VI или почетокот на VII век.

Африканска грнчарија во Скупи и Стоби

На територијата на Балканот садовите од африканска грнчарија со црвен премаз се чести археолошки наоди во речиси сите поголеми антички градови, датирани од средината на III до почетокот на VII век. Кај нас се особено значајни наодите од градовите Скупи и Стоби, кои овој период биле значајни провинциски административни, религиозни и културни центри. Нивната местоположба била погодна за одвивање добри трговски врски со други провинции во префектурата Илирик, за што бил особено користен патот *Via Axia*, кој се протегал по долината на реката Вардар. Застапеноста на луксузна грнчарија токму во Стоби и Скупи зборува за нивниот висок урбан статус во овој период и доминацијата во однос на останатите градови од регионот. Трговијата, т.е. дотурот до нив на нова стока, или во случајов на луксузната керамика од северноафриканските производствени центри, се одвивала релативно лесно – преку добро организираната патна мрежа која водела до главните балкански пристаништа каде што овие производи пристигнувале по морски пат.

Најилустративен репрезент на оваа продукција од градот Скупи е длабоката чинија (форма 61 / варијанта „Б“ според Хејз/Најес), датирана во периодот од крајот на IV до средината на V век, пронајдена во градба од истиов период. Чинијата има плитко, конусно тело чиј раб е лентест и косо поставен, при што дното е рамно и широко. Од внатрешната страна на дното, во средината се наоѓа единствената нејзина декорација во вид

со христијанизацијата на населението во Римската Империја. Новата религиска реалност во голема мера придонела за напуштање и на старите „пагански“ практики во исхраната и гоштавањето и нивно приспособување кон новиот начин на живот во кој заедницата е секогаш поважна од единката.

Садовите од типот африканска керамика со црвен премаз ја диктирале модата во севкупното грнчарско производство. Тие припаѓале на водечката, фина керамика за која се верува дека всушност ги копирала галските садови произведувани во северните римски провинции, кои пак, од своја страна, биле изработени под влијание на богатата хеленистичка грнчарска традиција во Медитеранот. Снабдувањето на градовите Скупи и Стоби со вакви луксузни садови се поврзува со Тесалоника и

Сл. 5. Амфора, тип - „Спатеион“ од Стоби, Северно-африканско потекло, доцен 6 век н.е.

на мал отпечаток во вид на лист од палма, кој се смета за декоративен елемент од локално африканско потекло. Од надворешната страна на чинијата, над дното, се протегаат линии изведени преку врежување. Сјајниот премаз, како и самата керамика, имаат портокалова боја. Венецот има пречник од 25 см, а височината ѝ е 6 см (Сл. 1).

Градот Стоби е претставен со неколку садови. Плитка и широка чинија (варијанта „Б“ според Хејз/Најес), која има дијаметар од 64 см и висина од 10,8 см, подигната на висока нога, декорирана со коси врежувања во неколку паралелни ленти. Од обете страни садот има квалитетен црвен премаз, а датиран е меѓу 500 и 560 год. (Сл. 2). Следна е плитката чинија со вертикален раб (варијанта „А“ според Хејз/Најес), со дијаметар од 41 см и височина 6,5 см. Декорирана е со втисната декорација на која има дуплирана претстава на император со копје во едната и сфера во другата рака. Однатре и однадвор е премачкана со црвен премаз со слаб сјај. Според формата, чинијата може да се датира меѓу 530 и 580 год. (Сл. 3). Двете цилиндрични шишиња (варијанта 2 според Бонифеј/Bonifay) се со височина од 13 см и дијаметар од 3 до 3,8 см. Цилиндрични се, со благо извлечен венец и една вертикална лентеста рачка која завршува во линија со работ на венецот. Имаат релативно груба фактура и се без декорација. Овие елегантно издолжени садови потекнуваат од работилница во Набаеул (Тунис), а служеле за чување масло на трпезата. Кај едниот од примероците е зачувано капачето со кое можело да се дозира истурањето на маслото. Овие садови се карактеристични за крајот на IV век (Сл. 4). Минијатурна амфора од Стоби (Spatheion, тип 1 според Bonifay) е со височина од 42,5 см и дијаметар од 11,1 см. Има издолжена цилиндрична форма и две вертикални рудиментирани рачки што се речиси прилепени за вратот. Премачкана е со окер премаз, а самата керамика е за нијанса посветла од него. Служела за транспорт на конзервирани маслини, вино и сосови од ферментирана риба, а карактеристична е за периодот од VI до VII век од н.е. (Сл. 5).

Сл. 6. Светилка од Стоби, Релјефна декорација со претстава на две египетски божества (Изида и Серапис).

Антички светилки како заклучок

Светилката со претстава на египетските божества Изида и Серапис е уште еден убав пример за културните влијанија што се прелевале од градовите од северот на Африка кон континентална Европа. Дијаметарот на светилката е 8 см, а височината 4,6 см. Во централниот дел на дискот од светилката е изведена декорација на која се претставени божествата Изида и Серапис како држат култен сад (патера) над квадратен олтар. Обајцата држат корнукопија во едната рака, при што Изида има полумесечина во круната, додека Серапис – калатос на главата. Светилката припаѓа на римскиот период, а хронолошки се датира во II или III век од н.е. (Сл. 6). Светилката е единствена од овој вид во Стоби, што укажува на фактот дека таа била увезена или донесена во Стоби.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Anderson Stojanović, V., 1992. *Stobi, the Hellenistic and Roman Pottery*. Princeton.
- Bonifay, M., 2004. *Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique*. BAR International Series 1301.
- Hayes, J. W., 1972. *Late Roman Pottery*. London.
- Ончевска Тодоровска, М., 2004. Доцноантичка грнчарија од Скупи (втора половина на IV – VI век). Скопје.
- Ончевска Тодоровска, М., 2010. Доцноантичка грнчарија во Република Македонија (доцен 3/6 век). Скопје.
- Радњански, Ј., 2018. Северноафриканска керамика во Стоби во контекст од крајот на 6 век. Студии за старините на Стоби, Том IV, Стоби: 362-363.

Анита Василкова Мидоска

ЕГИПЕТСКИ БОЖЕСТВА

Кога говориме за египетските божества во нивната иницијална форма и во суштината на нивната автохтона појава, патеките нè водат во светот на ориенталното и непознатото, на комплексното и тајното – во поднебје кое само на малкумина им е достапно. Исправени сме пред затворените врати на мистичноста, низ која можат да поминат само избраните или оние кои имаат увид во сведоштвата за обожавањето на овие божества, претставени преку многубројните споменици на египетскиот пантеон. Во една таква позиција, пред нас се отвора широк дијапазон прашања:

- Од каде потекнува мистичноста на овие култови, односно кој ја генерирал нивната енигматичност?
- Зошто античкиот човек се стремел постојано, низ долгите векови на религискиот развој, нив да ги инкорпорира во сопствениот пантеон?
- Дали „религиски разиграниот“ Медитеран и способноста за модификација им овозможиле на некои божества многу лесно, брзо и ефективно да навлезат во просторот на хеленскиот и римскиот Пантеон?
- Која е нарацијата зад која овие култови, од периферијата и крајните граници на големите центри на Западот, низ стрмната патека на опстојување обележана со прогони и маргинализирања, стигнуваат до највисоките хиерархиски скалила на официјалната религија?

Одговорот на овие прашања не е емпириски и прецизен. Тоа е незавршена вековна дебата меѓу проучувачите на религиите во која мистиката, како супериорен облик на религиозност застапувана од страна на научниците од XIX и XX век, но и од страна на денешните научници, се надополнува со аспектите на прагматизмот, отвореноста и желбата за активна плуралност и креативност. Антиката, во текот на своето опстојување, секогаш се одликувала со временски долгa и постојано присутна желба за размена на идеи помеѓу Ориентот, Египет, Хелада и Рим, која ќе доведе до една активна религиска динамичност уште повеќе продлабочена со тогашните политички прилики. Затоа, на пример, Изидата и нејзината пријателство не можат да бидат сфатени или анализирани, ниту пак восприемани, на ист начин во Александрија, Картагина, Рим или во Атина, ниту пак александрискиот Серапис го има истиот третман во својата генеричка круна на Птоломеите со „оној“ Серапис кој го сретнуваме на широкото подрачје од Медитеранот. Овие божества, во својата патека на простирање, ги инкорпорираат и адаптираат во себе сферите на влијанија кои се сретнуваат кај веќе одомаќените божества, создавајќи една комплексна слика која во своите многубројни инстанции ги инкорпорира сите аспекти на животот. За нивната моќ говорат химните и ареталогите каде што Изидата е „кралица на боговите“, „владетелка на небото, Земјата и Подземјето“, „дарителка на животот“, „заштитничка на градовите и граѓаните: мажи, жени деца“, „дарителка на плодовите од Земјата“, таа „ја оплодува земјата и ги подготвува даровите кои верниците им ги даваат на боговите“, „болните ги лекува и им дарува нов живот“, при што нејзиниот верен придружник Серапис е покрај неа надополнувајќи ги понекогаш нејзините сфери на владеење. Впрочем, низ долгиот процес на асимилација и модификација на неколку египетски божества, од кои најзначајни се Озирис и Апис, овој бог, во последниот стадиум на неговата егзистенција, ќе прерасне во татковска фигура која во себе ги инкорпорира атрибутите на Плутон и Амон, Зевс и Озирис, Адонис и Дионис што најдобро може да се согледа преку зборовите на Макробиј (Сатурналии I, 20.17): „Мојата глава е подлога за небесата, мојот стомак е океан, моите стопала ја создаваат земјата, моите уши се кон небото, а моите далекогледачки очи се сјајната светлина на Сонцето.“

Од Египет до Балканот

Во миграционата историја на египетските божества, од нивното примарно престојувалиште па до бреговите на северниот дел од Медитеранот, односно хеленска почва, покрај континуираната комуникација и размена, можат да се евидентираат два периода каде што нивното проширување е особено евидентно и значајно. Тоа е III век пред н.е. и II–III век н.е. Египетската религија и египетските култови навлегуваат на

пошироката територија на античка Македонија со поголем интензитет уште кон крајот на III век пред н.е. Но, на хеленска почва, нивната појава и присуство се актуелни и порано, односно уште во архајскиот период. Во овој период, на грчките острови се посведочени во форма на вотивни претстави кои ја прикажувале божицата Изидата, но исто така, и од литературното сведоштво на Херодот во V век пред н.е. Сепак, нејзиниот главен продор во Медитеранот, особено по должината на крајбрежјето, се случува во периодот од крајот на IV и почетокот на III век пред н.е., и тоа преку религиската сцена на Крит, Делос, Тасос и Родос. Во овој период, суштината на египетските божества е манифестирана преку приватната и интимна врска помеѓу нив и адорантите, при што вториве се најчесто претставени преку туѓинци, односно доселеници организирани во приватни религиски здруженија (thiasos-и). Подоцна, заради космополитската сфера на влијание, истиве божества добиваат и официјален статус. При пристигнувањето на египетските божества во егејското подрачје тие сепак ќе го поминат процесот на синкретизам и асимилација, поради што во форма на *interpretatio graeca*, многу полесно ќе го пробиваат својот пат кон луѓето од овој регион.

Говорејќи за поврзаноста на египетската религија и владетелите на македонското кралство може да се констатираат две релации, од кои едната е исклучително митолошка и во неа, според Диодорус Сикулус, Македон – епонимниот основач на македонската династија, е син на Озирис и брат на Анупис. Оваа приказна во основа претставува акт на тактичност и дипломатија од страна на Птоломеите (египетски владетели и наследници на Александријата генерал Птоломеј I Сотер), кои се обидуваат и на овој начин да ја покажат цврстата врска помеѓу Египет и Македонија. Другата страна од релациите меѓу македонските кралеви и египетската религија сугерира дека само кај тројца од нив оваа поврзаност била директна. Првиот е Александар III (356-323 пред н.е.), кој во либиската пустина го посетува светилиштето на Амон, каде што се потврдува неговото божествено потекло, при што тој од страна на Амоновиот свештеник ќе биде прогласен за божји син. Вториот е Птоломеј I Сотер (323-283 п.н.е.), кој во перидот околу 300-тата година пред н.е. го воведува на политичката и религиската сцена богот Серапис, и тоа како резултат на визијата која ја добил додека спиеал. За овој настан сведочат и Плутарх (Mor. 5.361f-362a) и Тацит (Hist. 4.83-84), но и подоцнежните антички автори, како, на пример, Климент Александриски (Prot. 4.48.1-6). Третиот крал директно поврзан со култот на египетските божества е Филип V. Имено, на територијата на македонското кралство, пред неговиот пад под римска власт, се создаваат неколку значајни центри на негување на култот на божествата од египетската религија, при што најголемо значење за овој регион ќе има Серапеумот во Тесалоника кон кого имал особен афинитет и Филип V. Ова е посведочено на еден натпис од 187 год. пред н.е., на кој е јасно назначено од страна на кралот дека задолжени лица за раководењето со имотот на храмот се управителот на градот и судиите, без чие знаење не се дозволува трошење од имотот на храмот. Постои уште еден епиграфски доказ од Амфиполис во форма на дедикација од страна на Алкаиос Хераклидов, кој посветува споменик на Изидата, Серапис и Филип V.

Овие божества, во значителна мера веќе синкретизирани, ползувајќи ги интензивните комуникациски врски, ќе го започнат својот триумфален продор низ Медитеранот. Овој процес особено интензивно ќе се остварува во текот на II-I век пред н.е., и тоа во атмосфера на постепено приближување, асимилирање и изедначување во однос на боговите од хеленскиот пантеон. Сепак, на територијата на денешна РС Македонија, со одредени исклучоци, спомениците на египетските божества хронолошки се тесно врзани со периодот на II и III век н.е., а територијално се ограничени по должината на Via Egnatia и нејзините ограноци и Вардарската магистрала односно Via Axia. Преку вториов пат, на овие простори бргу стигнувале влијанијата од Тесалоника, Дион и Амфиполис кои, заради географската поставеност, многу порано биле изложени на различни влијанија и верувања. Во прилог на географската распространетост, значајно е да се спомене дека, со исклучок на ретки примери, египетските богови се главно врзани за поголемите антички центри. Такви се, на пример, наодите од античкиот Лихнидос (денешен Охрид), Никеја (крајпатна станица на Via Egnatia во близина на Битола), Прилеп и оние од Стоби. Ваквите наоди од Скупи засега го определуваат најсеверниот пункт од територијата на Македонија каде што е посведочено почитувањето на египетските божества.

Боговите на Египет низ спомениците во РС Македонија

На разгледуваното подрачје засега се евидентирани споменици од култот на Изидата, Серапис, Харпократ и една осамена појава на богот Бес. Имено, во развојот на изијачките култовите на божицата Изидата, најзначаен момент е „креирањето“ на божествениот пар Изидата–Серапис. Тој настанува како рефлексija на тогашната космополитска политика на сеопшто обединување и поврзување, но и како религиозен чин кој ќе

овозвозможи брза асимилација и инклузија на овие богови во новите подрачја. Како дел од оваа „божествена фамилија“, заедно со наведениот пар, во овој процес на инкорпорирање во хеленскиот свет влегува и Харпократ. Од иконографска гледна точка, со продирањето на култот на овој бог во хеленско-римската сфера, тој започнува да ги губи иконографските и стилски обележја на египетската уметност што е проследено со паралелен процес на инкорпорирање во него на атрибути од хеленската и римската иконографија, од кои е најевидентно асимилирањето со Ерос/Амор.

Серапис

Во разгледуваното подрачје се евидентирани повеќе предмети со приказ на Серапис од кои доминираат фигуралните претстави, како и два епиграфски споменика. Еден од најубавите наоди со претстава на Серапис е скулптурата од Стоби (Сл. 1). Се одликува со т.н. „барокна“ убавина, каде што моделирањето на косата и брадата создава ефект на светлина и сенка, а мистичниот поглед и неговата специфична насоченост го засилуваат патосот на прикажаниот лик. Скулптурата има класичен изглед и е изработена според образецот на колосалната статуа на Серапис од прочуениот скулптор Бријаксис од IV век пред н.е. Се работи за александрички импорт настанат кон крајот на II век н.е., односно во доцноантониинскиот период. Кон оваа скулптура се придружува и бронзената аплика со глава на Серапис откриена на локалитетот Грмадиште кај село Горно Српци каде што, според изнесените претпоставки, се лоцира крајпатната станица Никеја (Nicea). Врз основа на монети од Август и Марко Аврелиј, овој наод се датира во II век н.е.

Покрај наведените две скулптури, Серапис е посведочен и во една сублимирана, односно симболична форма. Станува збор за керамичка луцерна во вид на нога, т.е. стапало обуено во сандала, откриена на подното ниво на една кука од Лихнид, која припаѓала на хеленистичкиот слој од населбата. Се сметало дека десното стапало на Серапис лекува, односно на имателот му нуди подобро здравје. Овој вид светилки биле присутни и во рамките на култот на мртвите, и тоа особено како гробни прилози со апотропејско значење. Слична улога светилките имале и во пошироки рамки, како на пример во култните процеси или поставени пред куќата, во вториов случај секако поради нешто поинаква улога насочена кон „одбраната“ на домот од грижи и смрт. Во сферите на култот, стапалото на Серапис, сфатено како симбол, има различно дејство. Оттука и вака моделираните светилки можат да го претставуваат светото место во кое живее богот, но, исто така, да функционираат и како персонификација на самиот бог или да ја означуваат кон него упатената благодарност за доброто здравје или за оздравувањето.

Сл. 2. Дедикаторен натпис посветен на Изида и Серапис како *theoi epekooi*, II век н.е. (Сопственост на Национална установа Стоби).

Сл. 1. Глава на Серапис, Стоби, крај на II век н.е. (Сопственост на Народен музеј Белград).

Претстави на Серапис се посведочени на 15 теракотни луцерни пронајдени како гробни прилози во југоисточната некропола на Скупи. На истата некропола се пронајдени и 7 керамички луцерни кои го претставуваат божествениот пар Изида–Серапис. Овие светилки припаѓаат на крајот од II и почетокот на III век н.е., а нивната инфилтрација во Скупи сè уште остава простор за дебата, иако се чини најверојатно дека овие влијанија доаѓаат од Стоби. На територијата на РС Македонија се многу ретки епиграфските споменици поврзани со култот на Серапис. Засега е откриен еден вотивен натпис, и тоа во светилиштето на Изида во Стоби, во кој овој бог се појавува во култна заедница со Изида (Сл. 2). Натписот посветен на Изида и Серапис од страна на Опија, е придружен и со дедикативен релјеф на кој е претставено уво што ги вбројува овие божества во групата на оние кои ја слушаат молитвата на верни-

ците (т.н. *theoi epekooi*). Во истата инстанција на *theos epekoos* Серапис се појавува и на еден епиграфски споменик од Скупи. Посведочен е и на една серија монети изработувани во монетоковницата во Стоби во времето на римскиот император Каракала (198–217 н.е.). На нив е претставена синкретизирана варијанта на Асклепиј–Серапис, со тоа што во стандардната иконографија на богот Асклепиј е додадена само змија која во целата претстава го прикажува единствениот синкретистички елемент.

Сл. 3. Торзо на Изида, Охрид, II-I век п.н.е. (Сопственост на Завод и музеј – Охрид).

Изида

На територијата на РС Македонија, Изида е едно од најзастапени-те божества од т.н. египетски пантеон, и тоа подеднакво на кулtnата пластика, на епиграфските предмети и на монетите. Примероците од првата категорија засега се посведочени во Охрид (Лихнид), Горно Српци (Никеа), Прилеп и Стоби. Во рамките на оваа група треба да се спомнат и луцерните од некрополата во Скупи кои го слават божествениот пар Изида–Серапис, како и една гема од Исар кај Марвинци.

Една од најубавите и најрани претстави на Изида е статуата од алабастер откриена во Охрид, која е веројатно едната од најраните во границите на посочениот регион (Сл. 3). Иако според целокупниот ликовен третман, оваа скулптура наликува на изворната египетска претстава на Изида, таа е изработена во периодот на II-I век пред н.е. во некој скулпторски центар близок на александричките работилници и подоцна донесена во Охрид. На истото место пронајдена е уште една статуа на оваа божица која, судејќи според стилот и динамичната и енергична поза, припаѓа на подоцнежниот период. Обата наода, заедно со неколку помали фрагменти од скулптури, се пронајдени во една иста градба, најверојатно храм, кој според местоположбата надвор од градот сугерира на некаква приватна адорација. Во античката населба кај Горно Српци, исто така се пронајдени две скулптури на Изида, од кои една бронзена статуета на Изида–Фортуна и една бронзена биста на божицата во улога на Isis Regina. Во блиското подрачје, т.е. Прилеп и околината, се откриени четири бронзени статуети кои повторно ја претставуваат Изида–Фортуна но и Изида–Тихе, од кои едната се датира во крајот на хеленистичкиот период, а останатите – во империјалниот период. Во Марвинци е пронајдена гема на која е претставена Изида во нејзината инстанција Isis Pelagia или Pharia, почитувана како заштитничка на морнарите.

Скулптурата на Изида од Стоби, и покрај фрагментираноста, може да се смета за една од најрепрезентативните претстави на оваа божица. И недостасува главата, двете подлактици, а оштетувања има и во долниот дел (Сл. 4). Работена е во духот на римската иконографија на култовите на Изида, со одредена доза на статичност карактеристична за овој вид фигури. Предниот дел ѝ е мошне внимателно обработен, за разлика од задниот на кој авторот не обрнал поголемо внимание. Поради тоа може да се претпостави дека таа била поставена покрај сид, веројатно во главната просторија на новооткриениот храм во Стоби. Останува отворено прашањето за нејзината идентификација, односно дали се работи за претстава на самата божица Изида, нејзината свештеничка или римска императорка. Засега, според начинот на обработката, местото на пронаоѓањето и претпоставената местоположба на скулптурата, се чини најверојатно дека таа ја прикажува божицата Изида. Веројатно го заземала централното место во овој сакрален простор и му била достапна за увид само на избраното свештенство. Се датира во првата половина на II век н.е., односно во периодот кога е изграден и храмот. Во оваа група може да се вклучи и гемата од локалитетот Исар кај селото Марвинци, на која е претставена Изида во веќе посочената инстанција Pelagia или Pharia, почитувана како заштитничка на морнарите.

Нова светлина во обожавањето на Изида фрлаат епиграфските споменици поврзани со нејзиниот култ. Така, на еден споменик од Стоби, таа е посведочена како Изида Лохија (заштитничка на мајчинството и

Сл. 4. Изида, Стоби, II век н.е. (Сопственост на Национална установа Стоби).

породувањето), а истиот споменик ја посочува трипартитната врска на Изида со императорот и со Аполон Клариус. Изида се споменува и во претходно презентираниот релјеф од храмот во Стоби каде што, заедно со Серапис, таа ѝ припаѓа на групата таканаречени *theoi erekooi*. Врската на Изида со императорот е потврдена и на уште еден епиграфски споменик од Стоби, каде што се споменува божествениот император и светилиштето на Изида, односно се потврдува некоја форма на нивно религиско партнерство.

Продлабочената анализа на материјалните наоди и пишаните извори јасно ја покажува на територијата на Балканскиот Полуостров поврзаноста на култовите на Изида и култот на императорот. Всушност, се работи за инкорпорирање на првите во императорскиот култ, кое се случува уште во средината на I век н.е., и тоа со цел овој спој да се употреби како движечка сила во империјалната идеологија и династичката пропаганда. Ваквиот космополитски карактер на Изида може да се посведочи и преку монетите од Стоби, на кои е прикажана една синкретизирана форма на оваа божица – Изида-Тихе-Фортуна-Нике. Оваа форма не би можела да ѝ се припише на некоја локална тенденција во иконографијата туку, многу повеќе, на официјалната државна политика на Римската Империја.

Харпократ и Бес

Богот Харпократ е засега потврден само на еден споменик од територијата на РС Македонија. Се работи за мала бронзена статуета од Хераклеја Линкестис (денешна Битола), која претставува осамен наод кој не дава можност за изведување поконкретни заклучоци за култот, т.е. формите на почитување на овој бог. Од иконографски аспект е доследно презентираниот, со тоа што крилјата на неговиот грб сугерираат на синкретизираната форма Харпократ–Ерос. Во подземните простории на гореспоменатиот храм во Стоби е пронајдено торзо на момче кое, заради недостигот на сигурни атрибути, не може прецизно да се идентификува. Сепак, според местото на пронаоѓање, не треба да се исклучи можноста дека го претставува токму Харпократ. Во оваа низа богови со египетско потекло треба да се спомне и **Бес** – божество со функција на заштитник на домаќинството и особено на мајките, децата и породувањето. Во посочениот регион засега е позната само една негова претстава, откриена во Радовишко, на која е претставен „богот помеѓу два лава поставени на лотосови цветови.“

Сл. 5. Храмот на Изида во Стоби, II век н.е. (Сопственост на Национална установа Стоби).

Светилишта

На територијата на РС Македонија засега со сигурност е потврдено само едно светилиште на посочените божества. Тоа е споменатиот храм на божицата Изида во Стоби, кој претставувал приватна дедикација на некој богат граѓанин (Сл. 5). Изграден е на почетокот од II век н.е., така што времето на неговото настанување кореспондира со генералната тенденција на градење храмови во хеленско-римските градови, особено интензивна во времето на владеењето на императорите Трајан и Хадријан. Египетските божества Изида и Серапис биле исклучително почитувани во медитеранскиот свет, за што, меѓу другото, сведочи и античкиот патописец Пausаниј, кој наведува 17 населени места (*poleis*) во кои се евидентирани светилишта или храмови на Серапис и Изида, славени заедно или одвоено, така што нивната бројка ја надминува бројката на сите други „ориентални божества“. Пристигнувањето на египетските култови на подрачјето на градот Стоби е поврзано со околните градски центри во кои се евидентирани светилишта на египетските богови (Дион, Тесалоника и Филипи). Храмот се состоел од скалила оформени на северо-источната страна, предворје (*pronaos*) и главна просторија (*cella*). Од храмот се зачувани само подиумот, двете подземни комори и дел од скалилата што водат кон предворјето. Според архитектонскиот тип, тој припаѓал на категоријата *prostilos* (со четири столба на челната страна) или *templum in antis* (два челни столба и странични сидови). Коморите оформени под подот на главната просторија се засводени и во нив се влегувало од задниот дел на храмот. На нивното подно ниво се пронајдени фрагменти од камена пластика, керамички садови, луцерни и мермерен сад со поголеми димнзии, кој очевидно бил употребуван за време на религиските активности во храмот.

Двете споменати скулптури на Изида од Охрид се, исто така, пронајдени во внатрешноста на некаков градежен објект, а сличен контекст ги следи и наодите од Горно Српци, кои се констатирани во правоаголна просторија која била дел од поголем објект. Останува отворено прашањето за намената на овие објекти, односно дали тие служеле како храмови. Засега, може да се претпостави дека овие скулптури се можеби индикатор на еден вид приватно, т.е. интимно почитување на божеството од страна на сопствениците на конкретните градби. Одговори на овие отворени прашања би можеле да се добијат по евентуалните наредни истражувања.

Свештенство

Меѓу епиграфските споменици од Стоби засега не е познат натпис кој директно би говорел за свештенството во овој антички град. Натписот на свешеничката Клаудија Приска е единствениот кој на одреден начин може да се поврзе со свештенството и со нашата тема, иако во него таа се наведува како свештеничка задолжена за култот на императорот, а за чијашто чистота сведочел Аполон Клариос. Во индиректна релација со овој наод може да се стави уште еден лик – Тит Флавиј Лонгин, кој ја вршел функцијата на *augustal*, односно на свештеник задолжен за негувањето на култот на императорот.

Археолошките споменици претставени во овој текст сведочат за динамичниот религиски амбиент кој владеел на Медитеранот во текот на античкиот период, а во тие рамки и за негувањето на култот на „ориенталните“ и поконкретно – на египетските божества. Спомениците се изработени во духот на уметничкиот ракопис од првите векови на новата ера и не само што го следат тогашниот „уметнички ракопис“ туку и се развиваат во согласност со екстензивната религиозна еволуција на медитеранскиот свет, особено во периодот на најголемиот експанзионистички процут на Римската Империја. Воедно тие укажуваат и на интензивните релации меѓу две конкретни подрачја на Медитеранот кои за време на најголемиот процут на Римската Империја коишто се одвивале на глобално културно рамниште кое во овој случај, пред сè, беше претставено преку наоди кои се однесуваат на религијата и уметноста. Од едната страна на Средоземното Море е Египет како најсеверен регион на африканскиот континент, додека од другата – Балканот како најјужно подрачје на европскиот континент.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Bitrakova Grozdanova, V. 1999. *Religion et art dans l'antiquité en Macédoine: études*. Skopje: Makedonska civilizacija.
- Bitrakova Grozdanova, V. 2015. Les cultes orientaux dans la Haute Macédoine, leur survie et leur adoption au temps romain. In Nikoloska, A. and Muskens, S. (eds.) *Romanising Oriental Gods? Religious transformations in the Balkan provinces in the Roman period. New finds and novel perspectives*: 35-86. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Blaževska, S. and Radnjanski, J. 2015. The Temple of Isis at Stobi. In Nikoloska, A. and Muskens, S. (eds.) *Romanising Oriental Gods? Religious transformations in the Balkan provinces in the Roman period. New finds and novel perspectives*: 215-256. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Bricault, L. 2013. *Les Cultes isiaques dans le monde gréco-romain*. Paris: Les Belles Lettres.
- Düll, S. 1977. *Die Götterkulte Nordmakedoniens in römischer Zeit. Eine kultische und typologische Untersuchung anhand epigraphischer, numismatischer und archäologischer Denkmäler*. Munich: Wilhelm Fink Verlag.
- Heyob, S. K. 1975. *The Cult of Isis among Women in the Graeco-Roman World*. Leiden: E. J. Brill.
- Јанакиевски, Т. 1976. Прилог кон прашањето за убикација на античката населба Nicea, станица на Via Egnatia. *Macedoniae Acta Archaeologica* 2: 189-204. Prilep.
- Jovanova, L. 2015. On some of the Oriental cults in the Skopje-Kumanovo region. In Nikoloska, A. and Muskens, S. (eds.) *Romanising Oriental Gods? Religious transformations in the Balkan provinces in the Roman period. New finds and novel perspectives*: 293-322. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Malaise, M. 1984. La diffusion des cultes égyptiens dans les provinces européennes de l'Empire romain. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.17.3: 1615-1691. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Маленко, В. 1976. Две статуети на Изиди од Охрид. *Macedoniae Acta Archaeologica* 2: 169-188. Prilep.
- Witt, R. E. 1971. *Isis in the Ancient World*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.

Магдалена Аврамовска и Татјана Трајковиќ

АФРИКАНСКИ ПРЕТСТАВИ ВО СРЕДНОВЕКОВНИОТ ЦРКОВЕН ЖИВОПИС ВО МАКЕДОНИЈА

Малку е познато дека меѓу фреските насликани во македонските средновековни цркви се јавуваат претстави на црномурести светители кои, судејќи според темната боја на кожата, но и според некои други белези на телото, се претпоставува дека биле по потекло од Африка. Се работи за конкретни светители со свои имиња и култ, за чие потекло, освен изгледот, јасно говорат и нивните епитети и зачуваните житија. Африканските компоненти во црковната уметност во Македонија се застапени и преку егзотичните животни, чиешто потекло исто така може да се бара во Африка. Иако на прв поглед се чини дека станува збор за периферни мотиви, без подлабоко значење, споредбите со соодветните пишани дела од дадениот период укажуваат дека и присуството на овие животни во христијанските храмови неретко се должело на нивното исконско симболичко значење приспособено на принципите на христијанската вера. Овие елементи добиваат и соодветна културно-историска поткрепа ако се земе предвид дека територијата на Византиската Империја опфаќала и предели од Северна Африка, од каде што тие, релативно лесно, можеле да допрат до Балканскиот Полуостров и Македонија како дел од него.

Статусот и религиското значење на црномурестите светци во христијанството

За статусот и значењето на светците со темна боја на кожата во христијанството претежно дознаваме од хагиографските, историските и литературните извори, како и од нивните ликовни претстави во црквите, на иконите и на другите мобилни слики. За повеќето од овие дела е заедничка употребата на додавката „Етиопјани“ која станува обединувачки епитет за сите црномурести луѓе кои не мора да потекнувале само од Етиопија, туку од кој било друг дел на Африка. На сигнатурите од претставите на овие светци во македонските и балканските цркви и манастири, кон нивното име најчесто се додавале два епитета кои го означувале нивното поконкретно потекло – „Етиопјанец“ или „египетски/а“.

Етимолошки, зборот Етиопјанец произлегува од грчкото αἴθω (аито – изгорено) и ὤψ (опси – лице), што асоцира на личност со лице, т.е. кожа изгорена од сонцето. Оваа етимологија се базира на старогрчкото толкување за темната боја на кожата на овие луѓе како последица на живот во специфични географски предели и климатски услови. За разлика од третманот на останатите народи со темна боја на кожата (како на пример Индијците), Етиопјаните стануваат синоним за луѓе со најтемната кожа што може да постои. Негативното поимање на црната боја се воведува и во древната медицина, и тоа од страна на Хипократ, кој ја идентификува со болест, метафорично претставена

Сл. 1. Св. Мојсеј Мурин претставен во црквата Св. Никола, село Манастир, Мариово (фото: Благоја Атанасовски).

како „црна жолчка“ која кај луѓето предизвикува меланхолија (старогрчки термин во кој се содржани наведените два збора). Во тој период меланхолијата се третираше за ментална болест поврзана со стресот и стравот, при што меланхоличните луѓе биле сметани за отруени.

Следејќи го грчко-римскиот пристап кон карактеризирањето на црномурестите луѓе како Етиопјани, раното христијанство на свој начин го спиритуализира симболизмот на темната боја на кожата споредувајќи го со светлината како симбол на аскетизмот и монашкиот живот обединет во Бога. Преку тоа се сугерира на спротивставеноста меѓу темнината и светлината, при што белата боја станува симбол на беспрекорноста и прочистеноста што ја носат оние кои се покајуваат пред Бога. Спротивно на неа, црната боја ќе се поврзува со нечистотијата, злото, нередот и хаосот како атрибути кои во средниот век им се припишувале на Сатаната и останатите зловни митски суштества со ужасен изглед.

Со текот на времето, христијанството одбива темната боја на кожата и другите расни разлики да ги третира како белези на подреденост, туку обратно – се обидува да ги прифати како критериум за обединување на сите луѓе како „браќа по Бога“. Како резултат на тоа ќе бидат создадени хагиографски текстови, фрески и икони на светци со темна боја на кожата кои имаат ист статус и иста сакрална вредност како оние кои се однесуваат на светците со светла боја на кожата. На тој начин христијанството ги презентира своите етички и морални постулати кои треба да ги сплотуваат сите луѓе како еднакви пред Бога, без разлика на бојата на кожата, етничката припадност и сите други разлики кои би можеле да им бидат припишани.

Св. Мојсеј Мурин

Една од најрепрезентативните фигури на светец со темна боја на кожата е Мојсеј Мурин, чие име уште може да се сретне и како Мојсеј Етиопјанецот, Мојсеј Црниот, Мојсеј Разбојникот, „Етиопјанецот по раѓање“ или „црн во лицето“. Во Македонија тој претежно се сигнира како Мојсеј Етиопјанецот или Мојсеј Мурин. Фреските со неговиот лик се наоѓаат во црквата Св. Никола во с. Манастир во Мариово (1271 год.) (Сл. 1), во нартексот на црквата Св. Софија во Охрид (околу 1345 год.), и во црквата во Лесновскиот манастир (1349 год.).

Св. Мојсеј Мурин е христијански светец, еден од најценетите пустиножители и аскети кој живеел во Египет во IV век. Низ историските извори не наоѓаме точен податок за неговото раѓање, но се претпоставува дека е роден во 330 година, а живеел до 405 година. Од делата на бискупот Паладиј дознаваме дека Мојсеј бил висок човек со неверојатна физичка сила и храброст. Според житијата, со голи раце можел да убие повеќе луѓе. Познат е како египетски роб кој станал разбојник, лидер на насилничка банда и фактор на крајби, крвави злодела и безбројни гревови кои се косат со христијанските доблести. Поради тоа во историските, теолошките и литературните дела го сретнуваме најчесто под името Мојсеј Разбојникот.

Неговата животна приказна доживува симболичен пресврт кога тој се покајува за своите злодела, ја напушта својата банда и решава да пристапи кон една христијанска скетска монашка заедница што ја сретнал во египетската пустина. Поради репутацијата на

Сл. 2. Св. Макариј Египетски, Св. Макариј Римски и Св. Варвар претставени во манастирот кај Сливница (Пелагонитиса 7/8, 1999).

Сл. 3 Св. Варвар претставен во манастирот кај Зрзе (Николовски, Д. 2016, Манастир Зрзе).

аскет, поради што бил прогласен за јероѓакон. При прогласувањето, неговиот духовен водител го именувал како „бел“, во име на контрастот и трансформацијата во однос на „темниот живот“ што го водел пред да се покае и просветли како христијански монах. Живеел 75 години, а починал така што бил убиен од група варвари.

Ликовните претстави на Св. Мојсеј Мурин се ретки сред манастирите и црквите во Македонија и Балканот, но поради тоа тие се уште повпечатливи и поважни за проучувањето на културата и религијата од овие простори. Во манастирот во Лесново, прикажан е како светец со темна боја на кожата и бела коса и брада, што зборува за можноста на неговото потекло. Облечен е во бела великосхимничка облека и држи свиток во раката, што ја означува неговата положба како монах и учител. На сличен начин е претставен и во црквата Св. Никола во с. Манастир во Мариово.

Св. Варвар Пелагониски

Во хагиографските извори, под името Св. Варвар (во православното христијанство славен и под епитетот Мироточив) можат да се најдат два типа прикази на неговиот лик – како војник светец и како маченик или аскет. Овој светец е од особена важност за Македонија и пошироко за Балканот, поради локалниот култ создаден во негова чест при што, под влијание на словенските верзии на неговото житие, е познат и како Варвар Мироточив Пелагониски, Битолски или Охридски.

За животот на Св. Варвар постојат четири писанија во кои се наоѓаат и сличности, но и разлики. Најраниот текстуален извор датира од IX век и претставува спој од неколку текстови за повеќе светци. Вториот текст се појавува кон крајот на XIII и почетокот на XIV век, напишан од Константин Акрополит. Во него се опишани животот и смртта на Св. Варвар, претставен како Африканец кој бил војник и потоа покајник за своите злодела поради што подоцна станал светец. Се вели дека бил убиен од ловечка стрела, а од неговите мошти протекло лековито миро. Третиот текст своите корени ги има во споменатото дело на Константин Акрополит, од кое се црпи информациите за животот и делата на Св. Варвар. Разликата се состои во локациите на кои се одвиваат настаните, и тоа конкретно – вметнувањето на Пелагонија како место на неговото замонашување и умирање. Се претпоставува дека е напишан од извесен Кипријан, и тоа во средината на XIV век. Последниот текст кој го обработува животот на Св. Варвар потекнува од крајот на XVII век и исто така се базира претежно врз текстот на Константин Акрополит. Но, во него Варвар е претставен како заробеник на арапски муслимани.

Во житијата и легендите поврзани со култот кон Св. Варвар провејуваат две верзии од неговиот живопис – Варвар како војник и Св. Варвар како маченик и аскет. Но, во ликовните претстави од македонските цркви и манастири очевидно преовладува токму словенската верзија на житието која се одвива во Пелагонија. Според едната од овие верзии на житието, тој бил Египћанец, разбојник кој единствен пре-

Сл. 4. Влезна врата во црквата на манастирот кај Слечко со претстави на животни (фото: Александар Василески).

живеал бродолом во близина на Драч (Албанија), и тоа благодарение на молитвата што му ја упатил на Христос. Локалното население го сметало за светец и на местото каде што живеел, подоцна бил изграден манастир. По неговото покајување тој решава да стане пустиножител, со цел да се искупи за гревовите. Поради тоа се повлекува во пештера, каде што три години се молел живејќи страдално и покајнички. По некое време се вратил во манастирот, каде што во тајност ги поминал сите степени на монашкиот живот, а потоа се упатил во Пелагонија. Таму му ја раскажал својата приказна на еден свештеник и од него побарал да биде окован во синџири како казна за своите гревови. Според житието на Константин Акрополит, така окован живеел сè додека не умрел застрелан од ловечка стрела, при што од неговото тело протекло лековито миро, со кое била излекувана ќерката на авторот на житието.

Во македонскиот живопис Св. Варвар Пелагониски е претставен со темна кожа, облечен во црвено-кафеава облека, окован во пранги околу вратот и рацете кои го симболизираат казнувањето за неговите гревови. Во сите фрески од територијата на Македонија Св. Варвар се прикажува на овој начин. Исклучок е неговата претстава од Св. Софија во Охрид (1346–1350 год.), каде што тој има бела брада, кратка кадрава коса и окови околу вратот, рацете и нозете, но е прикажан полугол, со бела перизома што отскокнува од неговото стандардно прикажување во црвено-кафеава облека. Насликан е меѓу Св. Петар Атонски и Св. Макариј Велики, што воедно се смета и за една од најраните претстави на овој светец во балканските цркви и манастири воопшто. И во Лесновскиот манастир (Сл. 3) (1349 год.) Св. Варвар е претставен во бела малосхимничка облека, со кратки ракави, која досегнува до над колената. Двете раце му се спуштени и оковани во пранги, држејќи крст во десната рака што го симболизира неговото мачеништво и аскетски живот. Значајно е да се напомене дека во оваа црква Св. Варвар е насликан блиску до Св. Мојсеј Мурин. Во црквата Св. Богородица во Сливничкиот манастир овој светец е насликан заедно со Св. Макариј Египетски и Св. Макариј Римски (Сл. 3).

Освен бојата на кожата, заедничко обележје на Св. Варвар и Св. Мојсеј Мурин е нивниот начин на живот. Пред да се замонашат и да станат христијани, обајцата биле разбојници, убијци и злосторници кои во одреден момент од своите животи се покајале, се покрстиле и станале аскети. Аскетскиот начин на живот и чинот на нивното канонизирање како светци ги отфрла сите онтолошки атрибути на темната боја на кожата како симбол за злото, валканоста и субординираноста во однос на луѓето со светла кожа. Иако имаат различни иконографски карактеристики, во Лесново се насликани заедно, со намера да се прикаже големината и важноста на нивното покајание и пристапувањето кон монаштвото, и тоа како пример за останатите кои треба да го следат нивниот пат. Во православното христијанство денот на Св. Мојсеј Мурин се слави на 28 август по стар стил, или на 10 септември по нов стил, додека денот на Св. Варвар е на 6 мај по стар стил, или на 19 мај по нов стил.

Африкански животни во христијанската иконографија

Покрај гореспоменатите светители во македонските цркви, исто така се прикажувале и разни животни карактеристични за овој континент. Тие се насликани на фреските, делкани во камената пластика или пак резбарени на дрвените иконостаси и двери (Сл. 4 и 5). Нивното присуство во христијанските храмови не е случајно туку се должи на нивното конкретно симболичко значење.

Слон

Во светот на симболите слонот ја претставува силата, проникливоста, долговечноста, среќата, издржливоста и царската власт. Овие значења се најраспространети во Африка, Кина и Индија, при што во последнава тој се смета за едно од осумте свети животни. Слонот, пред сè, ги симболизира особините што се неопходни за еден владетел, како што се достоинството, интелектот и побожноста. Но, покрај овие, тој е симбол и на мирољубивоста, плодносните дождови, богатиот род, менталните способности, духот на соработка и лојалноста, односно, сè што е добро и позитивно. Меѓу другото, ова животно било атрибут на кралот Деметриј I, кој владеел со Грчко-бактриското кралство меѓу 200–180 год. пред н.е. Ова го дознаваме од монетите на кои тој на главата носи инсигнија со глава на слон. За будистите, ова животно е симбол на духовното знаење и стабилноста. Од аспект на психологијата, слонот се зема како симбол на смиреноста, пасивноста и повлеченоста, па дури и на срамежливоста. На денешниот државен грб на Јужна Африка слоновите ја симболизираат мудроста, силата, умереноста и вечноста.

Во христијанската традиција, слонот станал симбол на победата на Христос над смртта и злото, како и симбол на чедноста и бесмртноста, поради што често се сликал како гази змија. Во средновековна Европа се распространило убедување дека тој апстинира од сексуални активности за време на долгиот период на бременост на неговата женка, што довело за претворање на ова животно во симбол на чедноста, приврзаноста и љубовта.

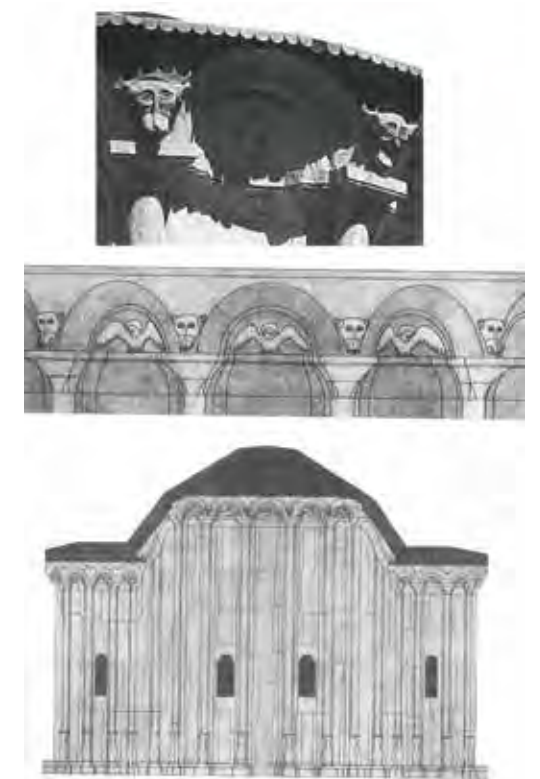
Камила

Имајќи предвид дека во Северна Африка, Централна Азија и Индија камилата имала голема важност како транспортно средство, разбирливо е зошто таа добила толку истакната улога и во духовната култура на овие региони. Од истата причина, во некои случаи за неа се користи и алегорискиот назив „пустински брод“. Ова животно го одликуваат бројни позитивни особини: воздржаност, здржана учтивост, стрпливост, сила и ненадминлива упорност што, сето заедно, ја прави способна да минува големи далечини без вода и да носи тежок товар без спротивставување. Во овие особини христијаните виделе соодветна метафора за врвните христијански доблести. Се верува дека првите камили стигнале во Африка некаде околу 500-тата година пред н.е., движејќи се постепено низ Северна Африка кон запад. Историјата на камилата во овој регион е неразделно поврзана со трговските т.е. карванските патишта.

Исус Христос ја искористил камилата како метафора за тоа колку е тешко богатиот да стигне во рајот: „Полесно ѝ е на камила да мине низ иглени уши, отколку на богат – да влезе во царството Божјо“ (Евангелие според Марка 10:25). Во руските минијатури од XVI ова животно се сликало во придружба на лав, при што ја претставувало староста додека лавот бил застапник на смртта, но секако и понатаму камилата се идентификувала со приказната за богатиот.

Мајмун

Мајмунот е животно со противречна симболика кое било многу почитувано во древниот Египет и останатите делови на Африка, како и во Индија и Кина. Но, христијанската религија се однесува кон него со голема резерва. Таа го идентификува со пороците, страстите, идолопоклонството и ѓаволските ереси. Способноста

Сл. 5. Камена пластика од манастирот Св. Јоаким Осоговски со претстава на мајмуни (илустрации: Јасмина Хаџиева Алексиевска и Елизабета Касапова).

на мајмунот да го имитира човечкото однесување се користи како повод за подбивање со глупоста, љубопитноста и вообразеноста. Грешните намери, похотливоста и алчноста се особини на мајмунот што се формирани во христијанската уметност. Во западните ликовни дела ова животно се претставувало со јаболко меѓу забите, и тоа како симбол на гревот на Адам и Ева. Но, во египетската иконографија неговата претстава, токму обратно, ја симболизираше мудроста. Во Кина ова животно ја олицетворувало мајчинската грижа, додека во Јапонија, мали претстави на мајмунчиња се користат како амајици за заштита на децата. Познатата фигура „кочин“, составена од три мајмунчиња кои не гледаат, не слушаат и не кажуваат зло – ја симболизираат мудрата претпазливост. Во храмот на првиот шогун Тогукава во Нико стои нивна скулптура копаничена во дрво. Од наведените примери се гледа големиот контраст на симболичките и религиски значења на ова животно на Истокот и на Западот.

Африканските животни во македонските цркви

Кратките пасуси за трите, веројатно, африкански животни треба да нè воведат во една необична тема – присуството на овие животни во уметничките творби на македонските копаничари од доцниот среден и од новиот век. Се работи за неколку дела од прилепско-слепченската копаничарска школа зачувани во централна Македонија, и тоа: црковни врати, царски двери, иконостасни крстови и други елементи кои го сочинуваат мобилијарот на црквите во манастирите Слечче, Зрзе, Богородица Пречиста Кичевска, како и во црквата Св. Никола во Прилеп. Особено значење тука имаат двете двокрилни црковни врати, од кои едната е од храмот Св. Јован Претеча во манастирот Слечче (Демир Хисар), а другата – од манастирот Успение на Пресвета Богородица – Трескавец (Прилеп). Тука ги споменуваме затоа што на нив се изрезбарени две од гореспоменатите животни со африканско потекло, и покрај тоа што во времето на создавањето на овие дела (XV–XVII век) тие не биле одомаќени во овој дел на Балканот. Се смета дека фасцинацијата кон овие животни доаѓа од Индија, преку списите на Кнезијан Книѓанин („Земјата на чудните битија“), Августин, Исидор од Севилја, „Романот за Александар Велики“, делото на Козма Индикоплов и персиските сказни.

Мајмунот се среќава често и на капителите во црквите. Такви примери има и во Св. Јоаким Осоговски, каде што помеѓу лаконите на големата апсида се поставени глави на мајмуни. Присутни се и на северните капители на црквата во манастирот Дечани кои ги прикажуваат злите духови како симболи на слабостите на луѓето, и тоа најчесто идолатријата. Мајмуни се насликани и на капителите од југоисточниот и североисточниот столб на црквата во Марковиот манастир. На четирите поткуполни столбови се присутни вкупно 14 летечки ангели и два демони со изглед на мајмуни прикажани во клечечка поза. Оној на југоисточниот столб е со долго жолто крзно, раширени нозе, кренати раце, долга опашка и страшно лице. Мајмунот, пак, од североисточниот столб има синцир околу вратот кој се протега до ангелот прикажан на северната страна од истиот капител.

Овие демони–мајмуни не биле видливи за обичните верници, бидејќи се насликани на источната страна од капителите, која всушност е дел од олтарот во кој пристап имаат само свештениците и јеромонасите. Очевидно е дека овие фигури имале одредена улога при изведувањето на црковните обреди во овој најсвет дел на храмот. Всушност, овде ангелите од капителите учествуваат во вршењето на светата литургија, додека демоните–мајмуни се борат против нив за да ги одвратат луѓето од учеството во светата евхаристија. При тоа, ангелите го носат товарот од црковната купола, кубето, пандантифите, сводот и целиот покрив го воздигнуваат за евхаристиската жртва заедно со молитвата од верниците. Односно, низ покривот на црквата ги спојуваат небото и Земјата како што налагаат текстовите кои ја објаснуваат литургијата, додека во мрак ги оставаат врзаните мајмуни – персонификација за демонот. Стилизирана форма на мајмун има и на вратата во Трескавец.

Вратата од Слечче е украсена со богата геометриска орнаментика во која се вметнати четириаголници полиња исполнети со претстави од последните псалми на Давид и од химните на Пресвета Богородица. Под ликовите на светителите, во десеттиот ред е изрезбарен слон, претставен прилично невешто, и еден еднорог. На вратата од Трескавец, која е несомнено дело на истата резбарска работилница, а можеби и на истиот мајстор, во горните полиња се претставени Богородица, Св. Јован Претеча и други светци, додека во тринаесеттиот ред се наоѓа камила, копаничена прилично реалистично, и слон претставен доста стилизирано.

Освен на посочените црковни врати, камилата се јавува и на претстави во фреско-живопис, како на пример во сцената „Поворка на тројцата Маги“ (многу почесто во западното сликарство). Се знае дека камилата се користела како „превозно средство“ во Ерусалим, можеби не случајно ова животно се асимилирало во христијанската религија заради сите оние карактеристики кои погоре ги наведовме, а воедно тие се дел и од христијанското проповедање за издржливоста и вербата на верникот. Камилата може да ја сретнеме и на фрески во сцена од житието на Герасим Јордански. Од неговото житие дознаваме дека тој бил монах пустиножител кој отишол во пустината Тебаида – Египет за своите духовни подвизи. Кога се живописува неговото житие, во две претстави се сликаат и камили. Неговата претстава доста доцна се воведува во светите пустиножителите и монаси и многу ретко се слика во византиските цркви. Како поединечна фигура – старец со брада (налик на Свети Ефимиј) во Македонија е насликан во Старо Нагоричино, насликан е и во Свети Андреаш, во католиконот во Хилендар, но со сцените во кои се насликани камилите го гледаме во Свети Никола Орфанос во Солун.

Ретките ликовни претстави на светци по потекло од Африка, насликани во црквите во Македонија, се најексплицитниот пример на прифаќањето во религијата, уметноста и културата од овие простори на она што се сметало за далечно и екзотично. Во духот на православната христијанска религија, симболите на животните кои потекнуваат од африканскиот континент се меѓу најнеобичните и највпечатливите. Не се присутни самите по себе, туку како симболи што ги евоцираат моралните вредности кои ја сочинуваат базата на христијанската вера и нејзиниот вредносен систем.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Гавриловић, Анђела Ђ. 2012. Зидно сликарство цркве Богородице Одигитрије у Пећи. Београд
- Грозданов, Ц. 1980. Охридското ѕидно сликарство од XIV век. Охрид: Завод за заштита на спомениците на културата и Народен музеј
- Габелић, С.1998. Манастир Лесново. Београд: Стубови културе
- Вълева, Ц. 2005. Образът на св. Варвар Пелагонийски в притвора на църквата в Кремиковския манастир. *Paleobulgarica* /Старобългаристика, XXIX , 49-46.
- Касапова Е. 2012, Архитектурата на црквата Св. Димитрија – Марков манастир. Скопје: Каламус
- Коцо, Д. Миљковиќ–Пепек, П. 1958. Манастир. Скопје: Филозофски факултет на Универзитетот, Историски филолошки оддел
- Мирковић, Л. 1931. Анђели и демони на капителима у цркви Св. Димитрија Маркова манастира код Скопља. Старинар
- Snowden, M. F. 1970. Blacks in Antiquity, Ethiopians in the Greco – Roman experience. Massachusets: Harvard University press
- Суботиќ, Г. Охридската сликарска школа од XV век. 1980. Охрид: завод за заштита на спомениците на културата и народен музеј.
- Ђоровић – Љубинковић, Мирјана.1965. Средњовековни дуборез у источним областима Југославије. Београд: Научно дело
- Ђурић, Војислав, Баби-Ђорђевић Гордана.1997. Српска уметност у средњем веку II, XIV-XVI век. Београд: Српска књижевна задруга,
- Тресидер, Џек. 2001. Речник на симболи. Скопје: Табернакул.

Јана Гочевска

КАМИЛИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Специфичната положба на големите македонски долини ориентирани кон Солунскиот Залив ги одредила насоките на главните патни траси во овој дел на Балканскиот Полуостров. Уште во времето на Римската Империја, едната од нив, Вија Егнација, се протежала од денешните Охрид и Ресен, преку Битола и Воден, до Солун, а оттаму, преку Кавала, продолжувала кон Цариград. Еден друг важен пат од Солун водел на север по Вардарската Долина кон Скопје и натаму по Морава до Дунав. Наведените патишта се користеле и во средниот век, но и во отоманскиот период, обезбедувајќи му на овој регион фреквентна стопанска комуникација и разни други форми на општествена и културна динамика.

Кон крајот на XVIII и почетокот на XIX век состојбата на Македонија, во рамките на Османлиската Империја, значително се влошува. Тоа доведува до намалување на трговијата, а со тоа и запустување на патиштата и мостовите, како и до замирање на карван-сараите изградени покрај нив. Но, наспроти ова, луѓето се труделе и натаму да ја одржуваат трговијата, што во овој период се базирала на транспорт со помош на животни. Ваквиот начин на превоз на различна стока прераснува во засебна стопанска гранка, која се нарекувала *кираџиство*. Нејзиниот најголем подем се случува во текот на XIX век, при што оние што се занимавале со неа (*кираџиите*) како превозно средство користеле коњи, магариња и мазги.

Но, во оваа пригода е важно да се напомене дека, со развојот на кираџиството, кираџиите ќе започнале во рамките на својата дејност да користат и *камили*. На прв поглед се чини сосема неверојатно дека едно животно, сосем нетипично за овие региони, можело да одигра толкава улога во оваа стопанска дејност. При тоа се наметнува уште едно прашање: *Како овие пустински животни од Африка (и другите подрачја на Ориентот) стигнале на територија на Балканот?* Одговорот лежи во тоа што обата региони во овој период влегувале во границите на Османлиската Империја. Тоа се однесува и на Македонија и поголемиот дел од Балканскиот Полуостров, но и на северните делови на Африка кои до XIX и во почетоките на XX век се наоѓале под власта на Османлиите.

Карвани

Големите развој на кираџиството придонел за формирање карвани, како начин на групно превезување стока, во кои некогаш биле вклучени и повеќе од 600 камили. Тие биле добро опремени за секакви климатски услови, но и за разни непогоди, меѓу другото и напади на разбојници. Секој од карваните имал свој старешина, *капези-паша* или *бајрактар*, кој обично бил трговец, а во составот на карванот имал најмногу натоварени камили.

За големите размери на оваа трговија најдобро зборува примерот од март 1837 г., кога преку александарскиот гумрук (царинарница), кон Србија или преку неа кон Средна Европа, минале 2.200 товари разна стока, што значи во просек по 70 товари дневно. Уште покарактеристично е тоа што во јуни 1852 г. еден карван кој патувал од Ениџе кон Белград бил составен од 660 камили натоварени со тутун. Карвани се формирале во сите поголеми места во Македонија, како што се Сер, Струмица, Битола, Прилеп, Велес и Скопје. Со натоварени запрежни коли, од Битола до Солун се патуvalo 5 дена со просечно поминување по 20 км на ден, додека до Истанбул најмногу 20 дена. Познат е податокот дека од Скопје до Солун се патувало 10 дена.

Низ Скопје, како централна балканска раскрсница и развиен трговски град, поминувале голем број карвани. Пристигнувањето во него карвани од камили било секојдневие, иако при тоа самите кираџии најчесто биле сочинети од локално население. Употребата на камилите како превозно средство низ Македонија и Балканот се однесува и на времето на Наполеон, кој за потребите на француската економија го открил т.н. „Бел пат“ и по него се превезувал памук. Овие карвани обично се формирале во Струмица па оттаму, преку Велес и Скопје, се упатувале кон земјите од Западот.

Карван-сараи и анови

За потребата на карваните, покрај главните патни траси се граделе карван-сараи – објекти наменети за сместување. т.е. за преноќевање на трговците, заедно со нивната стока и превозните животни. Во османлискиот период тие биле обидани со високи и дебели сидови, без прозорци од надворешната страна, за да бидат заштитени од напади. При сместувањето во овие објекти, патниците со себе носеле сè што им било нужно, како што се постелнина, покривки и др. Во исто време, во градовите се подигале и анови кои, според својата градба биле слични на карван-сараите, но на патниците им обезбедувале подобри удобства. Хроничарите на Скопје забележале дека сите карван-сараи во градот имале високи влезни порти, за да можат низ нив да поминат натоварените камили. Особено впечатливи описи за овие објекти дава турскиот патописец Евлија Челебија во 1661/62 и 1668 г., и тоа за карван-саратите и за ановите во Скопје, Штип, Кочани, Велес, Битола, Прилеп, Струга, Охрид, Радовиш, Струмица, Гостивар, Кавадарци и други градови во Македонија.

Некои од патописците даваат подетален опис на изгледот на овие објекти, како што е примерот со карван-сарајот во Штип. Хаџи Калфа Мустафа го споменува во својот патопис од околу 1650 г. како голем карван-сарај, а во 1661 г. и Евлија Челебија. Вториов патописец ќе запише дека покрај седумте анови, во Штип имало и еден двокатен карван-сарај. Во неговото приземје и на катот имало по 50 соби, а над големиот базен што се наоѓал во пространиот двор, оформен сред објектот, се наоѓал и висок месџид (помала џамија). Шталата на овој карван-сарај можела да прими илјада камили, коњи или магариња. Според зборовите на Челебија, тоа била единствената импозантна зграда во градот, сидана како тврдина и покриена со олово, а ноќевањето во неа било бесплатно.

Постојат податоци за престој на камили и во ановите кои биле изградени во подоцнежното време. Од крајот на XIX век до 1912 година во Штип постоеле вкупно 47 анови за преноќевање на трговците и пазарџиите кои доаѓале во градот по стока. Од нив попознати биле: Пирини-ан, Акифаа-ан, Мамудов ан и др., при што сите имале и преноќевалиште приспособено за карвани со камили.

Познати се податоци и за ановите во Дојранскиот Регион, каде што за време на османлискиот период имало околу 30 анови за престој на патници, т.е. трговци и кираџии со нивните карвани. На почетокот од XX век, дворните места на ановите започнуваат да се употребуваат и за сместување на добитокот на пазарџиите дојдени од други места на пазар во Дојран. Од многубројните камили, во тоа време биле останати меѓу 15 и 50 грла, кои служеле за превоз на разни стоки кон Струмица, Пехчево, Штип, Куманово и обратно. Активно работеле само два од старите анови наменети за сместување патници од други места.

Одредени податоци за нашава тема се однесуваат и на Валандово каде што, во текот на XIX век, паралелно со развојот на земјоделството и стопанството, се развивале и занаетчиството, трговијата и транспортот. Трговците кои вршеле размена на стока, од градот извезувале грозје, вино, ракија, домати и калинки, додека од Дојран, Серес и Струмица увезувале фабрички и колонијални производи. При тоа, патувањето и превозот се вршеле со коњи, мазги и магариња, но исто така и со камили. Сместувањата и престојот се реализирале во анови и преноќишта придружени со гостилници и меани. На бреговите на реката Бојмица биле изградени анови за одмор и ноќевање на трговците, кираџиите и арабаџиите, заедно со нивните карвани од камили, коњи и мазги, кои патувале од Солун кон Куманово и натаму по Моравската Долина кон Србија или пак кон Дојран, Струмица, Конче, Радовиш, Штип, Пехчево и Софија. Околу ановите имало и занаетчиски работилници за потковување на добитокот и за други поправки и одржување на транспортната опрема.

Според историските податоци, првиот ан во Прилеп е изграден во 1661 г., и тоа во северниот дел на градот, а го носел називот „Куршумли-ан“. Неговото градење се должело на статусот на овој град како значаен економски центар. Во придружните простории на објектот имало и соби за сместување и прехрана на коњи и друг добиток. Познато е дека портата на алот била димензионирана за да можат низ неа да поминат и камили.

Кај повозрасните жители на Овчеполето, сè уште се живи сеќавањата и традициите поврзани со старите друмови по кои, меѓу другото, се раскажува дека поминувале големи карвани и бројни патници и војски кои се движеле низ овие краишта. Делови од стариот пат, на некои места видливи и денес, локалните жители ги нарекуваат „стара калдрма“. Забележано е дека за потребите на патниците, во село Милино имало седум ана, при што селаните велат дека „откако се пушти возот за Штип и Кочани, кираџии нема и од тогај ановите се затворени“. Според нивните зборови, камилите тука врвеле сè до првите децении на XX век, на што се должи и називот на месноста *Камилишка падин*, каде што се одморале кираџиите со своите коњи и камили.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Неделковски, Б. 2015. Самарџискиот занает во Валандово. *Етнолог* 17: 100-112.

Петровиќ, П. 1927. *Српски етнографски зборник: Живот и обичаји народни*, књига 16: 425, Српска краљска академија.

Владимир Кухар и Александар Стојчев

АФРИКАНСКИТЕ КОЛОНИЈАЛНИ СИЛИ НА МАКЕДОНСКИОТ ФРОНТ ВО ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Првата светска војна може да се смета за прв настан од глобален светски карактер. Таа остави длабоки траги на сите територии каде што се одвиваала, вршејќи силно влијание во сите сфери, како што се културата, стопанството и општеството. Конфликтот што започнал на Балканот, се претворил во војна која се проширила насекаде низ европскиот континент и светот, што предизвикало силен удар врз колонијалните територии што биле под контрола на Големите европски сили. Војната ги вклучила и народите од колониите да војуваат во армиите на Големите сили и на боиштата во Европа. Според тоа, Првата светска војна претставува, меѓу другото, и период на миграција на африканското население од колонијалните територии во Африка кон фронтите на европскиот континент. Силите на Антантата, во најголем дел Франција, регрутирале голем број африкански војници кои ќе бидат доведени во Европа, и тоа на Западниот и на Македонскиот фронт.

Помеѓу 1914 и 1918 година, Французите регрутирале повеќе од 450.000 војници од Африка, меѓу кои Сенегалци, Мароканци, Сомалијци, Алжирци, како и војници од Тунис. Европејците коишто живееле во Африка дополнително испратиле уште 120.000 Африканци од северна Африка, како и 5.700 луѓе од старите сенегалски градови и пристаништа. Најголемиот дел од овие Африканци биле војници во служба на колонијалните војски на Франција, при што во нивните редови биле присутни работници, како и робови што им служеле на европските господари кои живееле во Африка.

На почетокот од војната, начинот на регрутирање на овие колонијални воени единици бил претежно волонтерски, но при тоа не може да се избегне фактот дека постоел и насилан начин на нивно регрутирање, кој со текот на времето сè повеќе ќе се применува.

Македонскиот фронт е едно од местата на европскиот континент каде што Африканците биле пратени да војуваат за целите на Антантата, како што е француската пешадиска колонијална дивизија позната како Сенегалски стрелци (*Tirailleurs Senegalais*). Заедно со Втората српска армија и Југословенската дивизија создадена од доброволци, во чиј состав војувале и голем број Македонци, таа одиграла клучна улога во пробивањето на Македонскиот фронт на 15 септември 1918 година. Овој пробој доведе до потпишување примирје со бугарските воени сили на 29 септември 1918 година, што ќе придонесе кон успешно завршување на операциите на Западниот фронт, капитулација на Централните сили и завршување на војната.

Африканските војници учествувале во сите позначајни операции на Македонскиот фронт во правец кон Битола и дале голем придонес во неговото пробивање, со што западно-африканската историја оставила свој печат и во воената историја на Македонија. Африканските колонијални војници треба да ги сметаме за дел од историјата на Македонскиот фронт, и тоа не само поради нивното присуство на негова територија, туку и за придонесот за победата над армиите на Централните сили.

Воената доктрина на колонијалните воени сили на Македонскиот фронт

Пред Првата светска војна, Француската армија била поделена на колонијална и метрополитска. Метрополитскиот дел служел стриктно за одбрана на француската територија, додека колонијалните сили биле вклучени во експанзијата на нивните колонијални територии.

Теренот на Македонскиот фронт диктирал разни пристапи во тактиките на војување на метрополитската и на колонијалната армија. Генералот Морис Сарај, кој командувал со силите на Антантата на Македонскиот фронт од октомври 1915 до јуни 1917 година, не бил колонијален офицер. Тактиката

Сл. 1. Карта со Македонскиот фронт од септември 1918 година

која тој ја применувал во борбата против германската армија тешко можела да се приспособи кон балканскиот природен терен. За разлика од него, генералот Франше д'Епере, кој ја презел командата со силите на Антантанта во Македонија од генерал Алфредо Гиома во јули 1918 година, подолго време го испитувал релјефот низ кој поминува Македонскиот фронт. При тоа констатирал дека тој е исполнет со тесни и непроодни планински предели, неповолни за распоредување на тешка артилерија. Всушност, се покажа дека неприлагоденоста на европската тактика на Сарај кон ваквиот терен ќе доведе речиси до самоуништување на неговата армија во двата обиди за пробив на непријателската линија на фронтот.

По доаѓањето на генералот Франше д'Епере на Македонскиот фронт, тој го изнесува планот за ангажирање на африканските колонијални воени единици кој се потпирал и врз плановите на генералот Карло Мангин од 1909 година за обука на африкански воени единици за војување на европски терен во вид на „шок-трупи“. Тоа подразбирало користење на нивната раса како оружје за војна во директен фронтален удар врз непријателските позиции.

Французите се гледале себеси како супериорна раса, додека африканските колонисти ги третираше како „варварска воена раса“, што најдобро се забележува во книгата „Црна сила“ на генералот Карло Мангин. Борејќи се со нив и против нив, тој е фасциниран од нивната природна воинственост, поради што, уште од 1909 година, ќе оформи план за нивно користење во европските војни. Во објаснувањето на нивните квалитети, користејќи расни термини, заклучува дека Африканците се родени со природни атрибути што ги прави да бидат подобри војници. Во својата книга Мангин пишува дека тие имаат способност да преживеат на места со тешки животни услови и клими, со капацитет да носат тешки товари на големи дистанции. Истакнува дека имаат нервен систем кој е послабо развиен од системот на белиот човек, што им обезбедува поголема издржливост на болка и поголема желба за пролевање крв во битка. Исто така, тој укажува и на патријархалното уредување на африканските општества и

неговото влијајние врз дисциплината, хиерархијата и природата на африканскиот човек, заклучувајќи дека тој е всушност природно роден за да биде војник. Според овие мислења на Карло Мангин, јасно се согледува неговиот став дека, во споредба со другите војници, африканските имаат подобри пре-диспозиции за војување на најгустите и најинтензивни борбени позиции од европскиот фронт.

Во почетокот, главната команда покажала голем скептицизам во однос на употребата на колонијалните воени единици донесени од Африка. Но, со текот на војната, таквото мислење ќе биде променето по големиот број загинати француски војници. Како резултат на тоа, ќе започне да се применува воената доктрина според која колонијалните сили треба да бидат употребени во улога на „шок-трупи“, и тоа како дел од стратегијата која треба да доведе до „дивјачка војна“.

За да се обезбеди успех на фронталниот ударен напад при пробивот на германските линии, дирекцијата на колонијалните воени сили, на 30 август 1918 година, го комплетира проектот за организирање посебни „шок-единици“. Создадени се десет дивизии со посебни чети коишто вклучувале 1 485 Европејци и 1 340 Африканци. Оваа избалансирана бројка на Европејци и Африканци не значи дека нивната улога била соодветно избалансирана и на бојното поле. Шемата на тактика и стратегија во „шок-нападите“ била така поставена за да бидат изложени Африканците речиси секогаш на најголем ризик од непријателскиот оган. Тие биле постојано во првите редови што напаѓаат, додека европските единици во овој случај служеле како придружни единици кои ги командувале африканските сили и ги насочувале кон точката на нападот. Исто така, била предвидена и можност за пукање кон пријателските африкански единици, доколку тие би започнале да се повлекуваат без дадена наредба.

Истата тактика се користела и за време на пробивот на Македонскиот фронт. Тактичката доктрина на бајонетот, преку „шок-напад“ и импровизации на бојното поле, адаптирани на балканскиот терен, ќе го разбуди Македонскиот фронт и ќе го трансформира во поле на жестоко војување.

Кај одредени историчари се истакнуваат заслугите на српската војска за успехот во пробивот на Македонскиот фронт, во однос на што комплетно се игнорира присуството и влијанието на африканските колонијални воени единици. Од главниот план за напад може јасно да се забележи дека преку користењето на Африканците како главни „шок-единици“, колонијалната армија одиграла голема улога во одвивањето на воените дејства на Балканот и на Западниот фронт.

Седумнаесеттата колонијална дивизија којашто учествувала во пробивот на Македонскиот фронт, заедно со српската и француската армија, била составена од африкански војници предводени од француски офицери. Голем број Африканци имало и во метрополитската 122. Дивизија, и покрај тоа што таа наводно била составена само од француски војници. Колонијалната дивизија била создадена од повеќе автономни единици за посебни тактички операции во служба на метрополитските единици, и тоа најчесто како нивна поддршка во акциите. Сочинети биле само од пешадија и лесна артилерија, а именувани според колонијалното потекло: Сенегалски стрелци (*Tirailleurs Aenegalais*), Мадагаскарски стрелци (*Tirailleurs Malgaches*) или Индокинески стрелци (*Tirailleurs Indochinois*).

Сл. 2. Војник од Сенегал со македонски војници на Солунскиот фронт во 1917 година

Африкански жртви на Македонскиот фронт

Во однос на бројот на жртвите, треба да се напомене дека француската војска ги броела сите свои загинати под терминот Французи, така што немаме точна бројка на загинатите африкански војници. Но, при тоа е познат фактот дека речиси две третини од нивната пешадија ги сочинувале Африканци. Како додаток на мешаните воени единици, Французите исто така поставувале и целосно африкански воени единици, како посебни „шок-трупичи“, со што се потврдува фактот дека нивните жртви биле во поголем број, но и важната улога што ја имале на Македонскиот фронт.

Без разлика на сите рационални одлуки донесени во текот на офанзивите од страна на Главната команда, бројката на загинати е секогаш поголема кај колонијалните воени единици отколку кај домашните. И покрај тоа што, според статистиките, во текот на целата војна имало повеќе загинати Французи отколку Африканци, не може да се избегне заклучокот дека улогата на главни „шок-трупичи“ ги изложувала вториве на многу поголем ризик отколку која било друга француска единица. Со други зборови, додека поголемиот дел од Французите гинеле од разни причини, најголемиот број Сенегалци загинале во борба. Според прегледот на бројот на загинати, на почетокот од војната Французите имале за 60% повеќе жртви во однос на африканските колонисти. Но, со текот на војната, овој однос ќе се промени поради имплементирањето на новата воена тактика на „дива борба“, поради што бројот на загинати кај вторите ќе се зголеми од 10% на 40%, додека бројот на загинати Французи ќе падне од 60% на 20%, па и на помалку. При крајот на војната, сево ова ќе резултира и со насилно регрутирање на африканското население.

Несомнено е дека африканскиот народ одиграл голема улога во Првата светска војна. Далеку од своите родни земји, африканските војници ќе бидат вклучени во првите борбени линии на фронтот, и тоа во географски предел со поладна клима и релјеф различен од матичниот. Бројот на жртвите што овие народи ги дале на Македонскиот фронт, укажува на важната улога што тие ја имале во пробивот и конечната победа на Силите на Антантата. Според тоа, нивната историја ставила печат врз историјата на европското општество, а со тоа и врз историјата на Македонскиот фронт.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Bjelich, D. 2002. *Race as a Weapon of War on the Salonika Front (1915-1918)*.

Koller, C. 2014. *Colonian Military Participation in Europe (Africa)*. Zurich: University of Zurich.

Koller, C. 2008. *The Recruitment of Colonial Troops in Africa and Asia and their deployment in Europe during the First World War*. Routledge: Taylor and Francis Group.

Stojčev, A. 2016. *Macedonia and Macedonians in World War I*. Skopje: Ministry of Defence, Military Museum.

Мери Стојанова

НЕГРИ ИЛИ АРАПИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЖИВОТ И ТРАДИЦИЈА

Присуството на негрите* или Арапите во македонската традиција не е изолирана појава, туку таа претставува своевиден дел од пошироката балканска традиција. Историски гледано, застапеноста и присуството на негрите, на Балканот се забележува уште со средниот век, па и порано, што може да се види и од бројните материјални остатоци, како на пример фрескоживописот, каде што се претставени црномурести лица со помалку или повеќе изразени негроидни црти. Сепак, нивното широко присуство на овие простори е врзано за доаѓањето на Турците османлии, и нивното освојување на поголемиот дел од Балканскиот Полуостров.

Иако ова не е многу истражувана тема, барем во рамките на етнографската литература, сепак први позначајни податоци за т.н. негри добивме уште за време на студиите по етнологија. Меѓу другото, во таа прилика се запознавме и со податоци за негрите т.е. Арапите во делата на Васил К'нчов, (во „Македонија – етнографија и статистика“) (1900) и со статијата „Негри у нашој земљи“ од Тихомир Ѓорѓевиќ (1930).

За жал, податоците кои се добиваат од делото на К'нчов, се релативно оскудни, но она што е значајно во нив е наведувањето на неколку топоними кои произлегуваат од самиот етноним, Арапи. Тоа воедно е во тесна врска со нивното присуство, на овие предели. Такви примери имаме кај селата Арапли и Арап во Солунската односно Гребенската каза. Слични топоними се среќаваат и на други балкански простори како на пр. селата Араповац во Колубара и Араповиќи кај Рашка. Освен овие, најверојатно постојат и други населени места и топоними кои претставуваат дериват на поимот Арап.

Арапите во времето на Османлиската Империја

Како што претходно беше споменато, првиот поголем контакт со Арапите, балканското население го доживува за време на доаѓањето на Турците османлии и нивното освојување на балканските простори.

При тоа, тие неминовно, со себе довеле дел од своите традиции и начин на живеење кои, во помала или поголема мера, биле инкорпорирани во поширокиот балкански контекст.

Во ова смисла присуството на Арапите, кои во својство на робови придружувале одреден број богати великодостојници, станало секојдневие за поголем дел од локалното население. Тие биле особено присутни во приморските краеве на Јадранот, и тоа најмногу во Улцињ и Дубровник, за што пообемни податоци дава и Ѓорѓевиќ во погоре наведеното дело.

Иако локалното население не правело строга дистинкција во однос на потесното потекло на овие доселеници, па соодветно на тоа ги именувало со едно идентично име – Арапи, сепак, од достапните податоци се знае дека дел од нив доаѓале од Мисир, Триполи, Тунис и др. места на африканскиот континент. Во културолошка смисла, нивното присуство, во овој период не предизвикало некои позначителни влијанија. Тоа се должи, пред сè, на малобројноста, како и на големите културолошки разлики во однос на локалното население.

* Називот негри во овој труд се користи во својата изворна архаична форма, како што бил применуван во првата половина на 20-от век. Иако во денешен контекст тој има навредлив карактер, во времето во кое бил користен, овој назив имал и позитивни аспекти.

Сл. 1. Африкански војници во редовите на француската војска во Првата светска војна (Фонд Манаки бр580, Државен архив-одделение Битола. Обработил Роберт Јанкулоски).

Иако арапското население било од муслиманска верска провиниенција, сепак неговата културолошка интеракција со останатото муслиманско население на Балканот не оставила никаква трага. Кон ова придонесува нивната подредена робовска положба во рамките на општеството, но и фактот што арапските робови најчесто биле кастрирани па, како такви, најчесто биле ангажирани како слуги во турските хареми, без да имаат можност за продолжување на својата семејна лоза.

Начелно, Арапите живееле во рамките на своите етнички или, во случајов, расни групи и/или граници без некоја поголема интеракција со „другите“. Дури и своите најзначајни празнувања тие ги правеле во рамките на своите заедници, при тоа почитувајќи ги сопствените обредни практики и не нарушувајќи ги своите вековни традиции.

Воедно, во достапните податоци е наведено дека, за присуството на Арапите не се врзуваат никакви изразени конфликти и недоразбирања со домородното или друго население.

Бројот на Арапите-робови кои имале свои семејства бил релативно мал. Сепак, Турците османлии кон населението од оваа категорија, особено во приморските делови на Јадранот, имале специфичен

Сл. 1. Африкански војници во редовите на француската војска во Првата светска војна (Фонд Манаки бр580, Државен архив-одделение Битола. Обработил Роберт Јанкулоски).

однос, па така, втората генерација робови биле ослободувани од ропство и имале право слободно да живеат на овие простори или да се преселат на друго место. Некои од турските/албанските великодостојници, дури им обезбедувале и релативно поволни услови за живот, па дури им граделе и куќи во кои Арапите живееле по напуштањето, односно завршувањето на службата. Иако доаѓале како робови-слуги, тие во одредени случаи, по нивното ослободување од ропство, започнувале да се занимаваат со морепловство. Од друга страна, пак, ова население никогаш не се занимавало со некоја занаетчиска дејност.

По заминувањето на Турците османлии од Балканот на почетокот на XX век, само еден релативно мал дел од ова арапско население останал трајно да живее на овие простори, што всушност не оставило некоја подлабока материјална трага за нивното постоење.

Сепак, постои еден исклучително значаен пласт на епското народно творештво кој изобилува со прикази на познатиот митски лик Црна Арапина. Тој претставува пандан на народната претстава на македонското, па и останатото балканско население, за Арапите кои ќе бидат умешно интегрирани со негативните карактеристики на „другоста“. Бројни се епските дела каде што ликот на Црна Арапина е секогаш, без исклучок, спротивставен на ликовите на Болен Дојчин и/или Крали Марко. Нивниот богато изразен стил, изобилува со наративи кои го отсликуваат секојдневното страдање на „обичното“ население.

Арапите во Првата светска војна

Сепак, присуството на Арапите на овие простори, и особено на територијата на Македонија, не завршува со заминувањето на Турците османлии. Напротив, нивното присуство драстично се зголемува, особено во периодот на Балканските војни, како и за време на Првата светска војна.

Тоа е резултат на вклученоста на бројното африканско население од африканските колонии во некои од колонијалните војски.

Африканските војници, во огромен број, биле мобилизирани во британските и француските војски, борејќи се не само на африканскиот континент, туку и во Европа. Германската војска исто така мобилизирала голем број африкански војници од своите колонии, што, како и во претходниот случај, довело до огромни демографски промени во некои африкански подрачја.

Првата светска војна, и особено Македонскиот или Солунскиот фронт, се главните контактни точки на Македонија и Африка во поновата историја, што може да се забележи и од бројните фотографии, направени од страна на различни фотографии на фронтовската линија, но и од страна на браќата Манаките, во нивното фотографско студио во Битола.

Според некои податоци, илјадници војници активно војувале на страната на француските сили на овој фронт, и тоа значителен дел од нив на подрачјето на Битола и Преспа. За жал, овој пат, присуството на војници од сите воени контингенти, вклучително со африканските, со себе ќе ги доведе најстрашните воени и човечки страдања.

Последиците од војната изгледаат уште подраматични ако во овој контекст ги земеме предвид строгите и исклучително рестриктивни општествени норми во однос на статусот и правилата на однесување на женското население од Македонија. Девојките и жените од овој регион поминувале низ вистинска „голгота“ по мобилизацијата на машкото македонско население во некоја од спротивставените војски. Како последица на тоа, тие останувале незащитени и препуштени самите на себе и на не/милоста на непријателските војски и војници од сите расни и верски групации. Во бројните локални наративи останале меморирани секојдневните силувања на женското население кое живеело во непосредна близина на борбената линија. Дури и во овие ситуации, речиси секогаш, жената била сметана за главен виновник, без разлика на тоа што се работело за воени услови кога драстично се менуваат и нарушуваат дури и востановените идеални концепти на однесување. Кон влошување на нивната и онака мошне неповолна положба придонесувала и несаканата рожба до која честопати доаѓало како последица на овие настани.

Со оглед на фактот што најголемата концентрација на воени сили на Македонскиот фронт, во чишто редови биле вклучени колонијални трупи, барем според локалните перцепции, била забележана во редовите на француската војска, многу од овие наративи се врзани токму за нив. Имено, како резултат на силувањата што ги вршеле оваа категорија војници, во многу села во Преспа, Битолско, Неготинско и други места, започнале да се раѓаат црномурести деца, со физиономски карактеристики поинакви од вообичаените.

„Се случваа, се случваа. Се случваја. Имаше после фронто многу жени шо породија од овие шо беа од селата дојдени. Шо најдоа тие, силоваа многу. Тука се родија. Црни

Арапчина... Затоо имае виткани косите овие. “.

Ваквите, сосема очигледни, расни отстапувања, во многу случаи, доведувале до трајно отфрлање и маргинализирање на родилката и на нејзината рожба, како во рамките на потесната семејна, така и на пошироката социјална заедница.

Стравот од ваквото „обележување“ честопати доведувал до преземање драстични мерки од страна на родилката, па и до напуштање или убиство на новороденчето, веднаш по неговото раѓање. Колку тоа и да изгледа ужасно од денешна гледна точка, ваквите постапки биле прифаќани, а молкома дури и одборувани, особено од страна на пошироката заедница. Иако наведените состојби изгледале крајно сурово, сепак товарот кој во обратен случај би го носела и мајката, а многу повеќе и нејзиното дете, изгледале како непремостива пречка која ја оправдувала дадената постапка.

Од претставените историски настани и културолошки процеси, можеме да заклучиме дека врските помеѓу Македонија и Африка сепак претставуваат дел од нашата реалност и историја, и покрај тоа што на прв поглед изгледаат неверојатни, поради големата географска, но и културолошка дистанција. Нивните меѓусебни контакти и проникнувања очигледно оставиле бројни траги, и тоа не само во материјалното, туку и во нематеријалното творештво и особено во епските народни творби кои изобилуваат со дескриптивни и контекстуални прикази на одреден реален временски или историски период.

Од друга страна, зачуваните наративи на локалното население, пред сè врзани за поновата историја на македонскиот народ, ставени во соодветни социјални и традициски рамки, ни презентираат слики, случувања и нивни толкувања кои се исклучително живи и разнолики. Тие се показател на едно специфично време, чии реликти оставаат простор за разни истражувања и толкувања на историските и културолошки проникнувања меѓу Македонија и Африка. Овие процеси не се само „мртва историја“ туку, во одредена мера, му даваат печат и на современото живеење во овој дел од Балканскиот Полуостров.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Bjelić I. D. 2002. Race as “Weapon of War” on the Salonika Front (1915- 1918).

Ђорђевић. Р. Т 1930. Гласник скопског научног друштва (303-307) (кн. 3-4).

Јанкуловски, Р. 2017. Манаките приказна во слики. Скопје: Македонски центар за фотографија.

Кънчов, В. 1996. Македония, Етнография и статистика. София: Академично издаелство „Проф. Марин Дринов“.

Најдовска, Ј. (приредил) 2008. Отпретани сведоштва војнички писма од големата војна: 1914-1918. Скопје

Петреска, В. 2008. Категории близина и дистанца. Скопје.

Поранешните Балкански војни (1912 - 1913), Извештај на Карнегиевата комисија, 2000. Скопје.

Светиева, А. 1994. Негри, Етнологија на балкански народи, етнички групи и други мали заедници (материјали од предавања)

Стојанова, М. 2016. Етнологско – антрополошки истражувања на состојбите предизвикани од Првата светска војна во битолско долж кота 1050, (во ракопис)

Рубин Земон

ЕГИПЌАНИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Во науката се изнесени повеќе теории во однос на населувањето на Египќаните на Балканот и поконкретно во Македонија. Тие се проследени со соодветни историски документи и настани кои укажуваат на тоа дека оваа заедница всушност мигрирала кон Балканскиот Полуостров во повеќе наврати. Ваквите преселби се случувале во предисторијата, антиката и средниот век, така што може да се смета дека денешната заедница Египќани во Македонија е најверојатно формирана не од еден туку од неколку миграциски бранови, кои секако биле проследени и со други демографски процеси. Египетското потекло и преселбите оттаму во Македонија се дел од културната меморија на оваа етничка група, а тие се соодветно манифестирани и во традициите на другите балкански народи.

Предисторија

Предисториската епоха се однесува на времето пред пишаните извори, поради што, овој термин е несоодветен за древноегипетскиот династички период, од причина што во време на поодминатите фази од европската предисторија во Древниот Египет веќе постои писменоста. Меѓутоа, во овој случај тој е искористен од балканска перспектива кога одредени настани во Египет се одразуваат и врз овој полуостров кој во тој период е сочинет од предисториски култури. Станува збор за крајот на бронзеното и почетокот на железното време, односно периодот во кој владеел Рамзес II. Тоа е времето на железната револуција во Африка и Блискиот Исток, кога барањето резерви на железна руда и нејзината експлоатација најверојатно ќе бидат повод Рамзес II да тргне во освојување на Источниот Медитеран, Анадолија и Балканот.

Потврда за оваа кампања може да се најде кај Херодот, каде што се наведува следново: „... правејќи го тоа, поминувајќи низ целото копно, сè додека од Азија не преминал во Европа и не ги покорил Скитите и Тракијците. Мислам дека тоа се најоддалечените места до кои стигнала египетската војска ... Не можам да кажам со сигурност дали кралот Сесострид сам одвојувал дел од неговите трупи и таму ги оставил да се населат во таа земја или на некои од војниците преку глава им дошло од неговите лутања, па останаа ...“.

Од наводот на Херодот произлегува дека Египќани дошле и се населиле на Балканот уште од времето на походот на Рамзес II. Имајќи го предвид фактот дека станува збор за освојувачки поход со цел да се експлоатираат железото и другата руда на Балканот, најверојатно станува збор за луѓе кои работеле со метал. За тоа наоѓаме уште една потврда кај Херодот, кој вели: „... во Македонија уште старите Феникијци го експлоатирале златото од рудниците кои го топеле во специјални печки, многу пред доаѓањето на египетските колонисти во Елада...“. Од овој запис е јасно дека Египќаните го колонизирале Балканот пред времето на Херодот. Колонизаторите најверојатно биле робови (меѓу другите криминалци и затвореници) и робовладетели кои најверојатно го пренеле и системот на експлоатација на златната руда којшто се практикувал и во Египет.

За истиот освојувачки поход на Рамзес II, покрај другите, има и уште еден интересен запис, овој пат од мајорот Мехмед Тефик – директор на Битолската воена гимназија. Во неговата книга „Кратка историја за Битолскиот вилает“ пишувана на турски јазик со арапско писмо, издадена во 1911 година, тој за овој поход на Рамзес II вели дека на север допрел до Дунав, а на запад до денешниот Берат.

Антички период

Населувањето на Египќаните на Балканот историски може да се следи и преку легендата за Кадмо, неговите предци и потомци. Имено, според неа, Кадмо ѝ е брат на Европа, која била грабната од Зевс. Кадмо, оди во потрага по неа, прво ја бара на Крит, потоа во копнениот дел во денешна Грција, а подоцна, кон крајот на животот, стигнал до Лихнид и потоа до Јадранскиот брег. Легендата за Кадмо и неговите Кадмејци ја поврзува египетската земја (Теба на Нил), со Теба во Беотија (Грција) и на крајот со Теба на Јадранскиот брег (денешен Тиват). Впрочем, и дел од патот кој подоцна ќе биде именуван Виа Егнатија, се трасирал по т.н. Кадмејски пат. Многу од имињата на предците на Кадмо се поклопуваат со имињата на значајни историски личности и места: Епаф, син на Зевс и Иа, е оженет со Мемфис, ќерката на Нил. Ќе им се роди ќерка која ќе го добие името Либија (хеленски назив за Африка). Либија била баба на Кадмо, на Европа и на Бел. А пак Бел е татко на Данаја (Хелада) и Ајгипа (Египет). Едниот од синовите на Кадмо го добил името Илир.

Египетските култови и соодветните култни споменици на Балканот се особено присутни во времето на Римската Империја. Нивната голема популарност секако не значи и задолжително присуство на египетска популација на локациите каде што се констатирани. Носители, т.е. почитувачи на овие споменици и култови можеле да бидат римски legionari, управни функционери, царински службеници или обични римски граѓани од кој било дел на римските провинции од Балканскиот Полуостров или останатите делови на Империјата. Ваквата состојба е резултат на широката експанзија на египетските култови низ целото Римско Царство што, патем, било проследено и со значителни промени во однос на нивната изворна состојба. Ваквите промени биле мотивирани од потребата за приспособување на овие култови кон религиските традиции специфични за хеленистичката и римската култура.

Историчарот Петар Селем ни покажува дека на Балканот, за време на Римската Империја, имало и Египќани асимилирани во рамките на градското население од поголемите провинциски градови (со ранг на колонии и мунициуми), и тоа подеднакво и оние со статус на робови и на слободни граѓани. Но, исто така, имало и Египќани кои не биле асимилирани и кои не ги прифатиле елинистичко-римските форми на своите божества. Тие настојувале на култните споменици да ги задржат натписите испишани на нивниот изворен египетски јазик, што говори во прилог на некаква нивна општествена издвоеност во однос на останатите граѓани. Ова особено важи за „Египќаните од Салона (кај денешен Сплит) и ближните острови, кои припаѓале на пониските општествени слоеви“, зад кои најверојатно стојат некои локални трговци или занаетчи. Очеvidно, оваа популација знаела како да остане изолирана, т.е. затворена во својот етнички и професионален круг, духовно ориентирана кон почитувањето на боговите од својата стара татковина.

Големата Римска империја со нејзиниот моќен државно-административен и религиски апарат дејствувала врз нејзиното хетерогено население како „фактор на глобализација“, така што ретко која етничка група можела да му се спротивстави, задржувајќи го при тоа својот исконски идентитет. Во време на владе-

Сл. 1. Фамилија Египќани во првата половина на 20-от век.

Сл. 2. Брачен пар Египќани во првата половина на 20-от век.

ењето на Римската (и подоцнежната Византиска) Империја, доаѓа до голем подем на рударството и металургијата, и тоа пред сè на експлоатацијата на железната руда и технологиите на облагородување на железото. Железото и челикот биле особено интензивно експлоатирани и користени во балканските предели, кои биле богати со железна руда (Тракија, Македонија, Босна итн.). Во овие периоди се изградени повеќе сообраќајни системи наменети, пред сè, за стопански, т.е. економски, и за воени цели. Постојат податоци дека за потребите на сообраќајот, по целата должина на позначајните римските патишта, на пунктовите за одмор и исхрана на патниците и коњите, имало и ковачници во кои се поправале оштетените потковици на коњите и другите делови од опремата за јавање и од превозните сретства. Токму во областите каде што поминавале овие сообраќајници, денес можеме да констатираме голем број Балкански Египќани од кои најголемиот дел, до пред извесно време, се занимавал со ковачкиот занает. Од балканските патишта тоа се следните траси: Аквилеа – Емона – Петовио; Мурса – Цибала – Сирмиум – Сингидунум – Виминациум; Наисус – Сердика – Константинопол. Кај нас тоа е патот Вија Игнација и трасата Виминациум – Наисус – Тесалоника.

Востаниовувањето на христијанството како официјална религија на Римската Империја создало низа проблеми за Египќаните, што повторно ќе довело до преселби на ова население. Христијанството во Египет е вкоренето уште од времето на апостолите (евангелистот Марко е основач на Александриската патријашија), поради што христијаните во

Египет всушност многу рано ги доживеале тешките прогони, уште за време на римските цареви Дециј Трајан (249–251) и Диоклецијан (284–305). Овие прогони, можат да се поврзат и со истражувањата на англискиот историчар Хјуг Пултон во Ватиканскиот архив, според кој во периодот од 306 до 337 година голема група Египќани доаѓаат во Македонија, и тоа во обем од 150.000 војници-пешаци и 150.000 коњаници.

Слични записи можат да се најдат и во едисијата „Грчки извори за бугарската историја“, и тоа во два наврата. Првиот се однесува на војните за престол меѓу Лициниј и Константин во 324 година, при што се вели дека „Египќаните со голема брзина испратиле 80 бродови – триери со војници и морнари Египќани“. Вториот се однесува на времето на Теодосиј (379–395) и во него се вели дека „кога Египќаните пристигнале во Македонија, таму биле вброени и измешани со тамошните големи одреди, а меѓу војниците немало подвоеност, т.е. разлика меѓу Ромеите и Варварите, туку сите биле измешани. На војниците Варвари им било дозволено да се враќаат во своите татковини или да се населуваат, или пак во замена да доаѓаат други...“.

Среден век

Со одлуката од Халкедонскиот собор е дадена децидна наредба за прогон, а во некои случаи и убивање, на монофизитите низ целата Византиска Империја. Во контекст на нашата тема овој процес отвора повеќе прашања. Во колкава мера овие црковно-политички прогони имале влијание врз населението од египетско потекло на Балканот, кое во меѓувреме сигурно веќе било христијанизирано? Дали меѓу оваа популација имало приврзаници на монофизитското учење и со колкава застапеност? Доколку византиската власт од Цариград не можела докрај да се справи со монофизитите во Египет, дали тоа го сторила на Балканот, под разни методи и присилби, а за сето тоа да не остави никакви историски или други сведоштва? При барањето одговори на овие прашања треба да се има предвид дека за време на арапската власт во

Египет и развојот на исламската религија, монофизитите од овој регион ќе го добијат називот Копт, што на арапски јазик (Кибт/Кипт) не значи ништо друго освен Египќанец. Истиот тој етноним (Копт, Кибтијан/Киптијан) ќе се користи и на Балканот од страна на подоцнежната исламска власт на Османлиите, кога називот Кибтијани /Киптијани е присутен и во еден Канон од 1530 година (Кануннаме-и Кибтијан/Киптијани-Вилает-и Румели).

По Халкедонскиот црковен собор не се наоѓаат многу документи кои би индицирале на присуството меѓу балканската популацијата на заедници со египетско потекло. Еден од таквите е регистарот на населени на места во Империјата од V век, составен од Стефан Византиски каде се споменуваат Египет и Мал Египет како области во Империјата. Сепак, во писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ на Охридската архиепископија од крајот на XI и почетокот на XII век, можат да се пронајдат одредени податоци за балканските Египќани.

Тој, во писмата до извесен Николај Анема, вели дека „хегемоните“ ги сочинувале градостроителот (кастрокист), капетанот и „третиот помошник, кој по името беше сличен (подобен) на фараон“. Според историчарите, „фараонот“ управувал како стратег со Охридската и Пелагониската тема, така што овие државни органи на власта најверојатно биле раководени од „луѓе кои биле од негрчко потекло“. „Фараонот“ на Теофилакт му задавал повеќе маки, што може да се види од едно писмо во кое тој вели дека по сменувањето на „фараонот“ неговите работи тргнале напред. Во едно друго писмо упатено до Таронитул, дук на Скопје, Теофилакт споменува некој „Египтјанин“ од кого бил измамен. Во трето писмо, упатено до епископот на Керкира, тој вели: „... за сето тоа би требало да отидам кај царот, а значи да мијам пак покрај Харибда (патување по море) или да пропатувам низ Египет - пат труден и тежок...“ Со оглед на тоа што Теофилакт се наоѓал во Охрид, и требало да патува кај царот во Цариград, веројатно мисли на копнениот пат преку Битола и Солун. Од ова може да се претпостави дека копнениот пат од Охрид до Цариград (дел од некогашниот римски пат Вија Игнација), бил населен со многу Египќани, па поради тоа и Теофилакт симболично вели дека треба да патува „низ Египет - пат труден и тежок“.

Врските меѓу Египет и Македонија може да се следат и во сферите на духовната култура, која на Балканскиот Полуостров е мошне богата и разновидна. На сличен или идентичен начин некои нејзини елементи можат да се сретнат и кај други народи или помали етнички заедници од целиот Балкански Полуостров, додека други имаа ендемски карактер. Во духовната култура на народите и заедниците од Балканот постојат бројни карактеристики што се аналогни или слични со карактеристиките на некои соодветни и од другите делови на светот. Такви компарации можат да се направат и со елементи од староегипетската духовна култура, кои најверојатно на Балканот во голема мера се донесени од египетските колонисти.

Со доселувањето на египетските колонисти, донесена е на Балканот староегипетската митологија, во изворна но и во трансформирана форма, но и други елементи од духовната култура на Балканот. Со интеграцијата на делови од староегипетската духовна култура и донесените културни вредности на Балканот, духовната култура беше значително збогатена во низа насоки. Тоа може да се согледа во знаењата за светот и за народите, народната астрономија и метеорологија, народната медицина итн. Мешањето на египетските и источните магии, суеверија, мистицизам, демонологија, астрологија и есхатолошки претстави со палеобалканската и подоцнежната грчко-римска филозофија доведува до силен синкретизам. Староегипетскиот културен ареал има свое влијание и врз христијанскиот религиски концепт, а во некои случаи евидентен е конфликтот меѓу нив. Оттука, може да се заклучи дека некои симболички обреди и митови кои постеле во древните времиња во Стариот свет не ја загубиле важноста ни до ден денес, така што се зачувале одредени врски помеѓу традиционалниот секојдневен живот и светот на магиите и верувањата.

Здравко Стојкоски

АФРИКА ВО МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА, СПОРТ И ДИПЛОМАТИЈА

Со формирањето на македонската држава по Втората светска војна се иницираат и првите официјални контакти со африканските земји. Тие се одвиваат во рамките на едукативни и дипломатски размени, или пак преку домашни или гостувачки спортски настани. Африканската култура станува особено присутна во рамките на уметноста и образованието, и тоа преку студирање на македонските универзитети, гостување на разни уметници или пак преку организирање на нивни настапи, изложби, проекции итн. Тука особено се истакнуваат африканските поети, коишто во неколку наврати се овенчани и со награди.

Поети од Африка на Струшките вечери на поезијата

Струшките вечери на поезијата (СВП) претставуваат една од најголемите и најзначајни поетски манифестации во светот. Посебно место на Фестивалот зазема главната награда, Златен венец на СВП, која во текот на годините прерасна во една од најпрестижните интернационални награди која се доделува во светот на поезијата. Досега, оваа награда, ја имаат примено некои од најзначајните поетски имиња во светот, како што се: Роберт Рождественски, Пабло Неруда, Тед Хјуз, Ален Гинсберг, Томас Транстример, Блаже Конески, Мирослав Крлежа и многу други.

Голем број познати и помалку познати поети од Африка имаат настапено на СВП меѓу над 5000 поети од целиот свет, кои од 1963 година до денес учествуваа на СВП. Двајца од нив, **Леополд Седар Сенгор** (во 1975 година) и **Монгани Вали Сероти** (во 2012 година), ја имаа честа да се закитат и со највисоката награда на Фестивалот, Златниот венец на СВП.

Леополд Седар Сенгор

Меѓу учесниците и добитниците на СВП од африканскиот континент, посебно треба да се истакне името на Леополд Седар Сенгор. Сенгор е сенегалски поет, политичар, културен теоретичар и прв претседател на Сенегал во периодот од 1960 до 1980 година. Се смета за еден од најголемите африкански интелектуалци на XX век. Основач е на политичката партија Сенегалски демократски блок и прв Африканец кој е избран за член на Француската академија на науките.

Освен како поет и државник, Сенгор е светски познат и како коосновач и теоретичар на *Негритидот*. Негритидот претставува книжевно и интелектуално движење, создадено од страна на Леополд Седар Сенгор, Еме Сезер, Леон Дамас и други млади африкански интелектуалци, франкофони, кои во текот на 30-тите години на XX век престојувале и студирале во Париз. Движењето се формирало како реакција на колонијалната власт, како и на политичката и културна доминација на западниот морал, а со цел отфрлање на чувството на инфериорност кај африканскиот народ, како и будење на свеста за расното и културно единство на луѓето од африканско потекло низ целиот свет. Самиот концепт бил дефиниран како спротивност на Европа, поточно на европското разбирање за расната и културна доминацијата на белата раса, наспроти црнечката (африканската) инфериорност. Негритидот останал како главна инспирација во литературното творештво на

Сл. 1. Сенегалскиот поет Леополд Седар Сенгор добитник на Златниот венец на Струшките вечери на поезијата.

Сенгар во текот на целиот негов живот. И покрај тоа, тој никогаш во целост не ја отфлил европската култура и останал доследен франкофон, што особено се гледа во неговото политичко управување со Сенегал, каде што во текот на целиот двоецениски период француското неоколонијално влијание останало мошне силно.

Како писател и политички водач, Сенгор е добитник на голем број меѓународни награди и признанија. Бил прогласен за почесен доктор на 37 универзитети, а во 1975 година го добил и Златниот венец на Струшките вечери на поезијата.

На македонската книжевна публика, Сенгор ѝ го открил поетот Ацо Шопов. Тој по четиригодишен престој во Сенегал како амбасадор на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, во 1975 година, го предложил Сенгор за добитник на Златниот венец на Струшките вечери на поезијата. По тој повод, во рамките на колекцијата лауреати, бил објавен двојазичен избор од поетското творештво на Сенгор, под наслов Поезија. Книгата била објавена со предговор на Ацо Шопов, а песните се во препев на Шопов, Влада Урошевиќ и Георги Сталев. Во 2016 година, книгата повторно е објавена во Македонија, во рамките на колекцијата Свезди на светската книжевност.

Во чест на големиот сенегалски поет, интелектуалец и политичар, меѓународната организација на Франкофонијата ја прогласи 2006 година за година на Сенгор. По тој повод оваа година, со серија манифестации, беше одбележана и во Македонија. Настаните вклучуваа одржување на меѓународен симпозиум посветен на Сенгор, со учесници од Македонија, Франција и Африка, и отворање изложба во чест на двајцата големи поети – Ацо Шопов и Леополд Седар Сенгор, како симболи на пријателството и културните врски меѓу Македонија и Сенегал. Во октомври 2006 година беше промовирано и билингвално македонско-француско издание „Паралели Сенгор-Шопов“, во кое се застапени 48 песни на Сенгор и на Шопов, пишувани во период од четириесет години. Повеќето песни се напишани во време кога двајцата поети, сè уште, не се познавале. И покрај тоа, песните се меѓусебно испреплетени, ги прикажуваат дискретните врски, како и длабоката поврзаност меѓу двата автора.

ЦРНА ЖЕНА

Жено гола, жено црна
Облечена во боја што е живот, во облик што е убавина!
Раснев под твојата сенка, нежноста на твоите раце ми ги засолнуваше очите.
И еве сред Лето и Пладне те откривам Земјо ветена од врвот на еден висок и збигорен превоз
И твојата убавина ми го згромува срцето како мољна орелот.

Жено гола, жено темна!
Овошко зрела со цврсто месо, мрачна екстазо од црно вино, усто што ми ја распејува устата
Савано во чисти хоризонти, савана што трепери под огнените милувања на Источниот ветер
Там-таму врежан во скулптура, оптегнат там-там што грми под прстите на Победникот
Твојот длабок глас од контра-алт е духовна песна на Саканата.

Жено гола, жено темна!
Масло што не се брчка од никаков здив, мирно масло во боковите на атлетите, во боковите на принцовите од Мали
Газело од небесни созвездија, бисери се свездите во ноќта на твојата кожа
Наслади на играта на духот, одблесоци од црвено злато на кожата што се прелева,
Во сенката на твојата коса се осветлува мојот немир под блиското сонце на твоите очи.

Жено гола, жено црна!
Пеам за твојата убавина што поминува, за обликот што го зацврстувам во вечноста
Пред љубоморната судба да те претвори во пепел за да ги нарани корењата на животот.

(Леополд Седар Сенгор, *Песни од темнината*
Препев на македонски: Ацо Шопов)

Монгани Вали Сероти (*Јужна Африка*)

Монгани Вали Сероти е роден во 1944 година, во Софијатаун, северно од Јоханесбург. Се школувал во Александра. Политичките услови од тоа време го навеле да развие интерес за филозофијата на т.н. црна свест и за борбата на движењето против апартејдот. По завршувањето на училиштето, работел како новинар. Попознат како „Вели“, Сероти се смета за еден од најеминентните јужноафрикански поети и писатели. Познат е како еден од Совето поетите, олицетворение на книжевната обнова на црнечкиот глас во 1970-тите години. Песните на Сероти прикажуваат сурова и реалистична слика на режимот на апартејдот. Неговиот отпор кон неправедниот режим се проширил и надвор од поезијата преку активно учество во политичкиот отпор, кога се приклучил во Африканскиот национален конгрес. За својата литературна дејност има добиено мноштво меѓународни награди и признанија. Добитник е на Златен венец на СВП во 2012 година.

Сл. 2. Матеја Матевски и Ацо Шопов, амбасадор во Сенегал, му ја врачуваат поканата на Леополд Седар Сенгор.

Други поети од Африка, учесници на Струшките вечери на поезијата

Кваме Давис (Гана). Детството го поминал во Јамајка. Како поет, најголемо влијание имал токму од ритмите и текстурите од овој остров. Автор е на 13 книги поезија, многу прозни дела, драми и стручна литература. Неговата последна збирка поезија, „Дом за стара надеж“, објавена е во мај 2009 година. Тој е еминентен поет на Универзитетот во Јужна Каролина каде што раководи со програмата на Светската поетска иницијатива. Кваме Давес е програмски директор и на Меѓународниот литературен фестивал Калабаш кој се одржува секоја година во мај во Јамајка.

Кама Сивор Каманда (Конго). Тој е воспевач на африканското паметење и има објавено голем број дела со раскази, поезија, романи, есеи и одржани предавања низ целиот свет. За него литературата е причина за постоење, можност да пишува во целосна слобода. Делата на Кама Сивор Каманда се преведени на повеќе јазици и се објавени во повеќе меѓународни литературни ревији. Добитник е на повеќе литературни награди.

Во својата богата издавачка дејност, Струшките вечери на поезијата, меѓу другото, имаат издадено и антологии на: „Современа алжирска поезија“ (1977), „Современа египетска поезија“ (1984) и „Современа туниска поезија“ (2002).

Македонско-африкански средби на спортските терени

Спортот и спортските натпреварувања, како олимписките игри, светските и континенталните првенства и многу други, со својата популарност ангажираат милиони луѓе, било како натпреварувачи и активни учесници или како набљудувачи и следбеници преку телевизиските екрани, интернетот и социјалните мрежи. Како

такви, тие претставуваат одлична можност за репрезентирање на една земја и на нејзините потенцијали, и тоа не само на спортски план, туку и многу пошироко, во општествени и културолошки рамки. Таков е случајот и со македонските спортски екипи и национални репрезентации, чии настапи на разните големи, па и помали, спортски натпреварувања овозможуваат средби со натпреварувачи од други земји и континенти, а во тие рамки и со африканските. Ваквите натпревари претставуваат ретка можност за поблиско запознавање со земјите и народите од Африка. Секако и во спротивен правец, тоа е можност милионската јавност во одредена африканска земја, како: Египет, Нигерија, Камерун или Ангола, барем накратко, да се приближи до една мала, за нив, далечна и непозната земја, како што е Македонија.

Фудбалски натпревари

Во рамки на меѓународните фудбалски натпреварувања, регистрирани се 5 натпревари на македонската сениорска репрезентација со национални селекции од африканскиот континент. Сите овие натпревари се во категоријата пријателски средби, бидејќи, досега, Македонија нема забележано учество на некое големо светско фудбалско натпреварување, како Светското првенство или Олимписките игри. Што се однесува до натпреварите, Македонија два пати играла со селекцијата на Камерун: еднаш во Скопје, а вториот пат во Куфштејн (Австрија); додека по еднаш се сретнала со репрезентациите на Египет, Нигерија и Ангола. Натпреварите со Египет и Нигерија се одиграни на домашен терен, т.е. во Куманово и во Скопје, додека натпреварот со Ангола е одигран на неутрален терен во Есториј (Португалија). Од листата на одиграни натпревари може да се забележи дека Македонија, досега, никогаш не одиграла официјален фудбалски натпревар на африканскиот континент. Исто така, забележително е и тоа дека на петте одиграни натпревари со африканските репрезентации, Македонија нема победа, поточно, 3 натпревари завршиле нерешено, додека на двата натпревари со Камерун, Македонија била поразена.

Ракометни натпревари

Покрај фудбалските, во македонската јавност големо внимание предизвикуваат и натпреварите на македонските екипи и репрезентации во ракомет. На овие натпреварувања, покрај другите, можат да се издвојат и голем број средби со екипи од Африка.

Така, првото учество на големо светско натпреварување, машката ракометна репрезентација на Македонија го имаше токму на африканска почва, поточно на Светското првенство во Египет, во 1999 година. На ова првенството, Македонија ги играше своите натпревари во групата Б, во Каиро, заедно со репрезентациите на: Германија, Бразил, Саудиска Арабија, Куба и домаќинот Египет. Натпреварот со домаќинот Египет, се одигра во Каиро и заврши со победа на Египќаните од 30:24. Македонија и Египет на големите натпреварувања имаат одиграно и во 2018 година, а покрај овие официјални натпревари, двете репрезентации имаат одиграно и повеќе пријателски средби на разни турнири, подготовки и сл., при што се забележани и гостувања на египетската репрезентација во Македонија и обратно.

Покрај со Египет, македонската ракометари имаат одиграно средби, од официјален или неофицијален карактер и со други ракометни репрезентации од африканскиот континент. Така, интересен за одбележување е ракометниот ривалитет кој се создаде со репрезентацијата на северноафриканската држава Тунис. Македонија и Тунис имаат одиграно неколку значајни средби на големите ракометни натпреварувања. Најзначаен за одбележување е натпреварот кој овие две земји го одиграа на квалификациите за Олимписките игри во Рио де Женеиро. Натпреварот беше значаен за двете земји, бидејќи победникот обезбедуваше пласман на Олимписките игри, што претставува сон и највисок стремеж за секој спортист, но и на државата во целина. На големо разочарување за македонските ракометари, но и на целокупната спортска јавност во земјава, натпреварот заврши со победа на Тунис, со што беше пропуштена, дотогаш, најголемата шанса една македонска спортска репрезентација во некој колективен спорт да учествува на манифестација како што се Олимписките игри.

Од африканските држави, на светските ракометни првенства, Македонија има играно уште и со најдобрите ракометари на Алжир, како и против репрезентацијата на Ангола.

Дипломатски мисии на македонските амбасадори во Африка

Еден од начините за запознавање со мистичниот далечен африкански континент за луѓето од овие простори во годините по Втората светска војна, сè уште претставува дипломатијата. Активната и распространета мрежа на Социјалистичка Федеративна Република Југославија овозможувала голем број македонски политичари и дипломати да се ангажираат во дипломатски мисии низ светот, при тоа, вклучително и во африканските земји. Еден од нив бил и поетот, писател и револуционер, Владо Малески. Меѓу неколкуте мисии кои ги остварил во неговата дипломатска кариера, може да се издвои неговиот амбасадорски ангажман во Етиопија, во периодот од 1962 до 1965 година.

За престојот и впечатоците од оваа непозната земја нешто повеќе се дознава од сеќавањата на неговиот син, подоцнежен универзитетски професор и прв министер за надворешни работи на Република Македонија, Денко Малески. Денко, како дел од семејството на амбасадорот Малески, имал можност неколку години да престојува во главниот град на Етиопија, Адис Абеба. Престојот се поклопил со периодот на неговото средно образование, кое го реализирал во англиското училиште во Адис Абеба. При тоа, дипломата за завршено средно образование, Денко ја добил лично од рацете на етиопскиот император Хајле Селасие. Дипломите со кои царството Етиопија го потврдува стекнатото средно образование ги доделувал императорот седејќи на својот трон и во придружба на министерот за образование.

За оваа интересна случка, како и за некои други настани од секојдневниот живот, кои ги поминал во африканската земја, Малески си споменува во неговата книга „Бебето од Катран“. При тоа, тој, посебно ја истакнува сиромаштијата и тешкиот живот со кој се соочувал поголемиот дел од населението во земјата, вклучително и оние што живееле во главниот град и работеле во амбасадите на странските земји, како што била југословенската. Во амбасадата работеле повеќемина Етиопјани, како чувари и послуга. Според, сеќавањата на Малески, тие често говореле за Царот и процесијата со неговата огромна црна лимузина. Другите коли што ќе се затекнеле на широкиот булевар, кој ги поврзувал двете палати, секогаш запирале настрана, а нивните возачи и патници изелгувале од возилата, застанувале покрај нив и му се поклонувале на Царот.

Ацо Шопов во Сенегал

Големо значење за запознавањето на Македонија и Африка и за воспоставувањето на меѓучовечки и културолошки релации со африканските народи има амбасадорувањето на уште еден голем македонски поет, Ацо Шопов. Шопов, во периодот 1971–1975 година бил југословенски амбасадор во Сенегал.

Амбасадорувањето во Сенегал отворило нови хоризонти и познанства за Шопов, што, од своја страна, имало големо влијание и врз неговата идна поезија, како и во животот, воопшто. Инспириран од неговиот престој во Сенегал, Шопов во 1976 година ја објавил збирката поезија „Песна на црната жена“, за која, истата година, ја добил наградата „Браќа Миладиновци“ на Струшките вечери на поезијата. За откривањето на „Црна Африка“, Шопов најмногу му должел на пријателството со тогашниот сенегалски претседател, Леополд Седар Сенгор и на неговата богата поезија. Како светски познат и етаблиран поет, Сенгор, по иницијатива на Ацо Шопов, во 1975 година, ја добива наградата Златен венец на Струшките вечери на поезијата.

Како дел од успешната дипломатска мисија на Ацо Шопов во Сенегал се смета и учеството на претседателот, Леополд Седар Сенгор, на Четвртиот самит на неврзаните, во Алжир (1973), како и неговата официјална посета на СФР Југославија во 1975 година и официјалните средби што ги имал со југословенското и македонското општествено и политичко раководство, меѓу кои и со претседателот Јосип Броз Тито.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Малески, Д. 2012. *Бебето од Катран*, Скопје: Култура, с. 35-41.
Шопов, А. 1976. *Песна на црната жена*. Скопје: Мисла.

Тони Китановски

ПРИСУСТВОТО НА АФРИКА ВО МАКЕДОНСКАТА МУЗИЧКА ТРАДИЦИЈА

Несекојдневниот наслов на овој текст нема за цел да ветува никакво откровение ниту да докажува екстравагантни тврдења. Авторот не е музиколог, туку музичар и секојдневно, долга низа години, предмет на моите истражувања е музиката. Одамна сфатив дека ние музичарите често поинаку гледаме на работите од историчарите на уметноста и музиколозите. Историјата маргинализирала добар дел од моите „херои“ композитори и инструменталисти, често од една единствена причина – бидејќи биле жени. Од слични причини, кога се говори за медитеранската музика, музикологијата упорно не ја смета музиката на Северна Африка и на Турција.

Овој текст ќе биде премногу краток за да ги објаснува и докажува изложените тврдења. А нивното објавување има смисла само ако заинтригира одговори и докази што читателот самиот треба да ги досегне. Би започнал со една моја стара и сосема романтична идеја (не научна), односно дека хомо сапиенсот потекнува од Африка и се проширил низ целата планета, така што со себе ја понел и музиката. Но, покрај оваа голема слика за ширењето на музиката, подеднакво треба да се има предвид и спротивното, т.е. индивидуалната важност на еден изведувач којшто има свој уникатен музички израз и којшто доаѓа од некое село со свој специфичен музички сензибилитет, од некој регион со впечатлив звук, односно од некоја земја, како на пример Македонија.

Влијанието на Африка врз популарната и џез-музиката во Македонија е истото што го среќаваме насекаде низ планетата. Еден единствен ритам, широко познат по неговиот кубански наслов, е основата на ритамот на сета поп-музика, како и на целата музика во Јужна и Северна Америка, освен на музиката на автохтоните Американци присутни на овие два континенти пред доаѓањето на белиот човек. Овој ритам во Куба се нарекува „клавe“, во Конго „ифе каука“ и има голем број разновидни имиња на илјадниците африкански јазици и арапски дијалекти. Кај нас, неговата модификација е речиси идентична со онаа на аргентинското танго. Тој меѓу народот е познат како „чочек“, но е речиси сеприсутен во изведбата на т.н. „зурлациски тапан“.

Ритмите „клавe“ и „каскара“

Клавe е ритам изразен во двотактна фраза:

Сл. 1. Ерик Малу Малу, големиот африкански гитарист од Киншаса во домот на Тони Китановски (фото: Стефан Шашков).

Нотниот пример прикажува клавe 3:2. Додадените бројки означуваат дека во првиот такт има три, а во вториот две ноти. Можна е замена на тактовите, односно првиот станува втор и обратно. Оваа ритмичка фигура се нарекува клавe 2:3, така што чочекот и тангото го имаат само првиот такт од клавe-ритамот. За да го препознаваме полесно клавe-ритамот, можеби е добро додека се навикне увото, да се започне со слушање музика во која тој е најизразен, како што се бразилската самба, ритмот на марширачките бендови од Њу Орлеанс, песната „Фејм“ (Fame) на Џорџ Мајкл и секако каков било вид кубанска музика. Црните робови го донеле клавe-ритмот од Западна Африка во Јужна и Северна Америка, а карваните го пренеле во Северна Африка и на Блискиот Исток. Оттаму, во османлискиот период, овој ритам допатувал и кај нас.

Постои и комплементарен ритам на клавето (речиси постојано се слушаат заедно), којшто исто така е познат по неговиот кубански назив – „каскара“. Тој е доволно сложен за да се избегне неговото претставување овде, па затоа ќе биде доволно само да споменам дека најчесто може да се слушне

во тенката прачка на зурлаџискиот тапан, во техно музиката, бразилската босанова итн. Со ова би завршило краткото излагање (речиси просто набројување) за ритмичкото африканско влијание врз популарните музички жанрови во светската, но и во нашата традиционална музичка култура.

Патувањето на музиката

Изучувајќи ја музичката композиција, одамна сфатив дека најтешко е да се создаде оригинална мелодија. Присуствувајќи на концерт на палестинска традиционална музика во Виена, ги препознав добар дел од нашите традиционални „хитови“ – „Јовано, Јованке“, Зајди, зајди“, итн. Потоа го преслушав аудио-записот од настапот снимен од др. Емил Лубеј, етномузиколог од Виенскиот универзитет, со кого често сме разговарале на оваа тема, а со цел да ја проверам својата перцепција, односно дали впечатокот можеби не бил привид. Заклучокот беше ист, мелодиите беа речиси идентични, негувани кај нас и во далечната Палестина. Се израдував, бидејќи тоа беше уште еден доказ дека таму во минатото патуваа добрите мелодии. Можеби им требало стотина години да дојдат оттаму тука или оттука таму (за мене сосема неважно), но кога ќе пристигнеле – останувале! Ова е многу посуштествено културно влијание од денешното коешто е технолошки овозможено, кога целата музика ни е достапна на интернет, ја досегнуваме во миг, но и ја забораваме за исто толку време.

За крај, би раскажал нешто од времето на моето детство и раните тинејџерски денови кога сè уште не ни помислував да станам музичар. Но, тие денови засекогаш ја обележаа мојата музичка мисла и таа сè уште се пренесува врз сите мои музички соработници и студенти. Имено, растејќи во центарот на Скопје, преку улица од студенскиот дом „Кузман Јосифовски Питу“, во седумдесеттите и осумдесеттите години на минатиот век имавме секојдневно дружење со голем број странски студенти од тогашните братски, неврзани земји дојдени од разни делови на Африка. Постојано игравме фудбал во дворот на гимназијата „Јосип Броз-Тито“, најчесто „црнци“ наспроти „белци“, а потоа ќе појдев до нивните соби да позајмам некоја плоча од големите колекции што ги имаа. Следниот ден им ги враќав и земав нови. Најважен дел од приказнава е што сево ова го имав забораено. Долго време се прашував зошто постојано пишувам афро-центрична музика, иако никогаш не сум го посетил тој континент? Еден ден, размислувајќи за старите денови, ми стана јасно дека јас всушност пораснав со музиката на Африка!

Заборавањето е веројатно исто толку важно колку и помнењето. Ние луѓето можеби еден ден ќе се сетиме дека не сме сами и не сме толку различни од останатите. Можеби ќе видиме дека и музиката којашто ја слушаме, колку и да е далечна, не е толку различна.

Сл. 2. Тони Китановски и Ерик Малу Малу во студио (фото: Стефан Шашков).

Гоце Наумов

СКОПСКИОТ ЏЕЗ ФЕСТИВАЛ И АФРИКАНСКИТЕ КУЛТУРИ ВО МАКЕДОНИЈА

Сл. 1. Сеун Кути и составот Egypt 80 на настапот на OFFest во 2008 година (фото: Татјана Ранташа).

Скопскиот џез фестивал е еден од најмаркантните културни настани во Македонија, па и пошироко. Благодарение на овој фестивал, македонската публика има можност да чуе и да види во живо бројни легендарни имиња на џезот, нешто што досега нема постигнато ниту еден друг македонски културен настан во рамките на својата сфера. На сцените на Универзалната сала, Македонската опера и балет, Младинскиот-културен центар, Музејот на град Скопје и Македонскиот народен театар, чекореле и музицирале такви имиња на џезот за кои просто не може да се поверува дека гостувале во Скопје, имајќи го предвид нивното светско реноме, професионалната агенда и високата цена на настапите. Со текот на годините овој фестивал стекна таков углед што сега и на светските музичари им станува привилегија да имаат свои концерти во рамките на неговите програми.

Скопскиот џез фестивал, покрај тоа што имал удел во музичката наобразба на македонската публика, одиграл и огромна улога во промовирањето и афирмирањето на африканската култура во Македонија. И покрај тоа што џезот најчесто го препознаваме преку американските музичари, сепак е јасно дека неговите извори се наоѓаат во Африка. Музичките основи на џезот потекнуваат од робовите кои од XVI до XIX век, од Западна Африка, биле носени на Карибите и во Северна Америка. Потоа, од оваа основа, со комбинирање на афро-карипските ритми и европските мелодии, во Њу Орлеанс ќе се развие нова музика којашто денес го претставува едниот од најпрогресивните современи музички стилови.

Во изминатите четири децении програмата на Скопскиот џез-фестивал е исполнета со музичари што својата инспирација ја црпат од африканската музика, како што се Сан Ра, Хенри Тредгил, Стив Колман, Ахмад Џамал, Мекој Тајнер, Орнет Колман, Сесил Тејлор, Касандра Вилсон, Вејн Шортер, Џон Лури, Масео Паркер, Херби Хенкок, Џо Завинул, Вадада Лео Смит, Дејвид Муреј, составот Хериет Тубман и уште многу други. И оваа година, во програмата на фестивалот се присутни такви музичари, меѓу кои особено се истакнуваат Арт ансамбл оф Чикаго и Ануар Браем, со кои и натаму, на највисоко ниво продолжува традиционалната интеракција меѓу џезот и африканската музика.

Сл. 2. Настап на составот Теракафт на OFFest во 2011 година (фото: Татјана Ранташа).

Иако на Скопскиот џез фестивал, како доследни репрезенти на изворниот џез претежно настапуваат американски музичари, сепак во неговите програми свои изведби имале и уметници од Африка. Меѓу нив, како најеминентни се истакнуваат Феми Кути, Јусу Ндур, Салиф Кеита, Мори Канте, Туре Кунда и други. Голем удел во афирмирањето на африканската музика и култура има и фестивалот Оф-фест, кој исто така се реализира во рамките на Скопскиот џез-фестивал. Во неговите програми учествувале еминентни музичари, претежно од Западна Африка, меѓу кои и следниве: Уму Сангаре, Фатумата Дијавара, Кинг Аисоба, Пет Томас, Басеку Кујате, Секу Кеита, Бубакар Траоре и составот Тинаривен. Најголем дел од нив всушност потекнуваат од Мали, земја во која се изработени повеќето предмети коишто минатата година беа претставени на изложбата „Духовите на Африка: ритуална западноафриканска уметност“, организирана од тогашниот Музеј на Македонија, Скопскиот џез фестивал и Музејот на африканската уметност од Белград, од чија колекција беа преземени изложените предмети. На тој начин, Фестивалот, заедно со двата музеја, придонесе во приближувањето на африканската култура, религија и уметност кон македонската публика, што резултираше со едниот од најпосетените настани во историјата на Музејот на Македонија.

Оваа година, Скопскиот џез фестивал повторно ни ја пренесе музиката од Африка, и тоа преку два „моста“. Едниот е американскиот авангарден џез, претставен со музиката на Арт ансамбл оф Чикаго, додека другиот – со северноафриканската ориентална музика, создадена од вештите прсти на Ануар Браем. Арт ансамбл оф Чикаго се одамна препознатливи по својот специфичен звук, но и изглед, којшто во голема мера се темели на облеката карактеристична за народите од супсахарска Африка. Нивната музика е исполнета со африкански ритми и соло делници на удиралките и барабаните отсвирени од Дон Мое кој, и покрај зрелата возраст, сè уште активно настапува, така што неодамна имавме можност да го видиме и во Скопје. Ануар Браем е едниот од најистакнатите туниски музичари кој својата музика ја создава врз база на изворниот мелос на родната земја. Преку својот музички инструмент (арапскиот уд) тој ги внесува слушателите во северноафриканскиот мистицизам и сензуалност, за што имавме можност да се увериме и на неговиот настап во Скопје.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Belopeta, O. (ed.). 2011. 30 years Skopje Jazz Festival. Skopje: Skopje Jazz Festival.

Гоце Наумов

МАКЕДОНСКИ КОЛЕКЦИОНЕРИ НА ЕТНОЛОШКИ ПРЕДМЕТИ ОД АФРИКА

И покрај тоа што Африка за многумина претставува далечно место кое денес нема ништо заедничко со Македонија, сепак, во неа живеат неколку ревносни почитувачи и колекционери на африканската култура и уметност. Очевидно е дека за нив дистанцијата и другите неповолни околности не претставувале пречка за да ги остварат своите фактички или духовни патувања низ овој континент. Иако поводите за ваквите патувања биле различни, низ сите нив е проткаена страста кон овој Континент и импресиите што овие луѓе ги доживувале при престојот во некои од тамошните земји. Некогаш тие биле дел од работните ангажмани на овие македонски граѓани кои во некои од африканските земји биле ангажирани како дипломати, доктори, инженери, уметници итн. Но, неретко, зад овие посети стоел и чистиот авантуристички порив чијашто крајна цел било остварувањето непосреден контакт со локалните народи и со нивниот архаичен свет, но и возбудата што може да се почувствува при талкањето низ саваните, џунглите и пустините. Дури и кога станувало збор за работни обврски, тие биле често проследени со патувања до периферните градови и села и со стапување во неформални средби со локалните жители.

При овие патувања, македонските авантуристи имаа можност непосредно да комуницираат со африканските народи, запознавајќи се со нивното секојдневие, обичаи и уметност. Ваквите доживувања, очевидно, оставија силна трага во нивните сеќавања, што беше повод некои од нив повторно да се враќаат во Африка. Желбата за трајно задржување на ваквите импресии во своите сеќавања и нивно пренесување во својата земја ги поттикна овие наши сограѓани при враќањето од патувањата да понесат со себе дел од културата на Африка во вид на разни сувенири или подароци, како на пример разни фигурини, маски, садови, накит, оружје, музички инструменти, играчки итн.

Овие предмети денес ги красат нивните домови и, на некој начин, им ја доближуваат Африка, ним но и на нивните гости кои никогаш не биле на овој Континент. Може да се каже дека ова се првите африкански колекции во Македонија кои се за нас исклучително вредни и покрај скромноста во однос на сличните колекции од Западна Европа или Америка.

Денес, кај нас воопшто не е мал бројот на вакви колекционери или, поточно кажано, вљубеници во африканската традиционална култура. Одржувањето на минатогодишната изложба „Духовите на Африка“ овозможи дел од овие колекционери да се соберат на едно место и да зборуваат за предметите што ги поседуваат, но и воопшто за нивната љубов кон Африка. Од овие средби се роди и идејата нешто од нивните збирки да биде претставено на изложбата „Африка во Македонија“, со што на одреден начин би се заокружила веригата од континуирани врски меѓу овие два навидум далечни делови од светот. Од поголемиот број вакви колекционери во оваа пригода избравме неколкумина со кои во меѓувреме имавме можност непосредно да комуницираме. Меѓу нив има дипломати, менаџери, лингвисти, историчари на уметноста, фотографи и сликари кои, во разни периоди и со различни поводи, престојувале во Африка. При враќањето во Македонија тие понеле оттаму разни сеќавања, искуства, импресии и предмети, кои се решија да ги споделат со нас.

Роберт Смилески е вистински светски патник кој пропатувал низ разни делови од планетата. Тој е постојано во движење, дури и при своите професионални патувања како маркетинг директор. Роберт е долгогодишен вљубеник во Африка, која ја смета за егзотично соседство, но и прататковина на сите луѓе. Неговата љубов кон овој континент започнува преку првите самостојни патувања по него. Подоцна тие стануваат многу почести и подолги, во придружба на неговите блиски пријатели, а последниот пат и на неговата партнерка и денешна сопруга. Всушност, својот меден месец тие го поминале во Африка претворајќи го во свадбено африканско сафари. Во

оваа авантура тие ќе ги следат движењето на шимпанзата низ непроодните џунгли и спектакуларните миграции на животните низ саваните, а исто така ќе се запознаат и со културните обележја на народите меѓу Индискиот Океан на исток и големата рамнина на Конго на запад.

Во текот на своите патувања, Роберт танцувал во ритмот на *Етиопјанките* (традиционален танц) во Гондар, скокал високо како и најдобрите Хамар-скокачи при нивните племенски обреди во долината на реката Омо, а добил и дарови од еден пигмејски поглавар кои, за жал, не смеел да ги однесе дома во Македонија. При бројните посети на Африка, тој се стекнал со украсени садови и кутии на Коптите, ѓердани на Масаите, етиопска „манкала“ игра и бројни други предмети од кои дел може да се видат на изложбата „Африка во Македонија“.

Петар Јовановски е дипломат кој во периодот меѓу 1979 и 1983 година работно престојувал во Африка, поточно во Брегот на Слоновата Коска. Освен во Африка, имал дипломатски функции во Париз, Рим и Брисел, а бил и амбасадор во Индија и Израел. Поради своите работни активности пропатувал низ многу делови од светот, а оваа пасија ја одржува и по завршувањето на дипломатската кариера. Често патува во земјите на Југоисточна Азија, престојува во будистички манастири, а неретко е присутен и на Хималаите, и тоа во регионите на Непал и Тибет. На овие патувања тој црта, пишува, медитира и музицира со локалните жители, останувајќи на тој начин во близок контакт со природата и со начелата на будизмот.

Уште во своите рани дипломатски денови тој често патувал низ Западна Африка, посетувајќи ги Сенегал, Мали, Буркина Фасо, Гвинеја, Гана, Либерија и Нигерија. Престојувал и во Тимбукту, од каде што, по кусиот престој во земјата на Догоните, ќе ја помине целата пустина Сахара, сè до Алжир. При овие патувања се среќавал со бројни народи од кои во својата збирка прибрал разни интересни предмети: маски, фигури, платна, ѓердани и др. Дел од неговата колекција е претставена на нашава изложба и тоа преку етнографски т.е. уметнички предмети од Западна Африка.

Јасмина Никулска е професор по шпански јазик кој работи и како преведувач од овој јазик. Во текот на своето детство живеела во Нигерија и Перу. Потоа имала лингвистичка специјализација на Универзитетот Комплутенсе во Мадрид и била докторант на Државниот универзитет во Сарагоса – Шпанија. Почесен конзул е на Кралството Шпанија, а исто така и носител на Орден од редот на кралицата Исабел ла Католика, како и на титулата Почесна Дама, доделена од Кралот на Шпанија Хуан Карлос I.

Јасмина е ќерка на инженерот и архитект Звонимир Никулски, експерт на Обединетите нации, кој работел на проект спроведен во Африка од УНДП. Заедно со својот татко и со мајката Надежда, Јасмина престојувала во Лагос од 1975 до 1977 година, а од нив всушност и ја има преземено љубовта кон уметноста и грижата за чување на семејната колекција уметнички предмети. Повеќето од африканските предмети од нејзината колекција потекнуваат од Нигерија, дел од кои можат да се видат на изложбата „Африка во Македонија“. Иако живеела и посетила повеќе места во светот, Африка ја смета за вистинска „магија“ на која повторно би ѝ се вратила со најголемо задоволство.

Кристина Бицева е историчар на уметноста кој работи во Управата за заштита на културното наследство, во ресорот за меѓународна соработка. Долги години е вклучена во низа проекти кои имаат за цел зачувување и афирмација на македонското културно наследство. Преку својата работа таа придонесува за актуелизирањето на состојбите поврзани со спомениците на културата и за нивно презентирање во нашата земја и во светот.

Иако го има посетено и Египет, Кристина е вљубена во супсахарска Африка, и тоа по нејзиниот престој во Кенија и Танзанија, како и на островот Занзибар во Индискиот Океан. Во текот на своите патувања, особено во Националниот парк Масаи Мара, се има зближено со локалните мештани. Се работи за семејни заедници на народот Масаи од кои поседува накит и наметки кои се презентирани на нашава изложба. Во својата колекција има предмети и од градот Моши, кој се наоѓа во Танзанија, на границата со Кенија, како и египетски платна кои денес го красат нејзиниот дом.

Билјана Јуруковски е еден од најреномираните македонски фотографи, која денес живее во Австралија. Љубовта кон Африка и нејзините луѓе ја има преточено во своите фотографии кои ѝ обезбедија висока светска репутација и промовирање на нејзините дела во ексклузивни светски списанија и весници, како што се National Geographic, The Guardian, Lens Magazine, Silvershotz, ArtAscent, La Fotografia, Wotisarti др. Високиот квалитет и уникатноста на нејзините фотографии резултира со бројни награди и изложби, и тоа во САД, Германија, Британија, Австралија, Русија, Италија, и други земји, при што особено светско внимание предизвикува нејзината изложба „Tribal

Muses“. Во моментот работи на проектот на светски познатиот фотограф Џими Нелсон, со кого ги фотографираат последните домородни култури во светот.

Таа веќе неколку години фотографира различни заедници во Африка, но особено близок ѝ е народот Сури (познат и како Сурма), кој живее на границата меѓу Етиопија и Јужен Судан. Припадниците на овој народ се препознатливи по својот специфичен и единствен начин на декорирање на телото, што на Билјана ѝ претставува дополнителна инспирација во создавањето впечатливи фотографии кои ги истакнуваат извонредните обележја и специфики на африканските култури. Дел од прекрасните фотографии со портрети на припадниците на овој народ таа ги отстапи за изложбата „Африка во Македонија“.

Филип Кондовски е истакнат македонски фотограф и директор на фотографија кој долги години е активен во сферата на филмот, модата, театарот итн. Покрај фотографиите наменети за рекламниот дизајн и тетарскиот плакат, тој е ангажиран во бројни филмови како директор на фотографија, а снима и свои дела прикажани во Карачи, Визбаден, Приштина, Монако, како и на повеќе места во Македонија. Неговите фотографии биле изложувани во Македонија, Бугарија, Италија, Русија и Нигер, а добитник е и на престижни награди во Бугарија, Италија, Словенија, САД, Украина и Русија.

Во 2005 година патува во Нигер, каде што на франкофонските игри го добил бронзениот медал за фотографија. На истата манифестација се стекнал и со титулата Витез на редот на франкофонската плејада за дијалог и култури и со орден врачен од тогашниот нигерски претседател Мамаду Танжа. Овој престој во Африка ќе му овозможи директен контакт со локалното население на Нигер, кое ќе стане лајт-мотив на неговиот нов циклус фотографии. Од ова искуство ќе произлезе и неговата изложба на фотографии именувана како „Деца на Африка“.

Мирослав Масин е еден од најпознатите македонски сликари, препознатлив по својот колоритен стил и експресијата, но и по уникатните перформанси. Благодарение на големиот и разновиден опус, тој изложувал во Италија, Франција, Германија, Брисел, Англија, Молдавија, Чешка, Словенија, Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина и др. Во текот на својот креативен престој во Франција, Германија, Белгија и Англија другарувал со луѓе по потекло од разни африкански земји од кои ги има добиено маските и фигурите кои денес се поставени во неговиот дом и ателје. Фасциниран е од нивната ликовност, но исто така и од нивниот магиски потенцијал. Дел од овие предмети ги отстапи за нашата изложба „Африка во Македонија“.

Масин никогаш не бил во Африка, меѓутоа Африка е постојано во него. Мотивиран од Дарвиновата теорија за еволуцијата на човекот, тој уште пред многу години го започна својот долг циклус слики и перформанси во кои централен мотив е мајмунот, односно африканското шимпанзо како најблизок биолошки сродник на човекот. Проучувајќи ги шимпанзата, тој престојува со нив 10 дена во кафез и преку своите дела да ги трансформира овие „суштества на природата“ во „суштества на културата“. Делата на овој уметник отвораат пред јавноста низа етички и еволуциски дилеми во однос на човештвото. На тој начин, Масин, преку својата уметност, ја критикува технолошката надменост и расизмот како напад или загрозување на природните права и еднаквоста, но исто така сугерира и на неопходноста од повремено свртување на еволуцискиот курс во обратна насока, односно наназад – кон мајмуните и кон Африка.

Масин, Кондовски, Јуруковски, Бицева, Никуљска, Јовановски и Смилевски, иако различни по своите професии и искуства, сите подеднакво ги врзува љубовта кон Африка. Оваа љубов не е мотивирана само од нивниот авантуризам и афинитетот кон егзотичното, туку и од некои за нив многу јасни причини кои овие луѓе ги тераат повторно да ѝ се враќаат, очевидно поради нејзината исконска природа и улогата на „лулка на човештвото“. Соочувањето со африканските култури и уметност, кај нив дополнително ја зголемува потребата за доживување на архаичноста што одамна сме ја напуштиле во постепениот и не секогаш забележлив процес на отуѓување од природата. Благодарение на овие прекрасни луѓе и на нивниот ентузијазам и великодушност, имаме можност, како ретко кога, на едно место да видиме автентични предмети од Африка кои се во нашава земја. Тука се, меѓу другото, и за да нè потсетат на светот што, од ден на ден, сè повеќе го напуштаме и, евентуално, да нè натераат да останеме уште малку во него ... барем до следната технолошка (р)еволуција.

Фрагмент од керамички сад, неолит, Говрлево (Сопственост на Музеј на град Скопје)
 Fragment from ceramic vessel, Neolithic, Govrlevo (Property of Museum of the City of Skopje)

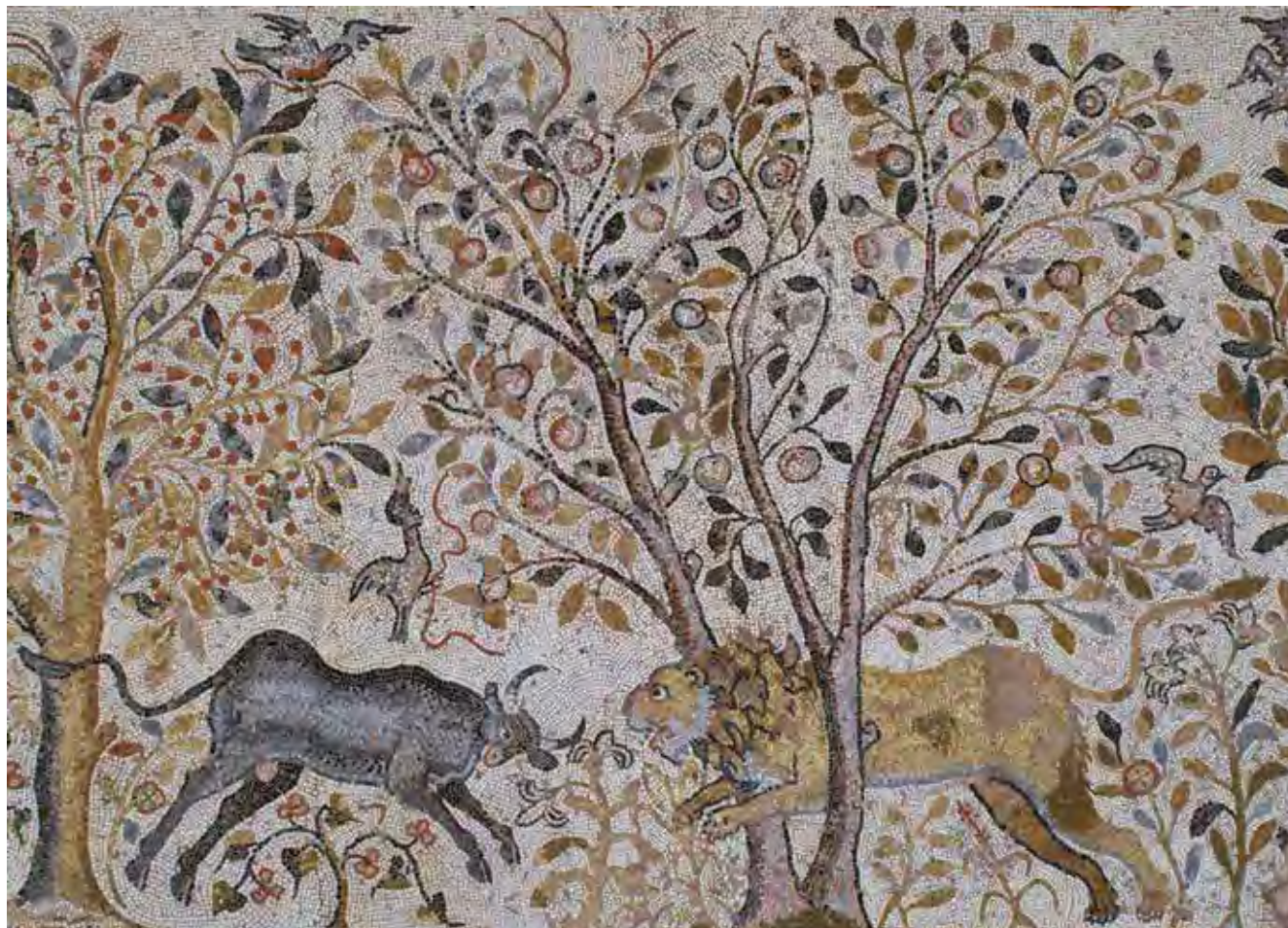

Наушници со негроидни ликови од Горна Порта, Охрид (Сопственост на Завод и музеј – Охрид)
 Earrings with black man representation from Gorna Porta (Property of the Institute and Museum – Ohrid).

Светилка со претстава на “Персонификација на Африка”, Скупи-југоисточна некропола (Сопственост на Музеј на град Скопје)
 Lucerne with representation of the ‘Personification of Africa’. Scupi-Southeastern necropolis (Property of Museum of the City of Skopje)

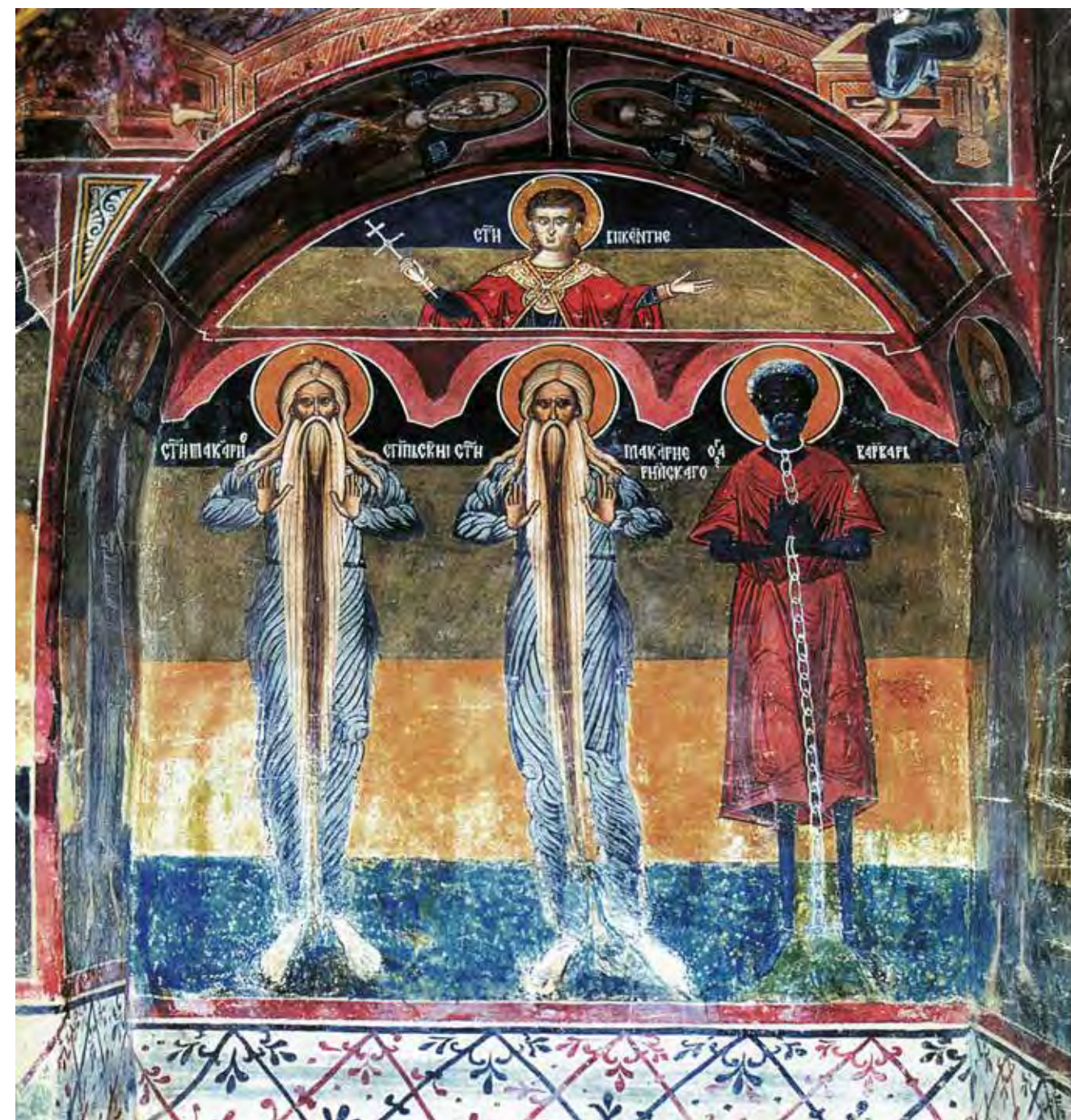
Сцена од подниот мозаик во нартексот на
Големата базилика во Хераклеја
(фото: Мишко Тутковски)
Scene from the floor mosaic in the nartex of
the Large Basilica in Heraclea
(photo: Miško Tutkovski)

Керамичен сад од Стоби, Чинија на висока нога, Северно-африкански потекло
(Сопственост на Национална установа – Стоби)
Ceramic vessel from Stobi, plate on high leg, North African origin
(Property of the National Institution – Stobi)

Биста на Изида, Долно Српци (Сопственост на Завод и музеј – Bitola)
Bust of Isis, Dolno Srpici (Property of the Institute and Museum – Bitola)

Претстава на Св. Варвар, Манастирска црква Рождество на Пресвета Богородица, Сливница
Representation of St. Barbarus, Monastery church of Holy Mother, Slivnica

Бронзена глава од Нигерија (Сопственост на Јасмина Никуљска, фото: Филип Кондовски)
Bronze head from Nigeria (Property of Jasmina Nikuljska, photo: Filip Kondovski)

Маска од Гана (Сопственост на Јасмина Никуљска, фото: Филип Кондовски)
Mask from Ghana (Property of Jasmina Nikuljska, photo: Filip Kondovski)

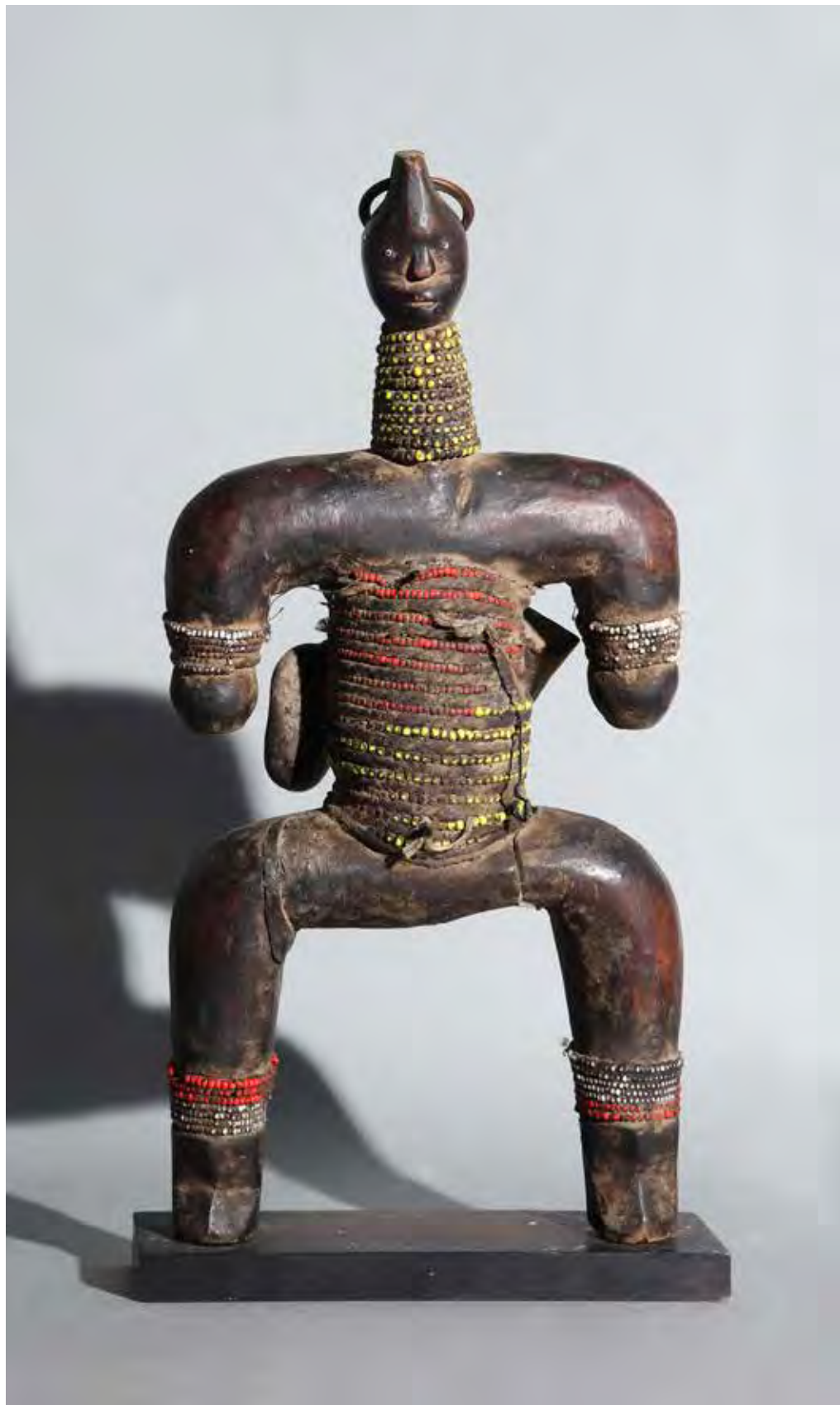

Белегзија од Кенија (Сопственост на Кристина Бицева, фото: Филип Кондовски)
Bracelet from Kenya (Property of Kristina Biceva, photo: Filip Kondovski)

Чинија од Етиопија (Сопственост на Роберт Смилески, фото: Филип Кондовски)
Plate from Ethiopia (Property of Robert Smileski, photo: Filip Kondovski)

Скулптура од Мали (Сопственост на Петар Јовановски, фото: Филип Кондовски)
Sculpture from Mali (Property of Petar Jovanovski, photo: Filip Kondovski)

Скулптура од Камерун (Сопственост на Мирослав Масин, фото: Филип Кондовски)
Sculpture from Cameroon (Property of Miroslav Masin, photo: Filip Kondovski)

Маска од Буркина Фасо (Сопственост на Петар Јовановски, фото: Филип Кондовски)
Mask from Burkina Faso (Property of Petar Jovanovski, photo: Filip Kondovski)

„Со прстот на чело“ (автор: Мирослав Масин)
 „With the finger on forehead“ (author: Miroslav Masin)

„Човечко платно“ (автор: Билјана Јуруковски)
 „Human Canvas“ (author: Biljana Jurukovski)

AFRICA IN MACEDONIA

INTRODUCTION

For many of you, before you view this exhibition, Africa may seem very distant, both geographically and in a cultural sense. Although, for example, Libya is at the same air distance from Macedonia as France, nevertheless, this African country, along with the entire continent, is perceived as much more distant and foreign than Western Europe. This feeling and perception are based, above all, on our understanding of the people and landscapes characteristic of Africa. The mere fact that the people there have darker skin and live in deserts and savannas, deludes us that they are very distant from us, far more distant than the Finns for example, although the distance from Macedonia to Finland is greater than to Nigeria. But, this understanding of Africans and their lands does not mean that they are really that distant from us. In a sense, the reality is exactly the opposite - Africa and Africans are actually very close to us, both in terms of genes and culture, where these familiarities can be traced back in continuity from today until the distant prehistoric eras.

With the preceding sentences we like to highlight the main goal of the exhibition “*Africa in Macedonia*” which, among other things, should show us that Africa, in various ways, directly and indirectly, has always been and is still present in Macedonia. Although we are clearly different from the Africans, both from an anthropological and cultural aspect, this does not negate the fact that we are genetically close and have always had contact with them. The whole exhibition is conceptualized to emphasize the connections and influences that existed between Africa and Macedonia, as well as the other Balkan regions, starting from the Paleolithic epoch and all the way up to our time. Simply put, it should remind us that we all originate from Africa.

Our African ancestry is confirmed by the fact that we are members of the Homo sapiens, whose origin dates back some 40,000 years, when the archaic people of this species migrated from the African continent to Europe. The relations between the two regions can also be followed in the subsequent periods. Neolithic finds from Macedonia show that about 8,000 years ago it, together with the surrounding Balkan regions, experienced direct contact or indirect influences whose starting point was located in Northeast Africa. Ancient historical records tell us that some of the peoples who lived on the Balkan Peninsula and in Macedonia, in the second millennium BC fought against Ramses II - one of the most powerful Egyptian pharaohs. The latest laboratory research confirms that many Macedonians carry African markers in their genetic record, which were received about 2,500 years ago.

The number of artifacts in Macedonia from the ancient period that also indicate strong connections with Africa is not small, especially in the spheres of religion: earrings and lamps with Negroid heads; earrings with lion protomes; a cult of the Egyptian deities Isis and Serapis; depiction of African animals and plants on mosaics; presence of North African pottery etc. All of these finds confirm that throughout the ancient cities in Macedonia, various cultural phenomena of African origin were being spread. In conjunction with intensive commercial and social communications, they led to the permanent settlement of Egyptians in the Balkans, who up to this day still exist in Macedonia as a separate ethnic group.

The African-Balkan relations persisted even in the Middle Ages when several Christian saints of African origin were venerated in Macedonia and the surrounding regions. In Macedonian churches and monasteries, African animals were painted besides the figures of these saints, as well as in other scenes. In the time of the Ottoman Empire, African camels cruised through Macedonian towns as part of long caravans that brought spices and other products originating from this continent to the Balkans and other European markets. Africans were present in Macedonia during the First World War, as soldiers recruited by the colonial powers. Besides the bloody battles fought on the famous “Macedonian front”, there were also instances of more direct contact between these soldiers and the local population, leaving their genetic footprint on the look of future generations. After the Second World War, the presence of members of the African peoples in Macedonia increased, with the stay of diplomats, students, athletes and artists, mainly as a result of the Non-Aligned Movement in which, besides Yugoslavia, members were various “Third World” countries, including many countries from Africa.

In the last few decades we have witnessed a growing interest in African culture. Macedonian tourists, artists and diplomats are more increasingly present in Africa and from there carry souvenirs or original ethnographic items which today adorn their homes. In the time of the catastrophic Skopje earthquake, many African countries unselfishly offered their help to Skopje, because of which several of its streets today bear “African” names, such as Cairo Street, Algeria Street and others. In the sphere of art and culture, a real bridge between Africa and Macedonia is the Skopje Jazz Festival. For more than four decades, its program has featured superb musicians from this continent or performers from other parts of the world whose music contains elements of African melody. Publications of African writers translated into Macedonian are also not rare, which allow our readers to gain insight into the culture of Africa and the spirit of its people.

Ultimately, even the logo of the Museum which hosts this exhibition featured the lion - an animal which is paradigmatic for Macedonia, but originates from Africa. Last year, this Museum also hosted the exhibition “Spirits of Africa”, which for the first time provided the Macedonian public with an immediate insight into the traditional forms of visual culture of this, as we have described, only seemingly distant continent.

Our museum is probably the most appropriate place to round up the continued millennium presence of Africa in Macedonia. The museum exhibition as a medium that includes both educational and expressive forms of communication is the ideal format through which one can briefly and memorably present the millennial relations between these two regions to the modern man. Every display cabinet, every exhibited item and every information board that makes up this exhibition testifies to a specific aspect of these relations. They are placed here with a purpose, all together, to send a message about how much illusory and conditional is the distance between Macedonia and Africa and the difference between a white European and a black African. This exhibition is here, among other things, to remind us that the whole human race actually originates from Africa and that we are all, in some way, Africans.

Goce Naumov and Nikos Chausidis

authors of the exhibition “Africa in Macedonia”

Goce Naumov

AFRICAN GENES AND MIGRATIONS IN MACEDONIA

The links between Africa and Europe have existed since the creation of man. Although this continent is perceived as something distant and difficult to access, findings still suggest that man started coming from there to European soil about two million years ago. The early stages of this lengthy process are associated with the development of the first human species (hominins) to continue with the Homo sapiens, and later with the more developed prehistoric cultures that will have more direct contact with European tribes and peoples. The motives for these migrations from Africa to Europe were varied, with climate and food playing a key role in prehistory, while in antiquity and the Middle Ages the main drivers for the settlement or conquering of new territories would be trade and war.

Such settlement was often the result of mass migrations which took place successively for a long period of time, in prehistory even within a few thousand years. During these migrations, individuals and communities from Africa interacted with the local indigenous populations of Europe so that, in addition to cultural influences, genetic exchange also took place. In this way, African genes were rooted among the members of European populations. This is why most of today's autochthonous European population contains genes that originate in Africa. The transmission of these genes, as well as the corresponding anatomical features, took place in prehistory on a number of occasions but of crucial importance is the result that occurred with the arrival of Homo sapiens in Europe, with the continent being inhabited by biological individuals who are our direct ancestors. “Genetic migrations” from Africa to Europe also occurred in later historical periods, but they were not of the same scale and were mostly carried out in smaller geographical contexts.

These migrations of smaller and larger groups from Africa to Europe (the so-called “Out of Africa” model) also took place in the geographical area of Macedonia. Given the small number of hominin finds globally, it is difficult to confirm such demographic and genetic migrations during early prehistory. However, it is quite certain that they also occurred within Macedonia as remnants of Homo erectus, Homo antecessor, Homo heidelbergensis, Homo neanderthalensis and Homo sapiens have been discovered in various parts of Europe, including the Balkans (Fig.

1). It is quite possible that these species of hominins and humans have also traversed the Macedonian regions, carrying in some way African genes to this part of Europe. Unfortunately, Paleolithic research in Macedonia is poor and the number of researchers focusing on this period is small, which combined together does not allow for the following of the “Out of Africa” model and getting a clearer picture of it.

However, discoveries of hominins and sapiens in Serbia, Greece and Bulgaria additionally indicate that some of the ancestors of humans were living in the Balkans as the result of migrations of groups or entire populations from Africa. Also, modest Paleolithic research in Macedonia confirms the existence of archaic humans on this land in the time of the Neanderthals and of modern humans. Although skeletal remains of these species have not been found yet, we can still discuss their presence and activity in the Middle and Late Paleolithic, and certainly later in the Neolithic. All this points to the fact that the complex and lengthy demographic and genetic process called “Out of Africa” had also taken place in Macedonia, for whose confirmation and deeper understanding further thorough research will be necessary.

Fig. 1. Scene with homo erectus hunting
(Courtesy of Smithsonian Natural History Museum)

„Out of Africa 1“

The term “Out of Africa” is most often associated with the eponymous American film by Sidney Pollack, starring Robert Redford and Meryl Streep. Although the action of the film, filmed and titled according to Karen Blixen’s autobiographical book of the same name, takes place in Africa, it has nothing to do with our subject. However, precisely this title is used in science to name the evolutionary theory which confirms that the human race originated in Africa and that it has repeatedly migrated from this continent to other continents. In addition, there are also theories “Out of Africa 1” and “Out of Africa 2” that point to following migrations from this continent that took place between 1 800 000 and 40 000 years ago. Although there are also current theories about the existence of several parallel human evolutionary chains, in numerous places around the world, most scientists agree that part of the hominins originate in Africa and that later on, local species of archaic humans in Asia and Europe were formed from them.

One of the first species of hominin believed to have migrated out of Africa is *Homo habilis*. It is hypothesized that about 2 million years ago he began to leave the African continent and settle in parts of Asia (more specifically in the territory of present-day China). However, the first African species to be confirmed in Eurasia is *Homo erectus* (also identified as *Homo ergaster*), which is thought to have existed in Africa in parallel with *Homo habilis* for about half a million years. Around 1 900 000 years ago it migrated through the Levantine Corridor to Asia and Europe, which is confirmed by the finds from Dmanisi (Georgia), Yuanmou (China), Sangiran (Indonesia), Barranco León and Atapuerca (Spain) whose age is estimated to be between 1 800 000 and 1 200 000 years.

Later, other species emerged in Africa, whose origin is related to *Homo erectus*, a large number of which are also confirmed in Europe. One of them is *Homo heidelbergensis*, which existed between 700 000 and 300 000 years ago and migrated from Africa about 500 000 years ago (Fig. 2). Their remains have been found at several European sites such as Boxgrove (England), Mauer (Germany), Atapuerca (Spain), Arago (France) and others. In the context of geographical Macedonia, the most important is the skull find from Petralona near Thessaloniki. This find is dated between 350 000 and 160 000 years ago. According to the anatomical features it is attributed to *Homo heidelbergensis* but it is also thought to possess elements of *Homo erectus* and *Homo neanderthalis*. Worth mentioning here is also the find from Mala Balanica in Serbia, dated between 525 000 and 400 000 years ago. It is thought to have no elements of either *Homo heidelbergensis* or the later *Homo neanderthalensis*, with suggestions that it is a different species, confirmed in other parts of Europe, which migrated from Southwest Asia.

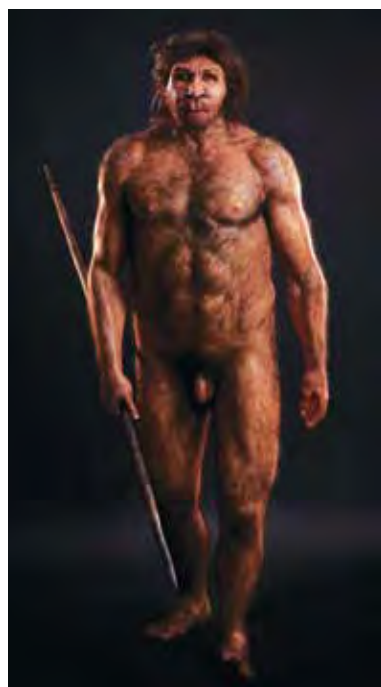

Fig. 2. *Homo heidelbergensis*
(Courtesy of Museo de la Evolución Humana)

Having in mind that from the period between 500 000 and 150 000 years BC there are confirmed human remains of hominins in the Balkans which are of indirect African origin, it is quite probable to assume that they lived or at least moved through the Macedonian regions. Such assumptions could only be confirmed or denied through future more intensive Middle Paleolithic research in Macedonia. Until then, the only remaining possibility is for the general picture of the presence of *Homo erectus* and *Homo heidelbergensis* to be formed on the basis of several finds from neighboring countries.

After the existence of archaic humans of the aforementioned species, *Homo neanderthalensis* (popularly known as the Neanderthal) emerged between 400 000 and 40 000 years, which is considered to be an autochthonous European species originating from *Homo heidelbergensis*. In the Balkans, several sites with skeletal remains of Neanderthals are known (Vindija, Šalitrema, Bacho Kiro and others), while sites containing their tools have also been discovered in Macedonia, such as Golema Pešt near Zdunje and Uzun Meri near Mustafino. Unlike other species, Neanderthals do not have direct links to Africa i.e. they did not migrate from there through the Middle East. However, by the end of their existence, they began interacting with members of the *Homo sapiens* species that migrated from Africa to the European continent some 43 000 years ago. In this way, Neanderthals exchanged genetic material with modern humans, with part of them receiving the African gene within them. *Homo sapiens* will also receive Neanderthal genes, which is why these genes are still carried by modern European and Asian populations today, to the extent of about two percent of their entire genome.

„Out of Africa 2“

The process of *Homo sapiens* spreading outside of Africa is popularly called “Out of Africa 2”, and occurred in several stages of which the last one also applies to Europe. It is thought that this species first appeared in East Africa about 300 000 to 200 000 years ago as a descendant of *Homo erectus* i.e. *Homo heidelbergensis*, from whom *Homo neanderthalensis* originated in Europe. Although previously thought that this species started migrating out of Africa about 80 000 years ago, it is now thought that it happened shortly after his emergence. One of its first migration waves was directed towards Asia some 260 000 years ago. This is indirectly confirmed by the remains of modern man in the Chinese district of Dali, although the earliest direct data for *Homo sapiens* in Asia date back some 175 000 years ago. In the next 100 000 years, there were also other smaller demographic movements of *Homo sapiens* throughout the Middle East and West Asia.

The newest research published this year suggests that the settlement of *Homo sapiens* in Europe occurred about 210 000 years ago, which is confirmed by human remains from the Apidima cave in Greece. This dating of the earliest remnants of modern humans on the European continent is much earlier than previous hypotheses, tracing back evolutionary chronology as far as 150 000 years earlier. Given that this find was discovered in the Peloponnese, the question of the intensity of this species’ advance north towards continental Europe remains open, especially having in mind that it may have been small communities. The knowledge of the earliest representatives of *Homo sapiens* in the Peloponnese is very fresh and probably in the near future they will be complemented by similar new discoveries in the region, but also in other parts of the Balkan Peninsula and Europe.

Unlike the first *Homo sapiens* migrations from Africa to Asia and Europe which were of smaller scale, mass migrations from this continent occurred about 70 000 years ago, confirmed by numerous discoveries in Israel, Yemen, China, Australia and others. This last demographic wave to Europe occurred some 40 000 years ago, in the late Paleolithic (Fig. 3). During this period, significant demographic and cultural changes occurred in different parts of the European continent, as evidenced by the sudden emergence of a multitude of sites and numerous works of art such as paintings and drawings on cave walls and three-dimensional figurines made of stone, bone, horn and clay. This process also had genetic implications so that the anatomy and genes of *Homo sapiens*, from Africa, indirectly through Western Asia, were also transferred to Europe.

In the Balkans, as in other European regions, numerous sites from the Late Paleolithic have been researched, such as Šandalja (Croatia), Šalitrema (Serbia), Kozarnika (Bulgaria), Dajti (Albania) and Kleisoura (Greece). On the walls of the caves of Romauldova (Croatia), Badanj (Bosnia), Coliboaia (Romania) and Magura (Bulgaria), paintings have also been found, confirming that with the arrival of modern people on the Balkan Peninsula, art also started being created. Late Paleolithic sites have been discovered in Macedonia as well, such as Makarovec and Golema Pešt, with the latter having a continuity of life from the Middle to the Late Paleolithic. Although no human remains were found in this cave, only tools and a fireplace, it can be said that it was used by Neanderthals first and then by *Homo sapiens*. It points to the conclusion that, indirectly through the waves of the aforementioned migrations, the African anatomical and genetic components were also transferred to Macedonia. They form the basis of the appearance and cognitive features of modern Macedonians, as well as of other populations living on the Balkans, in Europe and in other parts of the world.

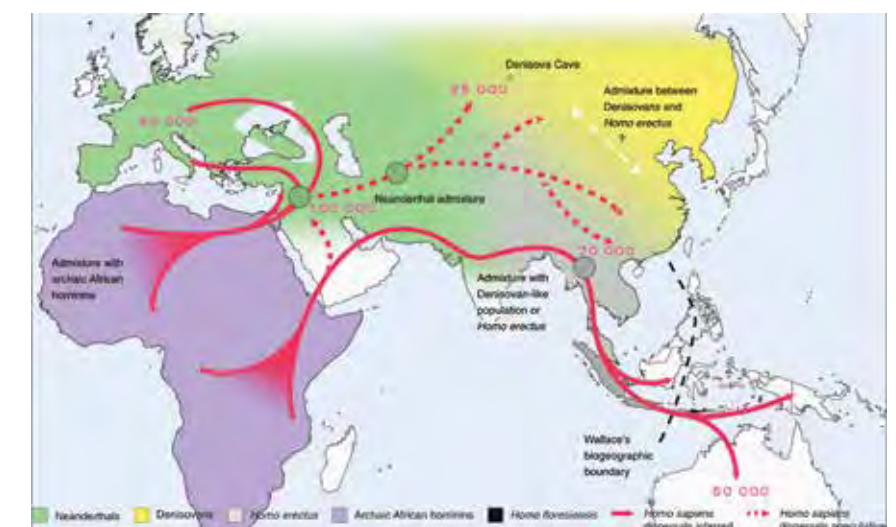

Fig. 3. Map with *Homo sapiens* dispersal and the previous presence of hominins
(Courtesy of Max Planck Institute)

Fig. 4. Neolithic vessel with impresso decoration from Tumba-Madjari
(Courtesy of the Archaeological Museum of the Republic of North Macedonia)

African influences in the Neolithic

In contrast to the Paleolithic, during the Neolithic there were no mass migrations from Africa towards the Balkans and especially to Macedonia. Some demographic changes have been confirmed during this period, however, as a result of the migration of Anatolian populations towards Southeast Europe. These are the communities that around the middle of the 7th millennium BC brought agriculture, pottery, construction and specific Neolithic beliefs to Europe. However, even in this cultural and demographic process, certain influences from Africa manifested through material culture can be noticed. One of those are the so-called impressed ceramics, characteristic of pottery decorated with pressed or engraved lines made with nails, wooden and bone tools or shells (Fig. 4). In traditional archaeological theories this type of ceramics is treated as a Mediterranean phenomenon that reached the Balkans and Macedonia through the coastal sites of the Aegean and Adriatic Sea. The mentioned theory can be considered well founded and correct, especially considering the pottery called 'cardium impresso', decorated with the help of sea shells. However, the emergence of this type of pottery decoration has rarely been discussed outside the European continent.

Newest research shows that impressed ceramics nevertheless come from the Middle East through Anatolia, and it is no coincidence that they appear earlier there than in the Balkans. On this occasion, it is particularly interesting to point out that this type of pottery decoration actually originates in Africa, and only later will it appear in Western Asia and Europe. The earliest ceramics of this type from Africa, found in the Nile Valley and the regions of sub-Saharan West African, Central and Eastern Sahara, are dated to the end of the 10th millennium BC. On this continent they started being produced several centuries earlier than such specimens in the Middle East. These finds point to the possible influences that might have happened in the 9th millennium BC from the (sub)Saharan regions towards the Leventine Corridor and the Dead Sea - similar to those mentioned in the Middle and Late Paleolithic. The character of these influences would correspond to those of several millennia later which conditioned the transfer of agriculture and livestock from the Middle East to Africa.

This hypothesis can partially explain the spread of impressed ceramics across the whole Mediterranean region, although theories of the independent local appearance of such pottery should not be ignored. The presence of impressed ceramics in Macedonia is the result of direct influences that through the Mediterranean spread across the Balkans, while keeping in mind the Anatolian, Cretan and Levant regions. Accordingly, impressed ceramics in Macedonia can be treated as a product of a very slow chain process that in some aspects is similar to the one that, as a specific technological innovation, initiated their creation much earlier in Africa. Although direct African influences in the Macedonian Neolithic are not to be expected, similarities in typology and pottery texture should be taken into consideration, which is not the case with other centers in the early appearance of ceramics (China, Japan or Russia).

In favor of the Neolithic links between Macedonia and the African continent, there is a find from the site of Govrlevo. It was part of a vessel and has obvious characteristics of black people from Africa, which as a phenomenon is extremely rare in the Balkans. This vessel is elaborated in more detail and interpreted in the second chapter of this publication, while in this case it will be used as an additional argument in favor of the contacts and communications between the two regions. Although the texture of the vessel is the same as the one common for fine vessels produced in Govrlevo, it cannot be reasonably determined whether it is a locally produced or imported item. In any case, this Neolithic artifact, as well as impressed ceramics, raises the question of possible indirect relations between the Balkans and Africa that existed not only in the Paleolithic but also in the subsequent prehistoric and historic periods.

African genes in Macedonia as a conclusion

All the inhabitants of Macedonia undoubtedly have genes that have arrived here through the migrations of Homo sapiens from Africa to Europe. These genes are found in all other populations on the planet as there are no other human species inhabiting it besides the Homo sapiens. But, despite these characteristics - common to all people, there are also more direct genetic relations between Macedonia and Africa. The numerous wars and conquests have contributed to the displacement of members of various African nations from their home countries and their integration into the daily lives of the Balkans. The most evident example is the expansion of the Roman Empire and the settlement of Africans throughout its European provinces or the much later example of World War I when inhabitants of the African continent fought on the battlefields in Macedonia on the side of the colonial armies. In addition to being engaged as soldiers or servants, they also interacted with the local population. In this way intimate relationships were formed, and not seldom rapes also led to the birth of children with African characteristics (elaborated in more detail in the eleventh chapter of this publication).

As unbelievable or unacceptable as it may be, such gene exchanges are common in human history, and it is no coincidence that many nations contain genes from populations that are very distant in time and geography. In the context of African genes in Macedonia, a recent study of Macedonian geneticists published in eminent scientific journals and accepted by the world scientific community is worth highlighting. Namely, their research points to the fact that the genetic haplogroup LOa, which is characteristic of individuals from sub-Saharan Africa, is present among today's Orthodox Macedonians. Geneticists believe that this presence of genes in the Macedonian population is a result of some of the historical processes of the last 2500 years, such as: the expansion of the kingdom of the ancient Macedonians, the expansion of the Roman Empire, the waging of the Crusades and the dynamics of the Ottoman Empire. They were all followed by wars and transport of slaves, which may have also included communities from Africa.

Modern genetic analysis allows anyone individually to have an insight into the historical development of their DNA sequence. Such is the case with the popular National Geographic Genographic Project by which, in addition to tracking migrations in the past, anyone can discover their genetic history personally. As part of this and similar projects, Macedonians have the opportunity to know the origin of their genes, which sometimes leads back as far as the prehistory of Africa. Such analyzes reveal the complexity of the individual DNA structure that contains not only African and modern genetic elements, but also components of many other past and present peoples of Asia and Europe. This further confirms the wealth of data in our genomes that point to the dynamic demographic processes of the past, which started precisely in Africa back in the Paleolithic period.

BIBLIOGRAPHY:

- Фиданоски, Љ. 2009. Производство на керамички садови. Во Наумов, Г.; Фиданоски, Т.; Толески, И. и Ивковска, А., Неолитските заедници во Македонија: 65-80. Данте: Скопје.
- Шаламанов - Коробар, Љ. 2008. Пештера - Голема Пешт, село Здуње. Македонски археолошки преглед 1: 5-9. Скопје.
- Ajanovska, R. A.; Jakovski, Z.; Risteski, S.; Jovanović, H.; Pavlovski, G.; Stankov, G.; Poposka, V and Duma, A. 2017. Africa LOa mtDNA Republic of Macedonia. Forensic Science International: Genetics Supplement Series 6: 308-309.
- Balaresque, P., Bowden, G. R., Adams, S., Leung, H., King, T., Roser, Z. T., Goodwin, J., Moisan, J., Richard, C., Millward, A., Demaine, A. G., Barbujani, G., Previdere, C., Wilson, I.J., Tyler-Smith, C., and Jobling, M. A. 2010. A Predominantly Neolithic Origin of European Paternal Lineages. PLoS Biology 8/1: 1-9.
- Lopez, S.; van Dorp, L. and Hellenthal, G. 2015. Human Dispersal Out of Africa: A Lasting Debate. Evolutionary Genomics 11: 57-68.
- Naumov, G. 2015. Early Neolithic Communities in the Republic of Macedonia. Archeologické Rozhledy LXVII (2015/3): 331-355. Prague.
- Pinhasi, R. 2003. A new model for the spread of the first farmers in Europe. Documenta Praehistorica XXX: 1-47. Ljubljana.
- Roberts, P. and Stewart, B. A. 2018. Defining the 'generalist specialist' niche for Pleistocene homo sapiens. Nature Human Behaviour 2: 542-550.
- Scarre, C. 2005. The Human Past: World Prehistory and Development of Human Societies. London: Thames & Hudson.
- Šemrov, A. and Turk, P. 2009. Neolithic Art in the Republic of Macedonia. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Tattersall, I. 2009. Human origins: Out of Africa. PNAS 106 (38): 16018-16021.

Nikos Chausidis

THE SYMBOLIC MEANING OF NEGROID FIGURES ON ARCHAEOLOGICAL FINDS FROM NORTH MACEDONIA

Neolithic ceramic head from Govrlevo

An unusual archaeological object has been found at the Neolithic site of “Cerje” in Govrlevo near Skopje - a ceramic head which shows a figure with thick lips, characteristic for the Negroid race, but combined with a slim nose and overemphasized, monkey-like ears (Fig. 1: a, 6). This find, probably part of a vessel for cult purposes, imposes an essential dilemma:

Is the portrayal of a Negroid figure the result of the real presence of members of this race in Macedonia or of the long chain of copying with similar representations whose initial links reached to regions much closer to Africa?

Given the realistic look of some details (especially the thick lips), the first option seems more likely. The cult character of the vessel would also go in its favor, which, in turn, raises another question:

Why would a member of the black race be represented on a sacral object, regardless whether its makers had or had no direct insight into such people?

These questions impose two answers that still seem fascinating and amazing to us today. The first is that people from the black race lived on the Balkans as early as 6 or 7 thousand years ago, and the second - that the members of the white race, which dominated in this region, incorporated them in their mythical-symbolic and religious system. But, the incredibility of these answers is mitigated by other archaeological finds and ancient written accounts referring to the same or later periods of the history of the Balkans and of Macedonia as part of it. The first such example, from a chronological aspect the closest to the Govrlevo find, is a Neolithic figurine from Ruse (Bulgaria) with clear Negroid facial characteristics (Fig. 1: b).

Fig. 1a. Fragment from ceramic vessel, Neolithic, Govrlevo, R.N. Macedonia (Courtesy of Museum of the City of Skopje); Fig. 1b. Reconstruction of the same vessel (after N. Chausidis); Fig. 1c. Part of ceramic figurine, Neolithic, Ruse, Bulgaria.

Deserving particular attention from the historical sources are the works of the ancient writers Pliny and Strabo that mention Pygmies inhabiting the area of the river Strymon (present day Struma), who would leave this region sometime before the arrival of the Romans. The presence of this distant African people is explained by some researchers with the spread of metallurgy, especially the new techniques of processing iron that arrived in the Balkans from the East, mainly with mediation from the Phoenicians. Numerous archaeological finds with representations of Negroid figures have been found on the Balkan Peninsula that originate from Early Antiquity (6th - 2nd century BC) and from the Roman period (1st century BC - 4th century AD). The frequency of such finds indicates a fairly intense presence of members of the black race in Balkan cultures from these periods. There is no doubt that in this time they were also already present in them as slaves.

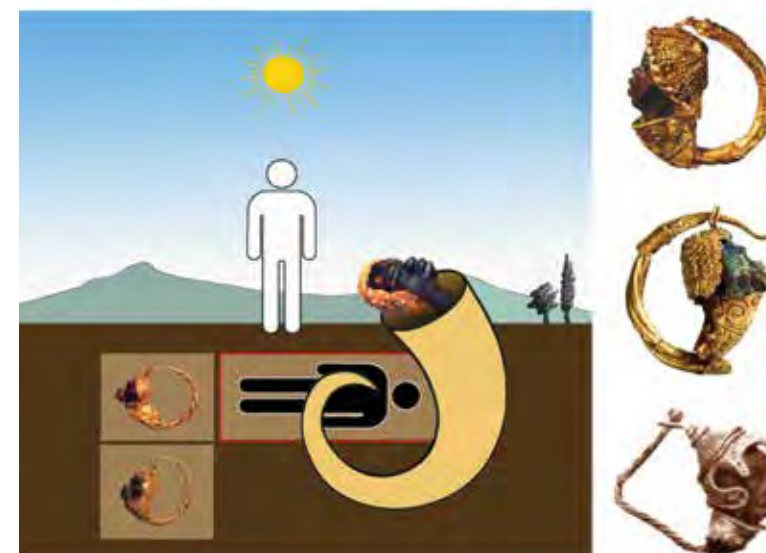

Fig. 2. Earrings with head of a black man, III-I cent. BC; Fig. 2a. Earrings with head of a black man and the resurrection of the deceased (Scheme: N. Chausidis); Fig. 2b. Earring from Selce, Pogradec, Albania; Fig. 2v. Earring from Budva, Montenegro; Fig. 2g. Earring from Betona, Italy.

have also been discovered in other parts of Macedonia (Marvinci, Strumica, Veria, etc.), and are also found in Southern Italy (Fig. 2: r). Almost all of these finds have been discovered as grave goods which, together with their fragile manufacturing, indicates their use primarily or exclusively as burial jewelry intended to adorn the deceased during funeral rituals.

The presence of a member of another race (since that time marginalized and demonized) on such a precious object and in such an important ritual cannot be attributed solely towards some fashion trend, as some researchers believe. We are convinced that this is the result of the strong symbolic meaning of the Negroid man and his inclusion in various forms of religion, even in beliefs related to the afterlife of the deceased. In order to explain and argue this view we will have to present his symbolism, namely the question of how white people included him in their worldview. In this way we will also reach the roots of the demonization of this race, but also the fascination with it, which have survived even in our modern civilization.

One of the concepts of thought of archaic man is thinking in opposites, where all essential phenomena and categories are understood by grouping them into complementary pairs (*day - night, good - evil, life - death, male - female, etc.*). Within this concept, the Negroid man was designated as the antipode of the white, with many negative categories attached to him for which there were no real justifications. Within this framework came the following opposition: *ordinary people (ours, members of the white race) live in this world - the white world - the world of light, which is why they are white themselves; but there are also different people (foreigners, members of the black race) coming from some other*

Hellenistic earrings

One category of such finds, are the golden earrings from the Hellenistic and the transition towards the Roman period (3rd - 1st century BC) shaped like a rhyton from which opening protrudes a Negroid head modeled from a dark crystalline mineral or glass. They are especially widespread in the region around Lake Ohrid and the seaside of Montenegro and Herzegovina (Fig. 2: 6, b). Coincidentally or not, it is precisely these regions in ancient written sources that are associated with a famous man from the Orient - the Phoenician Cadmus. According to the myths, he traveled from Thebes first to the Enchelii around Ohrid, founding the town of Lychnidus there, and then moved to Bouthoe among the Illyrians (present-day Budva in Montenegro). Similar earrings

Fig. 3a. Golden fiala, IV-III cent. BC, depot found at Panagjurište, Bulgaria; Fig. 3b. Detail from the composition with oak-ape and black man heads represented on the bottom of the fiala.

Fig. 4a. Ceramic vessel (aribalos), 520-510 BC, Atica, Greece (Museum Louvre, Paris); Fig. 4b. Detail painted on the classical ceramic vessel, Teba, Greece; Fig. 4v. Detail painted on the classical ceramic vessel, Volterra, Italy.

fertile time of year. The black color of their skin was justified by two completely contradictory factors: on one hand with the eternal darkness of the world in which they live and on the other - with the proximity of the sun, which therefore burns and darkens their skin (Fig. 4: 6, v).

The world of these “southern peoples” was also associated with the underworld perceived as a cosmic zone in which the deceased reside, but also from where comes the life force of plants, and with it also fertility. These two aspects were united in a two-dimensional notion of the Negroid man as the bringer and emissary of death, but also of fertility and life. This notion is also reflected in the image of the chthonic (earthly, underworldly) gods who are most usually black i.e. Negroid, an carry functions as masters of death, but also of resurrection, as well as functions as patrons of fertility, wealth, and abundance.

Taking into account these facts and the well-known significance of the rhyton as a *cornucopia* - a symbol of abundance, fertility, and birth, we can propose a new interpretation about the appearance of the mentioned earrings that would more convincingly explain their presence in graves, on the body of the deceased. We consider that their Negroid head represents the black god of the underworld, but also the deceased who, with the passage into the darkness that fills him, becomes black himself by equating himself with that world and with the black god that rules it. But, being in the underworld, fueled by the life forces with which this god masters, the deceased, following the example of the seed sown in the soil, enters the process of resurrection, rebirth and growth. On the earrings it is represented by the appearance (= birth) of the Negroid head from the opening of the rhyton representing the womb of Mother Earth (Fig. 2: a).

This circle of deaths and resurrections was encapsulated in a secret cult dedicated to the gods Cabeiri, whose names contained the root *axio* - meaning black. They consisted a divine family composed of the god father (Axierus), the goddess mother (Axiocersa), and the god son (Axiocersus). Through this cult one can best understand the description of a statue made by the artist Dinomenes depicting the Paeonian queen Besantis with her black child. It was apparently an illustration of an important myth of the Paeonians, one of the ancient inhabitants of Macedonia, in which through the womb of their divine queen her black husband and son were reborn.

In Early Antiquity, Negroid figures were not less common in other areas of the Balkans. One of the most interesting of such examples is the golden sacrificial saucer from Panagyurishte (Bulgaria) on whose bottom, arranged in concentric rings are first acorns and then three rows of Negroid heads, each subsequently larger and more elderly than the previous (Fig. 3: a, 6). This composition clearly encodes the transformation of the vital force, from its embryonic-plant stage (acorns located in the “other world”) to the emerging anthropomorphic stage (Negroid children, boys and adults positioned in the transitional zone towards “this world”).

place; they are *black*, meaning that they come from the *black world* that is opposite to ours; it is *somewhere there*, on the other side of this world, or *down, beneath our world*, and is some kind of an *underground world*, a *world of darkness* and a *world of death*. Within this conception of binary-opposites, the members of the black race were categorized as opposites of the members of the white race: as *evil, unclean, dishonest*, but also *powerful and capable* in a mystical and demonic sense.

As a result of this concept, the members of the black race were transformed into some sort of mythical people (called the Pygmies or Ethiopians) living in the “other world”, on the other side of the Ocean, in the land where the sun sets and rises and from where in spring, together with the migratory birds, comes the warm and

During this period, ancient Greek ceramic centers manufactured vessels shaped in the form of two human heads joint together with the backs of their heads. Very often one of them shows a member of the black race, while the other is usually a woman from the white race (Fig. 4: a). Among the few interpretations of this combination, deserving of particular attention is the one according to which it is a representation of the god of the underworld (Hades i.e. Pluto) and Persephone, which, according to the well-known myth, resides in his kingdom for half of the year as his wife, while she spends the remainder of it in this world. The depiction of the main characters of this mythological narrative makes sense given that it is a vessel for containing fragrant oils mainly used in funeral rituals. In this context, Persephone can be interpreted as the personification of the soul of the deceased (whether female or male) which, descending into the world of the dead, becomes captive to the god of the underworld. But, then she has to return to this world - until her next departure to the underworld. Luxury vessels of similar purpose (not seldom also in bronze), shaped in the form of Negroid heads or figures, were also used in the later periods of antiquity.

Classical lamps

In the Hellenistic and especially Roman period the mentioned symbolic concepts were directed to another category of objects - ceramic and bronze lamps. These are specific containers with a circular body in which oil was poured through an opening in the upper part, on the back part there was a holding handle, while and the front - a beak with an opening in which the wick burned. On the territory of Northern Macedonia, as well as in the surrounding Balkan regions, several such ceramic and bronze lamps shaped as a Negroid head have been found, with their beak being equalized with the mouth of the depicted character from which, in some cases, there is a protruding rhyton or some kind of cup in whose opening the wick burned (Fig. 5: 6). As we can see, these objects form another image just as unusual as the earrings. This time it depicts a Negroid man with a fire burning in his mouth.

Is it an accidental association between these objects and the circus act in which the performer blazes fire from his mouth, who often times is of Oriental origin, or disguises himself as belonging to an Oriental culture (Fig. 6: a). Do these objects have anything to do with the fiery dragon of the stories that also breathes fire out of his mouth (Fig. 6: 6).

We think that the unusual design of the lamps is due to another aspect of the symbolic meaning of the Negroid man that we will present in the following lines.

Archaic people knew that the fire in nature comes not only from the sky (through the sun and lightning),

but also from the earth, indicted by the volcanoes with their fiery lava, the evaporation of flammable gas from the earth, and indirectly from thermal sources. These symptoms in their consciousness first formed a mythical depiction of the Goddess Earth which gives birth to fire from her womb. But, when over time her place was taken by the male god of the underworld, due to the lack of birth organs that he possessed, the mythical explanation of the origin of fire had to change - from its *birth* to its *ejection from the mouth* of this god. Having in mind that the dragon was the animal variant of the god of the underworld, this action was also passed on to him, by which it also entered myths and stories. The best illustration of these concepts is the ancient myth about the Etna volcano on Sicily. It was believed

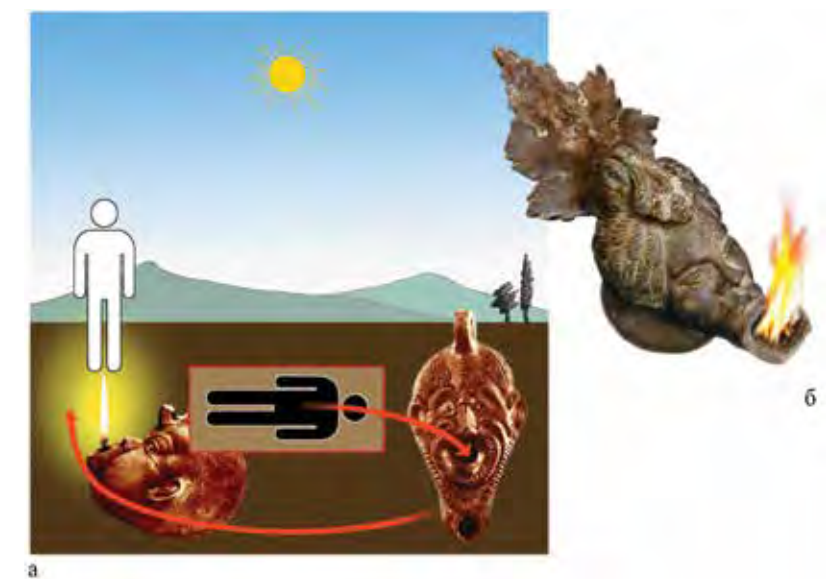

Fig. 5a. Classical lucerne and resurrection of the deceased (scheme: N. Chausidis); Fig. 5b. Bronze lucerne, Roman period, Heraclea Lyncestis, Bitola, R.N. Macedonia.

Fig. 6a. The fire eater; Fig. 6b. Illustration from the alchemic book of J.C. Barchusen (*Elementa Chemicæ*, Leiden, 1718).

that it was formed when Zeus defeated the chthonic god-dragon Typhon, threw him into the underworld and squashed him with a mountain. Because of this, smoke and fire come out through it even today, which are actually blown by the furious Typhon out of his mouth.

Viewing the mentioned Negroid lamps in the context of this myth, their form can be understood as a visualization and embodiment of the mythical explanations on the origin of fire (Fig. 5: 6). It should not be forgotten that humans have always trembled before the destructive side of fire, believing that it could be best controlled by the black god of the underworld as its creator and master. Therefore, it seems logical to seek the presence of the Negroid man on the lamps in the pursuit of people, though his

representation, to prevent house fires which were often caused by the uncontrolled spreading of the flames that burned within them.

On the same basis, as the master of fire, the black god of the underworld became the patron of metallurgy, examples of which can be named as the Hellenic god Hephaestus and the Roman Vulcan. Thereby, real blacksmiths were treated as his worshipers or priests, even as his embodiments. This strong chthonic and magical prefix of metallurgy is present in all traditional cultures of the Old World. It is manifested, among other things, in the predestination of this craft for foreigners and especially for members of dark-skinned peoples. In fact, this is one of the arguments in support of the assumption according to which the Pygmies, settled around the Struma River, were actually metallurgists. The best indication of the power and longevity of these traditions is the fact that until the middle of the last century throughout the Balkans, and even wider, almost the only blacksmiths were the Roma, with the craft considered unclean (in a symbolic and magical sense) and unworthy for members of the white race.

The Negroid form of the lamps can be also justified in other ways, especially with regard to the numerous specimens left in graves, often even burned. According to one interpretation, their role consisted in breaking the darkness in the grave, understood as a symbolic equivalent of death itself, while according to others - in illuminating the path by which the deceased traveled to the "other world". There is also a third interpretation that is based on their equalization with fire, and the light that it radiates, with the life and soul glowing in the human body as its immaterial essence. The best illustration of this symbolic identification is the modern Macedonian word "voskresnuvanje" ("resurrection") which etymologically contains the meaning of re-ignition, taking into account that at its basis is the Slavic "kres" with the meaning of fire.

It is be

lieved that in ancient times the lamps were not used for everyday profane purposes, but rather in religious ceremonies because of the high price of oil that for most of the population was difficult to afford. Hence, the lighting of the lamp was treated as an act of sacrifice i.e. giving up the use of oil for nutrition in the name of the light that would come from it. We believe that some lamps symbolically represent this sacrifice directed towards the god of the underworld as the master of fire. These are specimens whose opening for pouring the oil is shaped like a mouth, where the pouring of the oil has the meaning of pouring it into the mouth of the depicted figure. Linking this image with that of the flame coming out of the mouth of the Negroid figure encapsulates a mythical-symbolic concept that can be taken as another model in explaining the deceased's fate in the afterlife.

The pouring of the oil into the mouth of the chthonic god is equivalent to the burying of the deceased in a grave which in a certain way also "eats" the body i.e. the material aspect of man. The transposition of oil into flame and light suggests the same process that awaits the deceased, and involves the resurrection ("re-ignition") of his extinguished soul of light and her release from the dead body (Fig. 5: a). Accordingly, the

burning of the lamps (both Negroid and all others) during the funeral ritual was probably intended to evoke the afterlife fate of the deceased. It can also be understood as a sacrifice that was supposed to magically encourage its positive outcome i.e. to contribute to the resurrection of the deceased.

Why are some of the lamps, as well as the other objects mentioned above, shaped like a Negroid child?

If the black man is a symbol of the vital forces of the underworld, then the Negroid child represents this function even better because the child is in principle a symbol of unused life potential. It also contains the answer to the question of the large mythical significance of the Pygmies - because the small growth of this truly existent short Negroid population gave them a prefix as "eternal children" in which, because of that, the vital potential can never be wasted. For the same reasons, the Pygmies were often portrayed with an overemphasized phallus to suggest another aspect of their life force, this time aimed towards fertilizing all forms of life (Figs. 4: 6, b). On the aforementioned plate of Panagyurishte it is coded through two elements. The first are the acorns from which the Negroid heads are derived, the shape of which closely resembles the tip of the male sex organ, while the second - the floral ornaments by which they are surrounded (Figs. 3: a, 6).

Going back to the Negroid figure from Govrlevo we can conclude that, after the review in the preceding paragraphs, its meaning becomes much clearer (Figs. 1: a, 6). It seems quite likely that the appearance, character and purpose of the vessel on which it was presented were due to one of the few mythical-symbolic lines indicated. Actually, everything depends on what substance was put in it and why it was done. Until the discovery of other similar objects, better preserved and with a better documented authentic archaeological context, there remain various possible options: for its use as a sacrificial vessel (blood, milk, oil, grain, etc.) or some other magical - religious practices related to fire, the deceased or the fertility of humans, livestock and crops. Based on the comparisons presented, one detail becomes clearer, which previously seemed to us to be due to the carelessness of the ceramicist who designed this head. Here we are referring to the asymmetric eyes of the Negroid face i.e. the absence of an eye in one of his eye sockets that was probably deliberately performed to indicate his one-eyedness i.e. partial blindness (Fig. 1: a). In the following epochs this feature will be common for the chthonic gods, as yet another symbol (along with the dark skin) of the darkness of the "other world" conceived as a separate substance (*nigredum*), with all its positive and negative meanings and functions mentioned above.

With all this comes a somewhat unexpected conclusion - that the basic concepts of the complex symbolism, mythology and religious character of Negroid figures were established since the Neolithic i.e. the very beginnings of prehistory.

BIBLIOGRAPHY:

- В. Битракова Грозданова, *Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија*. Скопје: Филозофски факултет, 1987, – 328.
- А. Н. Црнобрња, *Култна намена римски жижак у Горњој Мезији*, Београд: Филозофски факултет; Музеј града Београда, 2006, - 169.
- Н. Чаусидис, *Негроидните митски ликови на археолошките наоди од Република Македонија - семиотика и аналогии од соседните региони*, *Macedoniae acta archaeologica*, 21, Скопје, 2018, 231-261.
- Н. Čausidis, *The Black Man in the Mythical Tradition of Macedonia* // K. Kulavkova (ed.) *Interpretations, Vol. 3, Figures of Memory: Black Arab*. Скопје: Macedonian Academy of Sciences and Arts, 2009, 73 – 104.
- М. Frank, Jr. Snowden, *Blacks in Antiquity. Ethiopians in the Greco-Roman Experience*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1970. – 364.
- И. Маразов, *Мистериите на Кабирите в Тракия*. София: Издателство „Захарий Стоянов“, 2011, – 463.
- М. Д. Петровић (Петрушевски), *Божанства црне боје код старих народа*, Београд, 1940, – 52.
- Д. Rendić – Miočević, *Zlatni nakit iz helenističko-ilirske nekropole u Budvi*, *Opuscula Archaeologica*, IV, Zagreb, 1959, 5 – 47.

Eleonora Petrova Mitevska

AFRICAN INFLUENCES ON HELLENIC CIVILIZATION AND INDIRECTLY ON MACEDONIAN CULTURE AND VICE VERSA

Fig. 1. Scene with Ramesses II in the battle of Kadesh.

Although during the ancient period African influences were largely present in Hellenistic culture, in the Middle Ages, and especially in modern-day European science, they would be completely wiped out. Hellenic culture and civilization will become Eurocentric, and with that the cradle of European civilization. With Johann Gustav Droysen and the introduction of the term 'Hellenism', this process will take on an even greater significance, reinforcing the view of Hellenic culture as an indigenous European culture. Therefore, towards the end of the XX century and the beginning of the XXI century, some attempts to give greater importance to these African influences will generate considerable interest.

In this respect, the largest stirring was caused by Martin Bernal's trilogy "Black Athena - The Afro-Asian Roots of Classical Civilization" published in three volumes: "Fabrication of Ancient Greece 1785-1985" in 1987, "Archaeological and Documentary Evidence" in 1991 and "Linguistic Evidence" in 2006, although this was not the first attempt to "Africanize antiquity".

The end of the 20th century brought new research focusing on the Kemites and Egypt's black pharaohs from Nubia. It primarily referred to the pharaohs of the 25th dynasty whose artistic representations point to their undoubted African descent. They ruled Egypt from 744 to 656 BC and these are irrefutable facts about African elements in ancient Egyptian culture and civilization.

At the same time, Bernal's first studies appear which focus on Egyptian-Semitic influences on classical Greek civilization. He believed that on the territory of mainland Greece there were Egyptian and Phoenician colonies and strong Egyptian influences, which archaeologically is not sufficiently confirmed, nor explored. On the other hand, with the exception of the pharaohs of Nubia, there are insufficient points of connection on the relations of Egyptian and Phoenician culture with "Black Africa". Egypt is most often associated with the Mediterranean cultural complex, so that the visual representations of the pharaohs and deities, or of common people, do not show significant racial and genetic resemblance to members of "Black Africa", aside from exceptional occasions. Investigating deeper ancient Egyptian wall paintings, however, different shades of skin color can be observed among the Egyptians, most likely indicating ethnic mixing in certain chronological periods.

What we can conclude with a certain degree of confidence are the assumptions that in the third and second millennia BC, Egyptian settlers did inhabit Crete and that their hieroglyphic writing was the inspiration for the creation of the "Linear A" writing system. Later influences from Crete on the Cycladic islands and Hellenic civilization also have points of contact with Egypt. However, it may be a matter of trade links, as findings of Egyptian products have been encountered on the Greek mainland for the whole of the second millennium BC. Egyptian influences are not by themselves influences from "Black Africa", and they are found even further north than the Aegean.

Fig. 2. Inscription from Medinet Habu where the 'sea people' are mentioned.

Influences from the Balkans and Macedonia to Africa

Concluding the existence of influences from Africa to the Balkans all the way to Macedonia, we should also point out the influences that were acted from the Balkan region towards Egypt as part of the African mainland. In this sense we have the primary data about the Phrygians and Mysians which are very early recorded in Egyptian and Assyrian sources.

The mentioning of "peoples from the north" in Egyptian records is first encountered in the document from Tell el-Amarna, dated to about 1400 BC. These peoples and their invasions of Egypt were again recorded in the time of Ramses II in 1317-1251 BC. Some of them also appear as mercenaries in the army of Ramses II which in 1287 BC repelled the attacks of the peoples from the Troad (the region around Troy). The monument from

Kadesh, also from the time of Ramses II, lists the peoples Ms(w) and Drd-nj, who are presumed to have been the Mysians and Dardanians (Fig. 1). According to some authors, in the 14th or early 13th century BC they first appeared in Asia Minor and took part in the wars of the Hittites against Egypt under Ramses II.

In 1229 BC, part of the “peoples from the north” were defeated at the northern border of Egypt by the army of Merneptah who ruled from 1225 to 1215 BC. The inscription on the temple at Medinet Habu in Thebes also shows that Ramses III repelled enemies who came to Egypt by land and sea (Fig. 2).

According to James Mellaart and Kurt Bittel, the Phrygians and the Neo-Hittites should certainly be included among the “Northern” and “Sea Peoples”. In Assyrian sources during the 12th century BC there are also people known under the name Mushku or Mushki, behind which, according to some authors, are actually the Phrygians, while according to others the Mysians, but both of them of Balkan origin. This Mysian-Phrygian combination of peoples, their migration to Asia Minor and their further participation in the wars in the region, and in particular against Egypt, points to more waves of movement, as has already been established in the history of the “Sea” or “Northern Peoples.”

However, the most direct link between Macedonia and Egypt is the relations established during the reign of Alexander III who ruled from 336 to 323 BC. During the campaign in 332 BC he conquered Egypt. The Egyptians accepted him as a liberator from the Persian rule so that the Macedonians easily established control over this land. During his stay there, he traveled to the oracle of Ammon at the Siwa Oasis where he was proclaimed as son of Ammon. After his death and division of the kingdom, Egypt was taken over by Ptolemy Lagus (an aristocrat from Macedonia), one of Alexander’s seven somatophylakes (bodyguards) and his faithful general. Ptolemy established a Macedonian dynasty in Egypt that lasted from 305 to 30 BC, for the duration of nearly three centuries. The last queen of the Macedonian-Hellenistic monarchy was Cleopatra VII.

Despite the wars of the Diadochi and the rivalry between Hellenistic monarchies in the Mediterranean, the influences between Macedonia and Egypt, especially the cultural ones, were very strong in both directions. They manifested in the field of trade relations, which is evident from the presence of numerous artifacts of Egyptian origin in Macedonia. The archaeological finds that probably came to Macedonia through trade links point towards deep cultural ties with Egypt. Such are the statues of the goddess Isis, the earrings with Negroid heads or the lamps with depictions of African negroid figures. Particularly interesting is the head of Serapis, the Hellenistic-Egyptian deity promoted by Ptolemy himself. This god can be considered as one of the Macedonian influences on Egypt, represented in the wider sphere of religion as well as in the Hellenistic forms of ruling with the country.

BIBLIOGRAPHY:

- Петрова, Е. 1994. Бриги: Бригите на централно балканскиот простор. Скопје: Музеј на Македонија.
- Петрова, Е. и Поповска, Н. 2011. Античка Македонија, Критички приод кон интерпретацијата на историјата и историографијата.
- Bernal, M. 1987. Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, The fabrication of Ancient Greece 1785-1985, vol 1.
- Bernal, M. 1991. Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, The Archaeological and Documentary Evidence, Vol. 2.
- Bernal, M. 2006. Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, The Linguistic Evidence, Vol. 3.
- Morkot, R. The Black Pharaohs: Egypt’s Nubian Rulers, 1999
- Redford D.B. 2000. The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt.

Bojan Taneski

AFRICA IN LYCHNIDOS DURING THE MACEDONIAN - HELLENISTIC PERIOD

Fig. 1. Earrings with black man representation from Trebeniško Kale (Institute and museum – Ohrid).

The Hellenistic period, in modern historiography is defined as the process of dissolution of the state created by Alexander III of Macedon, the wars between the generals - Diadochi and the process of formation of the first Hellenistic states between the end of the 4th and the 1st century BC. In these historical circumstances, as a result of the symbiosis between the Hellenic, Macedonian, Egyptian and Asian-Oriental components, a new culture will be created. The rapid flourishing of this culture was in fact attributed to the great historical event that took place in the third decade of the 4th century BC, that is, with the historical mission of Alexander III the Great and his expedition from Macedonia to Asia and Africa.

The territory of present-day Macedonia, in this period populated by different ethnic substrates - Paeonians, Pelagones, Penestae, Dassaretai, Dardanians, Thracians, Lyncestae and others, is located on the margins of major political events and processes. Despite this situation, archaeological excavations of settlements and necropolises from the Macedonian - Hellenistic period reveal remarkable progress in all areas of life.

In this context, particularly noticeable is the flourishing of the ancient city of Lychnidos, which existed at the core of present-day Ohrid. The analysis of the material culture ascertained there, which chronologically relates to the period from the 4th to the 1st century BC, gives a clear picture of the existence of local cultural creativity, the minting of coins as an expression of economic power, the cultivation of oriental cults and the penetration of Hellenistic material and spiritual culture as a direct import from the centers of the Aegean-Mediterranean region.

The urbanization of the city and the new needs of its population also led to the development of various branches of crafts. Within these frameworks, the most prominent are the goldsmiths, confirmed by the numerous specimens of jewelry with zoomorphic and anthropomorphic heads. Not less important was the manufacturing of ceramics, represented by the discovered molds for terracotta figurines and numerous examples of pottery and construction ceramics. An important place in the city was also given to the metallurgical crafts, confirmed through various objects for utilitarian use, tools and weapons, as well as through the minting of a bronze coin of Lychnidos with a representation of a Macedonian shield, beak of a ship and the inscription “Lychnidion”. Along with the prosperity of the city, also came the development of settlements in its immediate surroundings. The best indications of the well-being of the population are the rich grave goods (gold earrings and necklaces, gold rings, applications and decorative clothing items) discovered in the necropolises of this period. They are located in the vicinity of Lychnidos (“Trebeniško Kale”, “Crvejnca”, “Delogožda”) and within its fortress (“Samuil’s Fortress”, “Plaošnik” and “Deboj”).

Ancient craftsmen, in the manufacturing of luxury pieces of jewelry, in addition to their skill, also used various techniques of metal processing, such as casting, hammering, filigree, granulation, calibration, spiraling, engraving, filling the mass with glass paste, as well as precious and semiprecious stones such as carnelian, ruby, garnet and amber. Jewelry is most often made out of the noblest of metals - gold, which by its durability and value signified power in the earthly life and eternal existence in the afterlife.

Fig. 2. Earrings with black man representation from Gorna Porta (Institute and museum – Ohrid).

Earrings with Negroid heads

The stylistic - artistic analysis of the objects discovered in the Ohrid necropolises, besides the local artisanal expression, also indicates the intense trade links with the major production centers of ancient goldsmithing in the Aegean - Mediterranean region. The imported objects which arrived in Lychnidos as a result of these links inevitably had an effect on the fashion and taste of the population, and with that on the work of local craftsmen.

During the 3rd century BC in the region of the Ohrid basin a new type of jewelry with anthropomorphic appearances had emerged. We are talking about ring-like earrings manufactures as a loop out of a spiraled gold wire which gradually transforms into a conical cup with a calotte in which a Negroid head is inserted. The head, on the other hand, is plastically molded from garnet, carnelian, amber and glass paste. The hairstyle of these heads separates the female from the male figures, with the male haircuts being in the form of tiny curls, while the female ones are of the “melon” type, with the edges ending in a low chignon. Besides the earrings, at the locality of “Plaošnik”, a gold necklace with Negroid head was also discovered, which is the only such find in the region so far. It is made of interconnected “eights” of gold loops and loops of glass paste, while the ends are completed with Negroid heads embedded in calottes of golden sheet metal.

The earrings with anthropomorphic representations, although present throughout the Hellenistic world, are most numerous in the Ohrid-Struga region, with 23 pairs and 22 individual specimens.

Academics seek the inspiration for the production of this type of jewelry in the city of Alexandria, founded on the north coast of the African continent in 331 BC by Alexander III of Macedon. The pronounced realism and naturalistic representation of the Negroid profiles are the main reason for linking these findings with the Alexandrian school of art of the 3rd century BC. In support of this claim is the absence of this type of jewelry on the territory of Greece and Thrace during the Hellenistic period.

On the links between the Ohrid - Struga region i.e. Macedonia and the African continent, besides this type of gold jewelry, also speaks the highly developed cult towards the syncretized Egyptian deities Isis and Serapis. All of this points to the openness and desire of the inhabitants of Lychnidos and its surroundings for acceptance of new Oriental values during the Macedonian - Hellenistic period, different from the local ones. This once again confirms the links of this region with the main centers of Hellenistic art and culture.

Fig. 3. Earrings with black man representation from Gorna Porta (Institute and museum – Ohrid).

When we speak of jewelry characteristic for this period, the specimens complemented by anthropomorphic endings are so far the only connection to Africa. But we believe that in the future it will be deepened through the discovery of other virtuous artistic and mythological-religious creations based on indigenous traditions or on the imports or influences of developed Mediterranean trade centers, and among them, those of Egypt as well. We base these expectations on the closeness in communications between the two regions based on the nearly three century rule of the Macedonian Ptolemaic dynasty over the Egyptian civilization.

BIBLIOGRAPHY:

- Битракова-Грозданова, В. 1987. Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија. Скопје.
 Битракова - Грозданова, В.; Маленко, В. 1998. Антички накит. Скопје
 Битракова-Грозданова, В. 1999. Религија и уметност во антиката во Македонија. Скопје.
 Кузман, П; Димитрова, Е. 2010. Охрид subspecies aeternitatis. Охрид.
 Кузман, П.; Почуча Кузман, Н. 2014. Златото на Лихнитида. Охрид.
 Rendić Miočević, D. 1989. Iliri i antički svijet. Split.

Miško Tutkovski

AFRICAN MOSAICISTS IN MACEDONIA? MOSAICS FROM THE GREAT BASILICA IN HERACLEA LYNCESTIS

Fig. 1. Floor mosaic in the narthex of the Large Basilica in Heraclea (photo: Miško Tutkovski)

The oldest mosaics found on the territory of present-day Macedonia date back to the 1st century AD, when most of Europe, North Africa, and Asia Minor were part of the powerful Roman Empire. Mosaic production in Macedonia also developed in the following centuries, reaching its climax in the Late Antique period (4th - 6th century) when mosaic floors became an almost indispensable part of the decoration in luxurious palaces, churches and Episcopal residences in the urban centers of Lychnidos, Heraclea Lyncestis, Stobi and Bargala.

The mosaic masterpieces that adorn the floors of the Great Basilica in Heraclea Lyncestis with their artistic and aesthetic values stand out from all the other mosaics which are discovered on the territory of Macedonia and the Balkans, and are undoubtedly one of the most beautiful artistic achievements in the epoch of Late Antiquity. Speaking of the extraordinary values and uniqueness of Heraclea's mosaics, one would expect to wonder who made these mosaics and why there are no similar achievements in the Balkan region? The search for answers to these questions crosses the borders of the Balkans and Europe and leads us across the waters of the Mediterranean Sea to the coast of the African continent. The lands of North Africa on the territory of present-day Morocco, Algeria, Tunisia, Libya, and Egypt were already in full control of the Roman Empire in the 1st century AD.

The Roman provinces of Africa were extremely important because they had the largest share in the Empire's supply of basic food products such as grain and olive oil, but also various ceramic vessels for daily use. The rapid development of economy and trade in the African provinces contributed to the formation of a large number of wealthy urban centers that soon grew into hotspots of Roman culture, art and literature.

African mosaics

Mosaic art in African provinces began to develop in the late 1st and early 2nd centuries, and by the 3rd century African mosaicists had created specific artistic manners that led to the creation of a unique polychrome floral style. At that time, mosaic floors were filled with rich polychrome decoration with lavish floral designs and motifs that were often complemented by depictions of various fruits, birds and figures. The popularity of the floral style lasted for decades, and by the end of the 3rd century, figural motifs and compositions began to dominate the mosaic floors, marking the new stylistic phase in African mosaic art.

The realistic representation of figures and vegetation that depict scenes of real life and not of mythology determine the basic characteristics of the new African style. The most popular and often illustrated scenes from this period are representations of the four seasons, as well as hunting scenes featuring longitudinal compositions with a neutral white background filled with realistic depictions of people, animals, plants and

Fig. 2. Scene from the floor mosaic in the narthex of the Large Basilica in Heraclea (photo: Miško Tutkovski)

trees that are shaped with an emphasized polychromy. One of the most important elements of the new style is the masterful treatment of animal representations that are meticulously crafted with realistic body shaping. This is precisely what made African mosaicists famous, who in short time became popular even beyond the borders of their own continent.

Mosaic masterpieces that adorned buildings in the African cities of Carthage, El Jem, Sousse, Dougga, Tipasa and others will exert a powerful influence on the most important and largest cities of the Empire such as Rome, Constantinople and Antioch. During the 5th and 6th centuries, when the North African provinces became the most culturally active and most important provinces in the Roman Empire, the African style would spread to all parts of Europe and Asia Minor.

African style mosaics in Macedonia

A unique example of the influences of the African style in Macedonia is the mosaic in the narthex of the Great Basilica in Heraclea Lyncestis, which was made in the first decades of the 6th century (Fig. 1). The mosaic arrangement has an elongated rectangular composition framed by an outer frame decorated with a series of connected octagons filled with representations of aquatic animals and water birds. In the central part of the mosaic arrangement, in an elliptical frame of multicolored acanthus leaves, is a symmetrical composition consisting of a centrally placed kantharos with vines growing out of it. The kantharos is flanked by depictions of a stag and doe, and in the upper part of the composition between the leaves and the grapes there is a representation of two lavishly depicted peacocks and two doves in flight.

Extending on either side of the central composition is a picturesque landscape illustrated with different tree species symbolizing the four seasons, complemented by depictions of animals and a large number of plants, flowers and birds. In the lush vegetation, beneath the sumptuous trees are depictions of a wild he-goat, a lion attacking a bull (Fig. 2), a dog tied to a tree and a leopard tearing a dead antelope (Fig. 3). This mosaic panorama which illustrates the earth and the living world on it, along with the outer frame illustrating the aquatic world, symbolically illustrates the first verses of the Old Testament concerning the creation of the earth, waters, animals and plants. The visual design of this composition is in accordance with the beliefs of people in ancient times that the earth is a flat plate which is surrounded on all sides by water i.e. the ocean.

The central composition which is visually separated from the mosaic arrangement in the narthex is a separate iconographic whole where the most important components of Christian dogma are depicted allegorically. The depictions of the stag and doe symbolize the catechumens i.e. the people who are ready to receive the Christian faith through baptism, while the depictions of the peacocks symbolize the resurrection and immortality that believers who washed away their sins in holy water and received Holy Communion will gain.

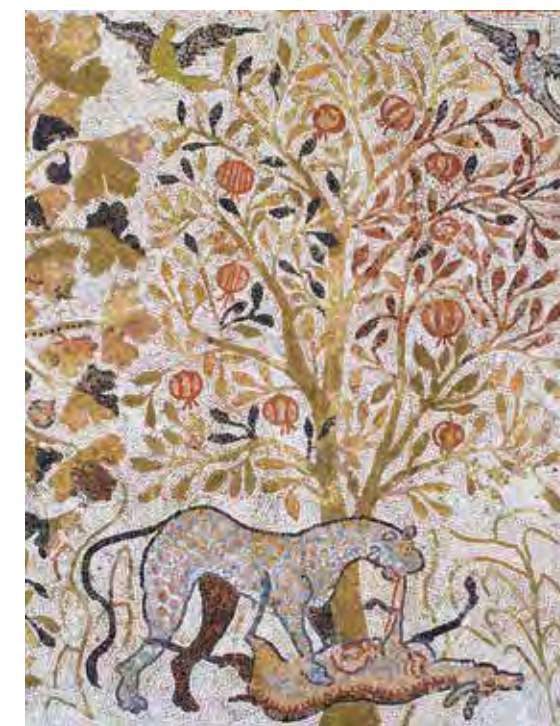

Fig. 3. Scene from the floor mosaic in the narthex of the Large Basilica in Heraclea (photo: Miško Tutkovski)

Fig. 4. Detail from the floor mosaic in the narthex of the Large Basilica in Heraclea (photo: Miško Tutkovski)

The analysis of the stylistic characteristics of the mosaic in the narthex of the Great Basilica in Heraclea Lyncestis shows that this mosaic contains all the specific elements that define the African style. Longitudinal composition where a lavish landscape is depicted on a neutral white background, consisting of representations of various zoomorphic and floral motifs, performed with meticulous treatment of all details and with an exceptionally rich color palette consisting of at least 17 colors and shades obtained from different types of stone, glass and ceramics, is a set of indicators that reflect the African influences of this mosaic. The realistic treatment of autochthonous African animals such as the lion, leopard

and antelope point to the fact that the mosaicists had excellent knowledge of the anatomy of the depicted animals, which also points to the possible origin of the mosaicists themselves. The depiction of two ducks in a lotus leaf (Fig. 4) which is an integral part of the so called “Nilotic scenes,” which illustrate landscapes from the Nile River, is another iconographic element typical of African mosaics.

The complex iconographic content and superb artistic qualities of the narthex mosaic in the Great Basilica in Heraclea Lyncestis undoubtedly point to the African influences that spread throughout Europe during the 6th century AD. The lavish design with exceptionally rich polychromy and the masterful treatment of the animal depictions reflect the specific artistic manners of the African mosaicists that conveyed the best artistic practices from the cosmopolitan centers of the Empire to one of the most important cities in the province of Macedonia Prima.

BIBLIOGRAPHY:

- Цветковић–Томашевић, Г. 1967. Хераклеја - III: Мозаикот на подот во нартексот на Големата базилика. Битола.
- Dimitrova, E. 1995. On the Narthex of the Great Basilica in Heraclea. *Macedonian Review* Vol. XXV, No. 2–3: 105–112.
- Dimitrova, E. 2006. In *Through the Inner Door: The Mosaic in the Narthex of the Large Basilica in Heraclea Lyncestis*. Niš & Byzantium IV: 179–189.
- Dunbabin, K.M.D. 1999. *Mosaics of the Greek and Roman World*. Cambridge University Press.
- Kolarik, R. 2012. Seasonal Animals in the Narthex Mosaic of the Large Basilica, Heraclea Lyncestis. *Niš & Byzantium X*: 105 – 118.
- Kolarik, R. 2005. Sixth - century Bishops as Patrons of Floor Mosaics in the Balkan Peninsula. *La mosaïque Gréco – romaine, Colloques internationale IX*: 1255–1267.
- Lavin, I. 1963. *The Hunting Mosaics from Antioch and Their Sources: A Study of Compositional Principles in the Development of Early Medieval Style*. *Dumbarton Oaks Papers XVII*: 179–286.
- Ling, R. 1998. *Ancient Mosaics*. Princeton University Press.
- Maguire, H. 1987. *Earth and Ocean: The Terrestrial World in Early Byzantine Art*. Pennsylvania: University Park.

Lenče Jovanova

LAMPS FROM SCUPI FEATURING REPRESENTATIONS OF EGYPTIAN DEITIES AND THE ‘PERSONIFICATION OF AFRICA’

The Roman city of Scupi (Colonia Flavia Scupinorum) was located on the territory of present-day Skopje, at the foot of Zajcev Rid, near the locality of Zlokukjani. It had the highest administrative status of colony and was also one of the largest Roman cities in the Balkans. It was characterized by a distinctly cosmopolitan character, created as a result of the large number of settlers from various areas of the Empire and of developed commerce. This city was not immune to the current tendencies and trends of current imperial politics and religion that were intensively incorporated into its daily life. In this context we can explain the emergence and veneration of the Egyptian deities Isis, Serapis and Harpocrates, as well as the presence of artistic compositions depicting the “Personification of Roman Province of Africa”.

Cult of the Egyptian deities Serapis, Isis and Harpocrates in Scupi

The appeal of believing in the Egyptian deities lies in their complex nature, which reflects the political and religious tendencies of the period. The chthonic, healing and prophetic dimension of these deities, the faith in salvation and eternal life perfectly matched the religious needs of all strata of Scupi’s population at the time.

Isis is an ancient Egyptian goddess of fertility, a mistress of all nature and especially of vegetation, a patron of magic and medicine. She is an archetype of motherhood and spouse loyalty. She is especially venerated among women as queen of heaven and earth, of life and of death. Her responsibilities also included linking the world of the living with the world of the dead. This goddess was included in the official Greco-Roman pantheon, while during the imperial period her cult was widely accepted and widespread throughout the Empire.

The cult of Serapis was formed in Hellenistic Egypt during the time of Ptolemy I Soter (323–285 BC) as a synthesis of the cults of two older Egyptian deities - Osiris and Apis. From Egypt it spread throughout the Mediterranean, and during the time of the Principate it spread throughout the Roman Empire. In time, the cult gained numerous followers, especially in large urban centers. This god was conceived as the master of heaven, sea, and earth, that is, of all nature, but also as the patron of magic and healing. His cult incorporated many aspects, primarily chthonic and solar. Together with the cult of his wife and sister Isis, he is the best example of the interplay between Egyptian and Hellenistic culture.

The deity Harpocrates or originally “Horus the Child” is the son of Osiris and Isis, who during the Hellenistic period will become a member of the sacred family consisted out of the mentioned pair of deities and will be part of a triad of Romanized Egyptian deities: Isis, Serapis and Anubis.

The presence of the cult of Serapis in Scupi is confirmed by a votive epigraphic monument in which his worshiper (with an unknown name) expresses his gratitude towards him. Our knowledge on the veneration of the Egyptian god Serapis in Scupi is also greatly enriched by his artistic representations (alone or in communion with Isis) performed on numerous clay lamps discovered in the graves of the southeast and northwestern city necropolis. Serapis, whether alone or in pair with Isis, is represented on all lamps (18 specimens) in an identical pose and with the usual iconography. It is a bust of a middle-aged man turned in half-profile to the right, with characteristic lush hair, thick beard and long mustache. The portrait characteristics of Serapis’ face are not particularly pronounced. On top of his head he wears a cylindrical hat shaped like a basket with fruits (kalathos), wearing a chiton and a himation thrown over his left shoulder (Fig. 1).

Fig. 1a-b. Lucerne with representation of Serapis. Scupi-Southeastern necropolis, grave 1053 (Museum of the City of Skopje).

The cult of Isis in Scupi is confirmed through the joint depictions with her partner Serapis on nine ceramic lamps, which carry images of this divine pair on the disc. All specimens have an identical iconography formed from the busts of the two deities facing each other in semi-profiles. Serapis is shown the same as on the lamps where he is present alone. Isis is dressed in a chiton and himation whose richly folds wrap her body. These representations lack the recognizable Isis knot, but the wide ornamental band i.e. wreath of flowers, which the goddess often wears on her chest, is present. The portrait characteristics of the face are not particularly pronounced. The lush hair is combed backwards and folded into a bun at the back of her head with unfolded locks of hair on the shoulders. It is a hairstyle that appears in the Roman iconography of Isis from Hadrian's time onwards. Above her forehead the goddess wears a crown, a manner characteristic for her representations starting from the 2nd century AD. Some of the better preserved lamps show that attached to the crown is a basilion - the basic original attribute of the goddess which had a solar - celestial symbolic meaning - and was consisted out of a solar disk framed on the underside with cow horns and two feathers emerging from the top.

Fig. 2a-b. Lucerne with representation of Serapis and Isis. Scupi-Southeastern necropolis, grave 3584 (Museum of the City of Skopje).

The iconographic motif composed out of the confronting busts of the divine couple Isis and Serapis is not particularly common on lamps. It is mainly found on sites from the Mediterranean part of the Roman Empire. The lamps from Scupi featuring Serapis, alone or in company with his divine partner Isis, belong to the type of circular lamps with a heart-shaped base of the beak (Loeschche VIII/H and K). Lamps of this type are among the most numerous in Scupi, as well as other Roman sites in present-day Macedonia. They are thought to have been influenced by the basic type of circular lamps with a heart-shaped beak, which originated in the Aegean world. In these areas, an original local production of such items was developed that can be linked to the pottery workshops in Stobi and Scupi from the second half of the 2nd and early 3rd centuries (Fig. 2).

The collection of lamps from Scupi with depictions of Egyptian deities also includes a specimen that features a representation of Harpocrates on the disc. This god is usually depicted as a young naked boy in a characteristic pose with a slightly curved body and his head tilted to the right. He carries a lotus flower on his head as an allusion to the act of his symbolic birth from the primordial lotus that grew from the primeval waters. He holds a cornucopia in his left hand and with the index finger of his raised right hand touches his mouth. This gesture is interpreted as a message of silence addressed to the devotees in the mysteries associated with him and the cult of his mother Isis. The presence of the cornucopia is interpreted as a symbol of fertility, primarily in relation to childbirth. Our lamp with an image of Harpocrates belongs to the type of lamps with shoulder volutes and a rounded beak (Loeschche V), although standalone representations of Harpocrates are found on various other types present at numerous sites throughout the Roman Empire. In its western part, based on the number of specimens, Gaul stands out, but they are also frequent in the North African region (Algeria and Tunisia), where such lamps were produced based on Italian models (Fig. 3).

Fig. 3a-v. Lucerne with representation of Harpocrates. Scupi-Southeastern necropolis, grave 1120 (Museum of the City of Skopje).

Lamps featuring a representation of the "Personification of Africa"/ i.e. "Goddess Africa"

In addition to the lamps with Egyptian deities, a dozen such objects were found at Scupi with a representation that, according to its iconography, was identified as the "Personification of Africa". It is a well-known standard composition in the form of a female figure or bust wearing a helmet (exuviae elephantis) in the form of an elephant scalp with tusks and a centrally positioned trunk. This iconographic type of female figure or portrait with an elephant scalp on the head is a Roman invention created at the end of the 1st century BC which was in time adopted by the local population of Africa. Visual depictions identified as the "Personification of the Roman Province of Africa" are found throughout the Empire, produced in various media: coins, mosaics, lamps, sculptures, terracotta, gems, painted works, decorative metal objects etc. They are often referred to as the "Goddess Africa", a term coined by modern researchers, which is considered inappropriate and without real or essential meaning.

Namely, ancient writers and epigraphic and archaeological evidence do not confirm the existence or veneration of a cult (public or private) of the "Goddess of Africa" or the "Genius of Africa", especially not in the form of a well-organized and widely accepted cult. On the contrary, the identification of these representations as the "Personification of Africa" is considered more adequate, implying its designation as an allegorical codified image that symbolized all the natural treasures, other goods and benefits of the indicated province by which it was recognized in the world at that time. Otherwise, the personification of the Roman provinces was performed in a special manner and was a particularly popular art form in Roman art. In fact, it was created as a reflection of Roman expansionist politics and propaganda.

The composition “Personification of Africa” on the lamps from Scupi is based on the usual iconography - in the form of a frontally mounted female bust wearing a helmet in the form of an elephant scalp. The objects themselves belong to the type of circular lamps with a flat incised base of the beak (Loeschche VIII/L and R), whose production is linked to the region of North Africa, more precisely Carthage and the southern part of Italy, mainly during the 2nd century BC (Fig. 4).

Fig. 4a-b. Lucerne with representation of the ‘Personification of Africa’. Scupi-Southeastern necropolis, grave 2229 (Museum of the City of Skopje).

Lamps in cult and funeral rituals

Lamps with representations of Serapis, Isis, Harpocrates and the “Personification of Africa” should be treated as carriers of multifaceted messages from a broader historical - economic, demographic - sociological and religious context. The presence of these objects in the graves of the Scupi necropolises allows for more precise nuances of their magical - apotropaic meaning in cult and funeral rituals. The symbolism of the lamps as a substitute for the deity itself or the personification of a particular geographical area sublimates more content in which, due to the place of discovery, the ideological, funeral, chthonic and healing - prophetic aspects are primary.

Lamps featuring representations of different personifications or deities did not only have a symbolic meaning, but also a cult function in the practice of various rituals in homes, temples, and during funerals. Like other grave goods, they provide us with an individual picture of the economic-social status and the beliefs of the deceased. At the time from which they originate, these items were an inevitable requisite for funeral rites, among other things because of the solemn effect given by their light. The presence of lamps in graves indicates the desire to provide the deceased with light in the afterlife, but also to illuminate his path to the underworld. The lamps with representations of deities had an apotropaic character, because through the presence of these sacred figures they provided symbolic protection for the deceased, but also certain requests or gratitude given to them by the deceased.

It is believed that by the placement of a lamp depicting a certain deity, the intention was so that the deity, which protected the deceased during his earthly life, would continue protecting him in the afterlife. The presence of lamps precisely with representations of Egyptian deities should come as no surprise, having in mind that light and illumination, and thus lamps, played an important role in ceremonies and rituals within the Egyptian cults, especially those in honor of Isis. Therefore, in antiquity, a believer or a priest with a lamp in his hands represented an archetype for the cult of Isis. The use of light (lamps) was particularly important during the celebration of the “Lychnapsia/Lychnokaia” (festival of lamps) associated with the transition from the old to the new year, which drew roots from the ancient traditions of Egyptian religion.

* * * *

There are indications that the initial impulse to for the introduction of Egyptian cults and other components of Africa in the city of Scupi was given by newcomers from various parts of the Empire, and especially war veterans. However, the relatively large number of findings and the typological diversity of the lamps suggest that these influences were soon accepted by members of the local population, so that they will continue to exist in the following centuries (2nd and early 3rd century). Such developments were in the spirit of imperial policy for unifying the deities of the official Greco-Roman pantheon with Oriental and local gods and cults. In this context we should also understand the veneration of various personifications, especially those illustrating Roman virtues and ideals or geographical regions. Namely, lamps, similar to coins, were used in imperial propaganda as the simplest way to acquaint the population with the various regions (or provinces) of the Empire. This was done through the mass display of their personifications, but also through the spread of cults from a particular region (in this case Egypt) among members of different ethnic and social groups in various parts of the Empire.

There were serious political, societal, social, economic, and religious reasons for the acceptance of the cults of Serapis, Isis, and Harpocrates in Scupi, as well as for the presence of the “Personification of Africa”. They should be sought in the very nature and status of Scupi - a cosmopolitan city and a veteran colony with a heterogeneous social-demographic picture, with developed trade links and an established imperial cult. It is certain that with all these characteristics the city sought to adapt as quickly as possible to current imperial politics, and among other things by adopting the new social and religious tendencies.

BIBLIOGRAPHY:

- Bitrakova Grozdanova, V. 1999. Religion et art dans l'antiquité en Macédoine. Monumenta Macedoniae 4, Skopje.
- Bitrakova Grozdanova, V. 2015. Les cultes orientaux dans la Haute Macédoine, leur survie et leur adoption au temps romain, in: Aleksandra Nikoloska & Sander Müskens (eds.), Romanising Oriental Gods? Religious transformations in the Balkan provinces in the Roman period. New finds and the novel perspectives (Proceedings of the International Symposium Skopje, 18–21 september 2013), 35–86, Skopje.
- Cristea, S. 2013. Egyptian, Greek, Roman Harpocrates – A Protecting and Saviour God, in: Angels, Demons and Representations of Afterlife within the Jewish, Pagan and Christian Imagery, (cordinator I. Moga), seria: Antiqua et Mediaevalia-Judaica et Orientalia, 73–86, Iași.
- Jovanova, L. 2018. Roman Lamps from Scupi with Representations of Serapis, Isis and Harpocrates. Bibliotheca Isiaca IV, Bordeaux (in print).
- Podvin, J. L. 2011. Luminaire et cultis isiaques. Monographies instrumentum 38, Montagnac.
- Salem, M. S. 1937. The ‘Lychnapsia Philocaliana’ and the Birthday of Isis. The Journal of Roman Studies 27/2: 165–167, London.
- Salcedo, F. 1996: Africa. Iconografía de una provincia romana. Bibliotheca Italica 21. Roma.

Marina Oncevska Todorovska and Jovan Radnjanski

AFRICAN POTTERY FROM THE ROMAN AND LATE ANTIQUE PERIODS IN MACEDONIA

The production of finely crafted tableware that belongs to luxury pottery is a particularly significant indicator of the technical and technological achievements of the Roman Empire. The term “fine tableware” refers to ceramic products whose purpose is related to the dining table and the daily consummation of food by the population. At the same time, it makes a clear distinction between pottery for the consummation of food and the ones intended for the preparation of food.

The emergence and rise of the Roman Republic and later the Empire brought about profound changes in the perception of fine tableware. In the eras preceding these periods, the supreme artistic and stylistic expression of the vessel's maker could be recognized in the craftsmanship of fine pottery vessels, and he, depending on the quality of his work, was often elevated to the rank of an artist. In Roman times came the complete industrialization of pottery production, so that it was treated as a utilitarian object, whose use was short-lived. Therefore, it was not considered worthwhile for master craftsmen to spend too much labor and time in its production. But, on the other hand, the “industrialization” in this period also implied high technological progress in the process of making tableware. The kilns used for its firing now had increased capacity and efficiency, the by-products of firing were reduced to a minimum, and the duration of the process was greatly reduced, without major differences in the quality of the products. Amid a global economy and single market, cities and regions with a tradition of fine tableware production were able to market their products throughout the whole Empire.

Vessels of the African red slip pottery type were mass-produced and widely distributed throughout the Roman state. Their large-scale production can be traced through a period of nearly seven centuries, during the Roman and Late Roman periods. It was most widespread throughout the Mediterranean, but also in the other provinces of the Empire where it dictated the fashion of finely crafted tableware. It is one of the main types of pottery that is regularly found on Roman and Late Roman sites throughout the Balkan Peninsula.

The emergence of African pottery

The emergence of this type of pottery is associated with production centers located in the northern part of the African continent and its Mediterranean coast from the 1st to the 7th century AD. These centers were located in the Roman provinces of Africa Proconsularis and Byzacena i.e. the territory of present-day Tunisia, Algeria and Libya, especially in the area around El Djem and the region around Carthage. Production spread to numerous locations in North Africa, where several sites have been archaeologically confirmed. One of them is Tiddis in Algeria, which is one of the few places where a firing kiln and tools for the production of this type of pottery have been discovered. In the Early Roman Imperial Period (up to the 3rd century AD), vessels of this kind could be found in the larger cities of the Mediterranean, with most of them being discovered in the regions where they were manufactured. Their distribution will be particularly widespread in the Late Roman period (4th - 6th century AD), when it could be found

Fig. 1. Ceramic vessel from Scupi with North African origin, 6th cent. AD.

Fig. 2 Ceramic vessel from Stobi, plate on high leg, North African origin, 6th cent. AD.

In addition to cereals, exported from North Africa were also: garum, salsamenta (fermented fish products), products from olives, grape vine and salt. Ships leaving the ports of Carthage, Hadrumetum, Leptimius, and Neapolis, in addition to food products, were also loaded with amphorae in which they were stored, as well as fine tableware sold in markets on the other side of the Mediterranean. In the transitional period towards the Middle Ages (end of 6th - mid-7th century AD) specimens of this type of pottery still existed in many sites in the eastern part of the Empire, in the southern Balkans, the coast of Asia Minor, the eastern end of the Mediterranean, the coast of North Africa, as well as some in places of the Apennine Peninsula. The production of African red slip pottery began to decline in the 7th century AD and completely ceased with the Arab occupation of its home territory in the 8th century AD.

The workshops in North Africa were located close to the Mediterranean coast, making them suitable for fast and organized transport to distant destinations. The production in El Marine in Tunisia is well known, from where the goods were distributed by river and sea. The suitability and quality of local clay, together with the accessibility of production centers to ports, are the main reasons for the large production of North African ceramic vessels and their mass export throughout the Roman Empire.

Characteristics of African pottery

The main characteristic of the vessels from the group of African red slip pottery is the well-refined clay, the fine red slip, which differs only in nuance from the color of the ceramic itself, as well as the precise stamped and relief decorations. The ornamentation was accomplished by means of stamps with plastically formed elements which often are repeated. They are mainly motifs that do not have any higher stylistic or artistic values, and originate from everyday life, specific to the territory in which these vessels were produced. The most common forms of vessels are the different types of dishes, but also other vessels that differ from those characteristic of the European and Asia Minor pottery production. What made them popular, among other things, were their unusually large dimensions (especially the diameter) that made them almost static on the dining table and were used to serve food. The rise of North Africa's fine tableware trade coincides with the Christianization of the population in the Roman Empire. The new religious reality will greatly contribute to the abandonment of old “pagan” practices in eating and cooking and their adaption to a new lifestyle in which the community is always more important than the individual.

Vessels from the type of African red slip pottery dictated the fashion in overall pottery production. They belonged to the leading, fine ceramics believed to have ac-

throughout the whole Empire, from Britain across the Atlantic Coast and the Pyrenees, all the way to the Black Sea. In the 4th century AD, after the founding of Constantinople, there was a need for regular and timely supply of the new capital with food and products from all parts of the Empire. Such a situation was favorable for North African cities, which took advantage of the increased demand for grain to also sell in European markets some of their other products.

Fig. 3 Ceramic vessel from Stobi, plate with impressed decoration of emperor's stylized representation, North African origin, late 6th cent. AD.

Fig. 4a-b Ceramic vessels from Stobi, bottles for oil, North African origin, late 4th cent. AD.

and their settlement in the Empire. These processes will cause the fall of the economy and general impoverishment, whereby the old way of life managed to survive at least partially until the end of the 6th or the beginning of the 7th century AD.

African pottery in Scupi and Stobi

On the territory of the Balkans, African red slip pottery is commonly found in almost all major ancient cities, dating from the middle of the 3rd to the beginning of the 7th century AD. Of particular importance for us are the finds from the cities of Scupi and Stobi, which were important provincial administrative, religious and cultural centers. Their location was favorable for good trade links with other provinces in the prefecture of Illyricum, for which the Via Axia road extending along the valley of the Vardar River was particularly used. The presence of luxury pottery in Stobi and Scupi speaks of their high urban status in this period and their dominance over other cities in the region. Commerce i.e. their access to new goods, or in this case of luxury ceramics from North African production centers, was relatively easy - through a well-organized road network which lead to the major Balkan ports where these products arrived by sea.

The most illustrative representative of this production in the city of Scupi is the deep dish (form 61 / variant "B" according to Hayes), dated from the end of the 4th to the middle of the 5th century AD, discovered in a building from the same period. The dish has a shallow, conical body whose edge is band-like and positioned at a slope, while the bottom is flat and wide. On the bottom from the inside, in the middle is the only decoration in the form of a small palm-leaf imprint, which is considered to be a decorative

usually copied Gallic vessels produced in the northern Roman provinces, which in turn were made under the influence of the rich Hellenistic pottery tradition in the Mediterranean. The supply of such luxury pottery to the cities of Scupi and Stobi is associated with Thessaloniki and Constantinople as key centers of consumption and distribution of these products in the eastern Mediterranean. The presence in Late Antiquity of such imported luxury vessels shows that during this period the population of the Roman provinces on the territory of Macedonia still had the opportunity to follow the fashion trends of the pottery industry in the Empire. Maintaining these trends required a stable society that, over the next centuries, would be difficult to maintain due to the invasions of the barbarian tribes

Fig. 5. Amphora, type-'Spateion' from Stobi, North African origin, late 6th cent. AD.

element of local African origin. From the outside of the dish, above the bottom, there are extending lines drawn by engraving. The glossy slip, as well as the ceramic itself, are orange in color. The rim has a diameter of 25 cm, while the height is 6 cm (Fig. 1).

The city of Stobi is represented by several vessels. A shallow and wide dish (variant "B" according to Hayes), 64 cm in diameter and with a height of 10.8 cm, mounted on a high leg, decorated with inclined engravings in several parallel lanes. On both sides of the vessel there is a red slope of good quality, and the vessel can be dated between 500 and 560 AD (Fig. 2). Next is a shallow dish with a vertical edge (variant "A" according to Hayes), with a diameter of 41 cm and a height of 6.5 cm. It is decorated with a imprinted decoration that shows a doubled image of an emperor with a spear in one hand and a sphere in the other. Inside and out, the dish is coated with a red slip of low gloss. According to the form, the dish can be dated between 530 and 580 AD (Fig. 3). The two cylinder bottles (variant 2 according to Bonifay) are 13 cm in height and 3 to 3.8 cm in diameter. They are cylindrical, with a slightly drawn-out rim and a vertical band-like handle that ends in line with the edge of the rim. They have a relatively rough texture and are without decoration. These elegantly elongated vessels originate from a workshop in Nabeul (Tunisia), and were used to contain oil on the dining table. The lid of one of the specimens was also preserved, which was used to dose the pouring of oil. These vessels are characteristic for the end of the 4th century AD (Fig. 4). The miniature amphora from Stobi (Spatheion, type 1 according to Bonifay) has a height of 42.5 cm and a diameter of 11.1 cm. It has an elongated cylindrical shape and two vertical rudimentary handles that are almost stuck to the neck. It is coated with an ochre slip, while the ceramic itself is slightly lighter in color than the slip. It was used for the transportation of conserved olives, wine and sauces from fermented fish, and is characteristic for the period from the 5th to the 7th century AD (Fig. 5).

Ancient lamps as a conclusion

The lamp depicting the Egyptian deities Isis and Serapis is another fine example of the cultural influences that flowed from cities in North Africa to continental Europe. The diameter of the lamp is 8 cm, while its height is 4.6 cm. In the central part of the lamp's disc is a performed decoration showing the gods Isis and Serapis, holding a cult vessel (patra) over a square altar. They both hold a cornucopia in one hand, with Isis having a crescent moon in her crown, while Serapis - a kalathos on his head. The lamp belongs to the Roman period and is chronologically dated to the 2nd or 3rd century AD (Fig. 6). The lamp is unique of its kind in Stobi, indicating the fact that it was either imported or brought to Stobi.

BIBLIOGRAPHY:

- Anderson Stojanović, V., 1992. Stobi, the Hellenistic and Roman Pottery. Princeton.
- Bonifay, M., 2004, Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique. BAR International Series 1301.
- Hayes, J. W., 1972, Late Roman Pottery. London.
- Ончевска Тодоровска, М., 2004. Доцноантичка грнчарија од Скупи (втора половина на IV – VI век). Скопје.
- Ончевска Тодоровска, М., 2010. Доцноантичка грнчарија во Република Македонија (доцен 3/6 век). Скопје.
- Радњански, Ј., 2018, Северноафриканска керамика во Стоби во контекст од крајот на 6 век. Студии за старините на Стоби, Том IV, Стоби: 362-363.

Fig. 6. Lucerne from Stobi, Relief decoration with the representation of two Egyptian deities (Isis and Serapis).

Anita Vasilkova Midoska

EGYPTIAN DEITIES

When speaking of Egyptian deities in their initial form and in the essence of their autochthonous manifestation, the paths lead us into the world of the Oriental and the unknown, of the complex and the secret - in a sphere accessible only to a few. We are standing before the closed doors of mysticism, only passable by the chosen ones or those who have insight into the testimonies of the worship of these deities presented through the numerous monuments of the Egyptian pantheon can pass. In such a position, a wide range of questions opens before us:

- From where does the mysticism of these cults originate i.e. who generated their enigmatic nature?
- Why did ancient man continually strive, through the long centuries of religious development, to incorporate them into his own pantheon?
- Did the “religiously lively” Mediterranean and the capacity for modification allow some deities to very easily, quickly and effectively penetrate the Hellenic and Roman Pantheon?
- What is the narrative behind which these cults, from the periphery and outer limits of the large centers of the West, through the steep path of perseverance marked by persecution and marginalization, reached the highest hierarchical levels of official religion?

The answer to these questions is not empirical and precise. It is an unfinished centuries-old debate among scholars of religion in which mysticism, as a superior form of religiosity advocated by scholars of the 19th and 20th centuries, but also by contemporary scholars, is complemented with the aspects of pragmatism, openness and a desire for active pluralism and creativity. Antiquity, throughout its duration, has always been characterized by a long-standing and ever-present desire for the exchange of ideas between the Orient, Egypt, Greece and Rome, which led to an active religious dynamic further enhanced by the political circumstances of the time. Therefore, for example, Isis and her entourage cannot be understood or analyzed, nor perceived, in the same way in Alexandria, Carthage, Rome or Athens, nor does the Alexandrian Serapis have the same treatment in his generic canopy of Ptolemaic dynasty with the “other” Serapis we encounter in the wider Mediterranean area. These deities, in their path of expansion, incorporated and adapted within themselves the spheres of influence found in the already present deities, creating a complex image that in its many instances incorporates all aspects of life. Speaking of their power are the hymns and aretologies where Isis is “queen of the gods”, “ruler of Heaven, Earth and the Underworld”, “giver of life”, “protector of cities and citizens: men, women and children”, “giver of the fruits of the Earth, she “fertilizes the earth and prepares the gifts that believers bestow to the gods”, “heals the sick and gifts them a new life”, with her faithful companion Serapis beside her, sometimes complementing her spheres of rule. Through the long process of assimilation and modification of several Egyptian deities, the most significant of which are Osiris and Apis, this god, in the final stage of his existence, will grow into a paternal figure that incorporates the attributes of Pluto and Amun, Zeus and Osiris, Adonis and Dionysus, which can best be seen through the words of Macrobius (Saturnalia I, 20.17): “The array of heaven is my head, the sea my belly, the earth my feet, my ears rest in the ether, my far-gleaming eye is the bright light of the Sun.”

From Egypt to the Balkans

In the migration history of the Egyptian deities, from their original homeland to the shores of the northern Mediterranean i.e. Hellenic soil, in addition to continuous communication and exchange, two periods can be identified in which their expansion was particularly evident and significant. They are the 3rd century BC and the 2nd to 3rd centuries AD. Egyptian religion and Egyptian cults penetrated the wider territory of ancient Macedonia more intensively towards the end of the 3rd century BC. But, on Hellenic soil, their appearance and presence is even earlier, that is, since the Archaic Period. In this period, they are testified on the Greek

islands in the form of votive representations depicting the goddess Isis, but also in the literary testimony of Herodotus in the 5th century BC. However, her main penetration in the Mediterranean, especially along the coast, occurred in the period from the late 4th and early 3rd centuries BC, through the religious scene of Crete, Delos, Thasos and Rhodes. During this period, the essence of the Egyptian deities was manifested through a private and intimate connection between them and their devotees, the latter most often being foreigners or settlers organized in private religious associations (*thiasos*). Later, due to their cosmopolitan sphere of influence, these same deities will also receive official status. Upon the arrival of Egyptian deities in the Aegean region, they nevertheless went through the process of syncretism and assimilation because of which, in the form of *interpretatio graeca*, their penetration towards the people of this region was much easier.

When speaking about the connection between Egyptian religion and the rulers of the Macedonian kingdom, one can conclude two relations, one of which is extremely mythological and in it, according to Diodorus Siculus, Macedon - the eponymous founder of the Macedonian dynasty, is the son of Osiris and brother of Anubis. This story is basically an act of strategy and diplomacy on the part of the Ptolemaic dynasty (Egyptian rulers and heirs of Alexander's general Ptolemy I Soter) who also in this way were trying to show the strong connection between Egypt and Macedonia. The other side of the relations between the Macedonian kings and Egyptian religion suggests that with only three of them this connection was direct. The first is Alexander III (356-323 BC) who in the Libyan Desert visited the shrine of Amun where his divine origin was confirmed, whereby he was declared the god's son by the priest of Amun. The second is Ptolemy I Soter (323-283 BC) who in the period around 300 BC introduced the god Serapis to the political and religious scene as the result of a vision he received while sleeping. Plutarch (Mor. 5.361f-362a) and Tacitus (Hist. 4.83-84), but also later ancient authors such as Clement of Alexandria (Protr. 4.48.1-6), testify about this event. The third king directly associated with the cult of Egyptian deities is Philip V. Namely, on the territory of the Macedonian kingdom, prior to its fall under Roman rule, several important centers for nurturing the cult of the deities of Egyptian religion were created, with the Serapeum in Thessalonica having the greatest importance in this region, towards which Philip V also had particular affinity. This is attested in an inscription from 187 BC, in which it is clearly designated by the king that the property managers of the temple are the governor of the city and the judges, and that without their knowledge the spending of temple property was not permitted. There is another epigraphic inscription from Amphipolis in the form of a dedication by Alkaïos, son of Heracles, who consecrated a monument to Isis, Serapis and Philip V.

These deities, to a considerable extent already syncretized, by using the intense communication links, began their triumphant penetration across the Mediterranean. This process was particularly intense during the 2nd-1st century BC, in an atmosphere of gradual approximation, assimilation and equalization with the gods of the Hellenic pantheon. However, on the territory of today's R. N. Macedonia, with some exceptions, monuments of Egyptian deities are chronologically closely related to the period of the 2nd and 3rd centuries AD, and are territorially confined along the Via Egnatia and its branches and the Vardar road i.e. Via Axia. Through the latter road, these areas were quickly reached by influences from Thessaloniki, Dion and Amphipolis, which, in turn, due to their geographical location, were exposed to various influences and beliefs much earlier. In support of this geographical distribution it is important to note that, with the exception of rare examples, the Egyptian deities were mainly tied to the larger ancient centers. Such are the finds from ancient Lychnidos (present-day Ohrid), Nicea (a road station on the Via Egnatia near Bitola), Prilep and the ones from Stobi. Such findings from Scupi so far determine the northernmost point on the territory of Macedonia where the worship of Egyptian deities is attested.

The gods of Egypt through monuments in R. N. Macedonia

On the territory under review, so far have been recorded monuments from the cult of Isis, Serapis, Harpocrates and a lone appearance of the god Bes. Namely, in the development of the cults from the circle of Isis, the most important moment is the “creation” of the divine couple Isis-Serapis. It emerged as a reflection of the then cosmopolitan politics of universal unification and connection, but also as a religious act that would allow the rapid assimilation and inclusion of these gods in the new areas. As part of this “divine family”, along with the aforementioned couple, Harpocrates also entered this process of incorporation into the Hellenic world. From an iconographic point of view, with the penetration of the cult

of this god into the Hellenistic-Roman sphere, he began to lose the iconographic and stylistic features of Egyptian art, followed by a parallel process of incorporating attributes of Hellenic and Roman art, of which the most evident is the assimilation with Eros/Amor.

Serapis

In the area of interest there have been recorded several objects with a depiction of Serapis, of which the most dominant are figurative representations, as well as two epigraphic monuments. One of the most beautiful finds with a depiction of Serapis is the sculpture from Stobi (Fig. 1). It is characterized by a so-called “Baroque” beauty where the modeling of the hair and beard styling creates the effect of light and shade, while the mystic gaze and its specific orientation reinforce the pathos of the depicted character. The sculpture has a classic look and was made according to the model of the colossal statue of Serapis by the famous sculptor Bryaxis from the 4th century BC. It is an Alexandrian import originating from the end of the 2nd century AD i.e. the late Antonine period. In addition to this sculpture is a bronze head of Serapis discovered at the site of Grmadište near the village of Gorno Srpqi where, according to stated assumptions, the road station of Nicea was located. Based on coins from Augustus and Marcus Aurelius, this find dates back to the 2nd century AD.

Besides the two sculptures mentioned above, Serapis has also been testified in a sublimated i.e. symbolic form. We are talking about a ceramic lamp in the form of leg i.e. foot in a sandal, discovered on the ground floor of a house in Lychnidos that belonged to the Hellenistic layer of the settlement. It was thought that the right foot of Serapis could heal i.e. offered good health to its owner. This type of lamps was also present within the cult of the dead, and especially as burial items with apotropaic significance. Lamps had a similar role also in wider contexts, such as in cult ceremonies or placed in front of houses, in the latter case of course because of a somewhat different role aimed at “defending” the house from worries and death. Within the spheres of the cult, the foot of Serapis, understood as a symbol, had a different effect. Hence, such shaped lamps could represent the sacred place where the god lives, but can also function as a personification of the god himself or to signify the gratitude towards him for bestowing good health or healing.

Fig. 2. Inscription dedicated to Isis and Serapis as *theoi epekooi* 2nd cent. AD (Property of National institution Stobi).

Depictions of Serapis have been recorded on 15 terracotta lamps found as grave goods in the southeastern necropolis of Scupi. At the same necropolis there were also found 7 ceramic lamps depicting the divine pair Isis - Serapis. These lamps belong to the late 2nd and early 3rd centuries AD, and their infiltration into Scupi still leaves room for debate, although it seems most likely that these influences came from Stobi. On the territory of R. N. Macedonia, epigraphic monuments related to the cult of Serapis are very rare. So far, one votive inscription has been discovered, at the shrine of Isis in Stobi, in which this god appears in a cult union with Isis (Fig. 2). The inscription is dedicated to Isis and Serapis by Opia and is accompanied by a dedicatory relief depicting an ear, listing these deities in the group of those who listen to the prayer of the faithful (the so-called *theoi epekooi*). In the same instance of *theos epekooos*, Serapis also appears on an epigraphic monument from Scupi. He is also testified on a series of coins made by the Stobi mint in the time of the Roman Emperor Caracalla (198-217 AD). They feature a syncretized variant of Asclepius - Serapis with only a snake added to the standard iconography of the god Asclepius, representing the only syncretic element in the whole image.

Fig. 1. Head of Serapis, Stobi, end of 2nd cent. AD (Property of National Museum in Belgrade).

Fig. 3. Torso of Isis, Ohrid, 2nd-1st cent. AD (Property of Institution and Museum-Ohrid).

The sculpture of Isis from Stobi, despite its fragmentation, can be considered one of the most representative depictions of this goddess. The head and both forearms are missing, while there is also damage in the lower part (Fig. 4). It is created in the spirit of Roman iconography of the Isis cults, with a dose of stativity characteristic for this type of figures. The front part is very carefully treated in contrast to the back part to which the author did not pay much attention. It can therefore be assumed that it was placed besides a wall, probably in the main room of the newly discovered temple in Stobi. The question of her identification remains open i.e. whether it is a representation of the goddess Isis herself, her priestess or the Roman empress. For the time being, based on the method of production, the location of the find and the presumed placement of the sculpture, it seems likely that it depicts the goddess Isis. It probably occupied the central position in this sacred space and was accessible only to the chosen clergy. It is dated to the first half of the 2nd century AD i.e. in the period when the temple was built. In this group we can also include the gem from the site Isar near the village of Marvinci, which depicts Isis in the already mentioned instance Pelagia or Pharia, venerated as the protectress of sailors.

New light on the worship of Isis is shed by the epigraphic monuments associated with her cult. Thus, on a monument from Stobi she is testified as Isis Lochia (protectress of motherhood and childbirth), and the same monument points out the tripartite relationship of Isis with the emperor and with Apollo Clarius. Isis is also mentioned in the previously presented relief from the temple in Stobi where, together with Serapis, she belongs to the group of the so-called *theoi epekooi*. The relationship of Isis with the emperor is confirmed in another epigraphic monument from Stobi that mentions the divine emperor and the shrine of Isis i.e. confirms some form of their religious partnership.

An in-depth analysis of the material finds and written sources on the territory of the Balkan Peninsula clearly shows the connection between the Isis cults and the cult of the emperor. In fact, it is the results of the incorporation of the first into the imperial cult, which happened in the middle of the 1st century AD with the goal

Isis

On the territory of R. N. Macedonia, Isis is one of the most common deities of the so-called Egyptian Pantheon, equally in cult plastic, epigraphic objects and coins. Specimens of the first category have so far been recorded in Ohrid (Lychnidos), Gorno Srpqi (Nicea), Prilep and Stobi. Within this group we should also mention the lamps from the Scupi necropolis celebrating the divine couple Isis - Serapis, as well as a gem from Isar near Marvinci.

One of the most beautiful and earliest depictions of Isis is the alabaster statue discovered in Ohrid, which is probably one of the earliest within the boundaries of the mentioned region (Fig. 3). Although based on the overall artistic treatment, this sculpture resembles the original Egyptian depiction of Isis, it was made in the period of the 2nd - 1st century BC at a sculpture center close to the Alexandrian workshops and later brought to Ohrid. Another statue of this goddess was found at the same site, which, judging by the style and the dynamic and energetic posture, dates from a later period. Both finds, along with several smaller fragments of sculptures, were discovered in the same building, most likely a temple, which according to the location outside the city suggests some kind of private adoration. At the ancient settlement near Gorno Srpqi, two Isis sculptures were also found, one of which is a bronze statue of Isis - Fortuna and the other a bronze bust of the goddess in the role of Isis Regina. In the nearby area, i.e. Prilep and its surroundings, four bronze statues have been discovered that again represent Isis - Fortuna, but also Isis - Tyche, of which one dates to the end of the Hellenistic period, while the others to the Imperial period. Found near Marvinci is a gem depicting Isis in her instance Isis Pelagia or Pharia, venerated as the protectress of sailors.

Fig. 4. Isis, Stobi, end of 2nd cent. AD (Property of National institution Stobi).

to use this fusion as a driving force of imperial ideology and dynastic propaganda. This cosmopolitan character of Isis can also be witnessed through the coins from Stobi depicting a syncretized form of this goddess - Isis-Tyche-Fortuna-Nike. This form could not be attributed to any local tendency in iconography, but rather to the official state policy of the Roman Empire.

Harpocrates and Bes

The god Harpocrates has so far been confirmed only on one monument from R. N. Macedonia. It is a small bronze statue from Heraclea Lyncestis (present-day Bitola) that represents an incidental find that does not give us the opportunity to draw more specific conclusions about the cult i.e. the forms of worship of this god. From an iconographic point of view, he is consequently presented with wings on his back suggesting the syncretized form of Harpocrates - Eros. In the underground rooms of the above-mentioned temple in Stobi, a torso of a boy has also been found which, due to the lack of reliable attributes, cannot be accurately identified. Nevertheless, based on the place of discovery, one should not exclude the possibility that it represents Harpocrates. In this series of gods of Egyptian origin we should also mention **Bes** - a deity with the function of protector of the household, and especially of mothers, children and childbirth. In the mentioned region, only one representation of him is known so far, discovered in the Radoviš region, which depicts “the god between two lions placed on lotus flowers.”

Shrines

On the territory of R. N. Macedonia, only one shrine of the aforementioned deities has so far been confirmed with certainty. It is the mentioned temple of the goddess Isis in Stobi which was a private dedication by a wealthy citizen (Fig. 5). It was built at the beginning of the 2nd century AD, so that the time of its construction corresponds to the general tendency of building temples in the Hellenic-Roman cities, particularly intense during the reign of Emperors Trajan and Hadrian. The Egyptian deities Isis and Serapis were highly venerated in the Mediterranean world, as witnessed, among other things, by the ancient traveler

Fig. 5. Temple of Isis, Stobi, 2nd cent. AD (Property of National institution Stobi).

Pausanias who lists 17 settlements (*poleis*) where shrines or temples of Serapis and Isis were recorded, worshiped together or separately, so that their number exceeds that of all other “oriental deities”. The arrival of Egyptian cults in the area of the city of Stobi is connected to the surrounding city centers where shrines of Egyptian gods have been recorded (Dion, Thessaloniki and Philippi). The temple consisted of stairs formed on the northeast side, a vestibule (*pronaos*) and a main room (*cella*). Only the podium, the two underground chambers and part of the staircase leading to the vestibule are preserved from the temple. According to the architectural type it belonged to the category of *prostilos* (with four pillars on the front side) or *templum in antis* (two front pillars and side walls). The chambers formed beneath the floor of the main room were arched and accessed from the rear side of the temple. At the floor level were found fragments of stone plastics, ceramic vessels, lamps and a marble vessel of greater dimensions that was apparently used during religious activities in the temple.

The two aforementioned sculptures of Isis from Ohrid were also found within the interior of some building, while a similar context also follows the finds from Gorno Srpce, which were discovered in a rectangular room that was part of a larger building. The question remains open about the purpose of these buildings i.e. whether they were intended for use as temples. For the time being, it can be assumed that these sculptures are maybe an indicator for some kind of private i.e. intimate worship of the deity by the owners of the particular buildings. Answers to these open questions could be obtained with eventual future research.

Priesthood

Among the epigraphic monuments from Stobi, there is no known inscription that speaks directly of the priesthood in this ancient city. The inscription of the priestess Claudia Prisca is the only one that can in some way be related to the priesthood and our subject, although in it she is referred to as a priestess in charge of the cult of the emperor, whose purity was testified by Apollo Clarius. In an indirect relation with this find we can mention another character - Titus Flavius Longinus, who served as *augustal* i.e. priest designated for the nourishment of the imperial cult.

The archaeological monuments presented in this text testify to the dynamic religious ambient that ruled the Mediterranean during the ancient period, and within this framework the nourishment of the cult of the “Oriental”, and more specifically - Egyptian deities. The monuments were created in the artistic spirit of the first centuries in the new era, and not only by following the “artistic style” of the time, but also developed in line with the extensive religious evolution of the Mediterranean world, especially during the period of the greatest expansionist flourish of the Roman Empire. At the same time, they point to the intense relations between two specific areas of the Mediterranean that during the greatest flourish of the Roman Empire took place on a global cultural level, which, in this case, was primarily presented by finds relating to religion and art. On one side of the Mediterranean was Egypt as the northernmost region of the African Continent, and on the other - the Balkans as the southernmost region of the European Continent.

BIBLIOGRAPHY:

- Bitrakova Grozdanova, V. 1999. *Religion et art dans l'antiquité en Macédoine: études*. Skopje: Makedonska civilizacija.
- Bitrakova Grozdanova, V. 2015. Les cultes orientaux dans la Haute Macédoine, leur survie et leur adoption au temps romain. In Nikoloska, A. and Muskens, S. (eds.) *Romanising Oriental Gods? Religious transformations in the Balkan provinces in the Roman period. New finds and novel perspectives*: 35-86. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Blaževska, S. and Radnjanski, J. 2015. The Temple of Isis at Stobi. In Nikoloska, A. and Muskens, S. (eds.) *Romanising Oriental Gods? Religious transformations in the Balkan provinces in the Roman period. New finds and novel perspectives*: 215-256. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Bricault, L. 2013. *Les Cultes isiaques dans le monde gréco-romain*. Paris: Les Belles Lettres.
- Düll, S. 1977. *Die Götterkulte Nordmakedoniens in römischer Zeit. Eine kultische und typologische Untersuchung anhand epigraphischer, numismatischer und archäologischer Denkmäler*. Munich: Wilhelm Fink Verlag.
- Heyob, S. K. 1975. *The Cult of Isis among Women in the Graeco-Roman World*. Leiden: E. J. Brill.
- Јанакиевски, Т. 1976. Прилог кон прашањето за убикација на античката населба Nicea, станица на Via Egnatia. *Macedoniae Acta Archaeologica* 2: 189-204. Prilep.
- Jovanova, L. 2015. On some of the Oriental cults in the Skopje-Kumanovo region. In Nikoloska, A. and Muskens, S. (eds.) *Romanising Oriental Gods? Religious transformations in the Balkan provinces in the Roman period. New finds and novel perspectives*: 293-322. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Malaise, M. 1984. La diffusion des cultes égyptiens dans les provinces européennes de l'Empire romain. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.17.3: 1615-1691. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Маленко, В. 1976. Две статуети на Изиди од Охрид. *Macedoniae Acta Archaeologica* 2: 169-188. Prilep.
- Witt, R. E. 1971. *Isis in the Ancient World*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.

Magdalena Avramovska and Tatjana Trajković

AFRICAN REPRESENTATIONS IN MEDIEVAL CHURCH PAINTINGS IN MACEDONIA

It is not much known about the frescoes painted in Macedonian medieval churches depicting dark-skinned saints who, judging by their dark skin color and some other characteristics of the body, are presumed to be of African descent. These are specific saints with their own names and cults, whose origins, apart from their appearance, can be clearly discerned by their epithets and preserved hagiographies. African components in Macedonian church art are also represented through exotic animals, whose origins can also be traced to Africa. Although at first glance they seem to be peripheral motives, without deeper meaning, comparisons with the corresponding writings of the given period indicate that the presence of these animals in Christian temples was often due to their primordial symbolic meaning adapted to the principles of the Christian faith. These elements also receive appropriate cultural and historical support if we take into account that the territory of the Byzantine Empire also encompassed areas of North Africa, from where they could relatively easily reach the Balkan Peninsula and Macedonia as part of it.

The status and religious significance of dark-skinned saints in Christianity

We mostly find out from hagiographic about the status and significance of the dark-skinned saints in Christianity, historical, and literary sources, as well as from their visual representations in churches, on icons and other mobile images. For most of these works, the use of the descriptive remark “Ethiopians” is common, becoming a unifying epithet for all dark-skinned people who did not have to come from Ethiopia alone, but from any other part of Africa. To the signatures in the representations of these saints in Macedonian and Balkan churches and monasteries, two epithets were often added to their name indicating their more specific origin - “Ethiopian” or “Egyptian”.

Etymologically, the adjective Ethiopian derives from the Greek αἶθω (aitho - burned) and ὤψ (ops - face), which refers to a person with a sunburnt face i.e. skin. This etymology is based on the ancient Greek interpretation of the dark skin color of these people as a consequence of living in specific geographical areas and climatic conditions. Unlike the treatment of other peoples with darker skin (such as Indians), Ethiopians have become synonymous for people with the darkest skin that can exist. The negative understanding of black color was also introduced into ancient medicine by Hippocrates, who identifies it as a disease, metaphorically presented as a “black bile” that causes melancholy in humans (an ancient Greek term containing the two words). In that period melancholy was treated as a mental illness related to stress and fear, with melancholic people being considered as poisoned.

Fig. 1. St. Moses Murin represented at St. Nicolas church in Village of Manastir, Mariovo (photo: Blagoja Atanasoski).

Following the Greco-Roman approach of characterizing black people as Ethiopians, early Christianity in its own way spiritualized the symbolism of dark skin color by comparing it to light as a symbol of asceticism and monastic life united in God. It suggests the contrast between darkness and light whereby white becomes a symbol of the integrity and purity carried by those who repent before God. In contrast, black will be associated with uncleanness, evil, disorder and chaos as attributes which in the Middle Ages were ascribed to Satan and other wicked mythical creatures with a terrible appearance.

Over time, Christianity refused to treat dark skin and other racial differences as signs of subordination, on the contrary - it tried to accept them as criteria for uniting all people as “brothers in God”. As a result of this, hagiographic texts, frescoes, and icons of dark-skinned saints of the same status and sacred significance as light-skinned saints will be created. In this way, Christianity presents its ethical and moral postulates that should unite all people as equal before God, regardless of skin color, ethnicity and any other differences that might be attributed to them.

St. Moses Murin

One of the most representative figures of a dark-skinned saint is Moses Murin, whose name can also be encountered as Moses the Ethiopian, Moses the Black, Moses the Robber, “Ethiopian by birth” or “black in the face”. In Macedonia he is mostly signified as Moses the Ethiopian or Moses Murin. Frescoes with his image can be found in the church of St. Nikola in the village of Manastir in Mariovo (1271 AD) (Fig. 1), in the narthex of the church of St. Sofia in Ohrid (ca. 1345 AD), and in the church of the Lesnovo Monastery (1349 AD).

St. Moses Murin is a Christian saint, one of the most esteemed hermits and ascetics who lived in Egypt in the 4th century AD. From historical sources we do not have an exact date of his birth, but it is assumed that he was born in 330 AD, and lived until 405 AD. From the works of Bishop Palladius we learn that Moses was a tall man of incredible physical strength and courage. According to the hagiographies, he could kill several people with his bare hands. He is known as being an Egyptian slave who became a robber, a leader of a violent gang and performed theft, bloody atrocities and countless sins in opposition to Christian virtues. That is why in historical, theological and literary works we often find him under the name Moses the Robber.

His life story experiences a symbolic upheaval when he repents of his wrongdoings, abandons his gang and decides to join the Christian Scetian monastic community he encountered in the Egyptian desert. Because of his reputation as a robber and a thug, Moses, at the beginning of his monastic and ascetic life, was not met with acceptance by the other monks. His path to asceticism was not easy at all, because, as it is believed, he was constantly possessed by demons of debauchery who led him to his old way of life. His spiritual guide, Presbyter Isidore, advised him to spend the nights locked in his cell, in prayer, vigil, and heavy physical labor. After six years of hard work, Moses became an example of humility and meekness - characteristics that every penitent and ascetic should possess, and for that he was proclaimed a hierodeacon. During his proclamation, his spiritual guide named him “white”, in the name of contrast and transformation of the “dark life” he led before he repented and enlightened

Fig. 2. St. Macarius of Egypt, St. Macarius of Rome and Sv. Barbarus represented in the monastery of Slivnica (Пелагонитиса 7/8, 1999).

Fig. 3. St. Barbarus represented in the monastery at Zrze (Николовски, Д. 2016, Манастир Зрзе).

himself as a Christian monk. He lived for 75 years and died by being killed by a group of barbarians.

Visual depictions of St. Moses Murin are rare among the monasteries and churches in Macedonia and the Balkans, but because of this, they are even more striking and important for the study of culture and religion in these regions. In the monastery in Lesnovo he is depicted as a saint with dark skin color and white hair and beard, which speaks of the possibility of his origin. He is dressed in white megaloschemos garments and holds a scroll in his hand, signifying his position as a monk and teacher. His is also similarly represented in the church of St. Nikola in the village of Manastir in Mariovo.

St. Barbarus of Pelagonia

In hagiographic sources, under the name St. Barbarus (in Orthodox Christianity also commemorated under the epithet Myrrhgusher) we can find two types of representing his figure - as a soldier saint and as a martyr or ascetic. This saint is of particular importance to Macedonia and wider to the Balkans, due to the local cult created in his honor, with him, under the influence of the Slavic versions of his hagiography, also being known as Barbarus Myrrhgusher of Pelagonia, Bitola or Ohrid.

There are four writings about the life of St. Barbarus that contain both similarities and differences. The earliest textual source dates from the 9th century AD and represents a combination of several texts on different saints. The second text appears at the end of the 13th and the beginning of the 14th century AD, written by Constantine Akropolites. It describes the life and death of St. Barbarus, portrayed as an African who was a soldier and then repented of his wrongdoing and later became a saint. He is said to have been killed by a hunting arrow, with healing myrrh flowing from his remains. The third text has its roots in the aforementioned work of Constantine Akropolites, from which the information on the life and works of St. Barbarus were taken. The difference is in the locations where the events take place, namely - the insertion of Pelagonia as the place where he became a monk and died. It is believed to have been written by a certain man named Cyprian in the middle of the 14th century AD. The last text that deals with the life of St. Barbarus dates back to the late 17th century AD and is also based largely on the text of Constantine Akropolites. But in it, Barbarus is portrayed as a captive of Arab Muslims.

In hagiographies and legends connected to the cult of St. Barbarus there are two versions of his life - Barbarus as a soldier and St. Barbarus as a martyr and ascetic. However, in visual representations in Macedonian churches and monasteries it is evident that the Slavic version of his hagiography which takes place in Pelagonia is the one that prevails. According to one of these versions of his hagiography, he was an Egyptian robber that was the sole survivor of a shipwreck near Durres (Albania) thanks to a prayer he sent to Christ. The local population considered him a saint and later a monastery was built at the place where he lived. After his repentance he decided to become a hermit in order to atone for his sins. He retreated to a cave where he prayed for three years, living in suffering and repentance. After a while he returned to the monastery where he passed all stages of monastic life in secret, and then headed to Pelagonia. There he told his story to a priest and asked to be bound in chains as punishment for his sins. According to the hagiography by Constantine Akropolites, he lived in chains until he was shot dead by a hunter's arrow, and healing myrrh started flowing from his body, by which the author's daughter was healed.

In Macedonian fresco painting, St. Barbarus of Pelagonia is depicted as dark-skinned, dressed in red-brown garments, bound in chains around his neck and hands symbolizing the punishment for his sins. In all frescoes from the territory of Macedonia, St. Barbarus is represented in this way. An exception is his depiction from St.

Fig. 4. Entrance door of the church at the monastery of Slepče with animal representations (photo: Aleksandar Vasilevski).

painted close to St. Moses Murin. In the church of the Holy Virgin in the Slivnica monastery, this saint is painted together with St. Macarius of Egypt and St. Macarius the Roman (Fig. 3).

Apart from the color of their skin, a common characteristic of St. Barbarus and St. Moses Murin is their way of life. Before becoming monks and becoming Christian, both of them were robbers, murderers, and criminals who at some point in their lives repented, were baptized, and became ascetics. The ascetic way of life and the act of canonizing them as saints rejects all the ontological attributes of dark skin color as a symbol of evil, uncleanness and subordination in regard to light-skinned people. Although they have different iconographic features, they are painted together in Lesnovo, with the intention of showing the magnitude and importance of their repentance and accession to monasticism, as an example to others who should follow their path. In Orthodox Christianity the commemoration day of St. Moses Murin is 28 August by the old style or 10 September according to the new style, while St. Barbarus is commemorated on 6 May by the old style and 19 May by the new style.

African animals in Christian iconography

Apart from the aforementioned saints, represented in Macedonian churches were also various animals characteristic for this continent. They are painted on frescoes, chiseled in stone or carved on wooden iconostases and doors (Fig. 4 and 5). Their presence in Christian temples is not accidental but due to their specific symbolic meaning.

Elephant

In the world of symbols, the elephant represents strength, foresight, longevity, happiness, endurance and royal authority. These meanings are most widespread in Africa, China and India, while in the latter they are also considered as one of the eight sacred animals. The elephant above all symbolized the qualities necessary for a ruler, such as dignity, intellect and piety. But besides these, it is also a symbol of peace-loving, fertile rains, plentifulness, mental abilities, spirit of cooperation and loyalty i.e. all which is good and positive. Among other things, this animal was an attribute of King Demetrius I who ruled the Greco-Bactrian kingdom between 200-180 BC. We learn this from the coins where on his head he wears insignia with an elephant head. For Buddhists this animal is a symbol of spiritual knowledge and stability. From the point of psychology, the elephant is taken as a symbol of calmness, passivity and withdrawal, and even shyness. On the present day coat of arms of South Africa, elephants symbolize wisdom, power, moderation and eternity.

Sofia in Ohrid (1346-1350 AD) where he has a white beard, short curly hair and shackles around his neck, arms and legs, but is depicted semi-naked, with a white perizoma which differs from his standard red-brown garments. He is painted between St. Peter the Athonite and St. Macarius the Great, and is also considered as one of the earliest depictions of this saint in Balkan churches and monasteries in general. And in the Lesnovo Monastery (Fig. 3) (1349 AD), St. Barbarus is depicted in white stavrophoros clothing, with short sleeves, reaching to above the knees. His hands are lowered and chained in shackles, holding a cross in his right hand that symbolizes his martyrdom and ascetic life. It is important to note that in this church St. Barbarus is

In Christian tradition, the elephant has become a symbol of Christ's victory over death and evil, as well as a symbol of chastity and immortality due to which the elephant is often portrayed as trampling snakes. In medieval Europe there was a widespread belief that the elephant abstained from sexual activity during the long pregnancy of his female partner, which led to this animal becoming a symbol of chastity, attachment and love.

Camel

Having in mind that the camel was of great importance as a means of transportation in North Africa, Central Asia and India, it is understandable why it has also played such a prominent role in the spiritual culture of these regions. For the same reason, in some cases the allegorical name "desert ship" is used in referring it. This animal is characterized with a number of positive qualities: restraint, reserved courtesy, patience, strength, and unmatched persistence, which all together make it capable of traveling long distances without water and the ability to carry heavy loads without opposition. In these qualities, Christians saw an appropriate metaphor for the supreme Christian virtues. The first camels are believed to have arrived in Africa around 500 BC, moving gradually across North Africa towards the west. The history of the camel in this region is inextricably linked to trade i.e. caravan roads.

Jesus Christ used the camel as a metaphor for how difficult it is for a rich man to reach heaven: "It is easier for a camel to go through the eye of a needle than for a rich man to enter the kingdom of God" (Gospel of Mark 10:25). In Russian miniatures from the 16th century AD, this animal was depicted accompanied by a lion, in which it represented old age while the lion represented death, but of course the camel continued to be identified with the story of the rich man.

Monkey

The monkey is an animal of contradictory symbolism that was highly respected in ancient Egypt and other parts of Africa, as well as in India and China. But, the Christian religion treats it with great reserve. Christianity identifies it with vices, passions, idolatry and devilish heresies. The monkey's ability to imitate human behavior is used as a cause to ridicule stupidity, curiosity and arrogance. Sinful intentions, lust and greed are characteristics of the monkey that will be forced into Christian art. In Western art, this animal was represented with an apple between its teeth as a symbol of the sin of Adam and Eve. But, in Egyptian iconography his image, on the contrary, symbolized wisdom. In China, this animal embodied maternal care, while in Japan small depictions of monkeys are used as amulets for child protection. The famous "Kōshin" figure, made up of three monkeys who do not see, hear or speak evil - symbolizes wise caution. Standing in the temple of the first Tokugawa shogun in Nikkō is their sculpture carved in wood. The aforementioned examples illustrate the great contrast of the symbolic and religious meanings of this animal in the East and the West.

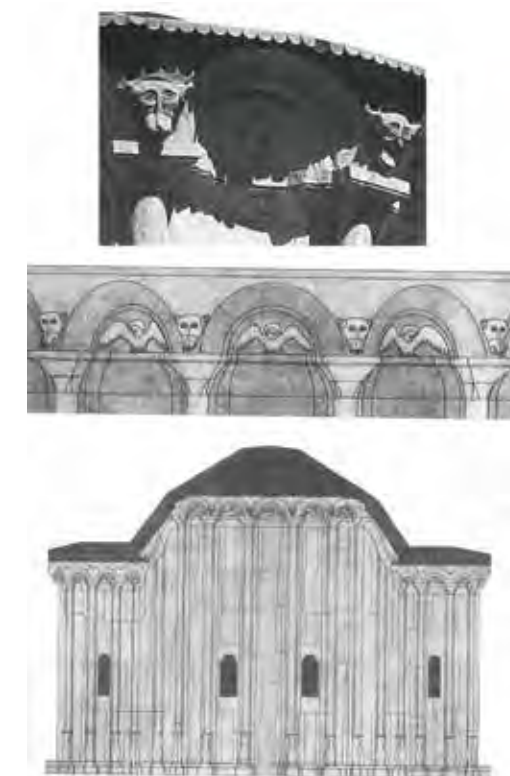

Fig. 5. Stone decoration from the monastery St. Joakim Osogovski with representation of monkeys (illustrations: Jasmina Hadjieva Aleksievska and Elizabeta Kasapova).

African animals in Macedonian churches

The short paragraphs on the three, possibly, African animals are meant to introduce us to an unusual theme - the presence of these animals in the artworks of Macedonian woodcarvers from the Late Middle Ages and the Modern Age. We are talking about several works from the Prilep-Slepče woodcarving school preserved in central Macedonia: church doors, royal doors, iconostases, crosses and other elements that make up the church furniture in the monasteries of Slepče, Zrze, Immaculate Mother of God in Kičevo, as well as the church St. Nikola in Prilep. Of particular importance here are the two double-winged church doors, one of which is from the Church of St. John the Baptist in the Monastery of Slepče (Demir Hisar) and the other from the Monastery of the Assumption of the Holy Mother of God - Treskavec (Prilep). We mention them here because of the carvings of two of the aforementioned animals of African descent, although they did not live in this part of the Balkans at the time of the creation of these works (15th - 17th century AD). The fascination with these animals is thought to have come from India through the writings of Ctesias of Cnidus ("The Land of Strange Beings"), Augustine, Isidore of Seville, "The Alexander Romance", the work of Cosmas Indicopleustes and Persian fairy tales.

Monkeys are also often found on column capitals in churches. Such examples are present in St. Joachim of Osogovo, where monkey heads are placed between the arches of the great apse. They are also present on the northern column capitals of the church in the Dečani Monastery where they represent evil spirits as symbols of people's weaknesses, most often idolatry. Monkeys are also painted on the capitals of the southeast and northeast columns in the church of Marko's Monastery near Skopje. On the four columns supporting the dome, there are a total of 14 flying angels and two demons in the form of monkeys depicted in a squatting position. The one on the southeast column has long yellow fur, spread legs, raised arms, a long tail and a terrible face. The monkey from the northeast column has a chain around its neck that extends to the angel depicted on the north side of the same capital.

These demon-monkeys were not visible to ordinary believers because they were painted on the east side of the capitals, which is actually part of the altar to which only priests and hieromonks have access. It is evident that these figures had a certain role in the performance of church rituals in this most sacred part of the temple. In fact, here the angels of the capitals participate in the sacred liturgy while the demons-monkeys fight against them to deter people from participating in the Holy Communion. In doing so, the angels carry the burden of the church dome, the pendentives, the vault, and the whole roof, lifting it up for the Eucharistic sacrifice together with the prayer of the faithful. Respectively, by the roof of the church they merge heaven and earth as required by the texts that explain the liturgy, while leaving the monkeys bound in the dark - the personification of the demon. There is also a stylized form of a monkey on the door in Treskavec.

The door from Slepče is decorated with rich geometric ornamentation and embedded rectangular spaces filled with visual representations of the last psalms of David and the hymns to the Holy Mother of God. Under the figures of the saints, in the tenth row there is a carved elephant, depicted rather clumsily, and a unicorn. On the door from Treskavec, which is undoubtedly the work of the same woodcarving workshop, and maybe of the same master, depicted in the upper spaces are the Mother of God, St. John the Baptist and other saints, while in the thirteenth row there is a camel, carved quite realistically, and a very stylized elephant.

In addition to the aforementioned church doors, the camel also appears in fresco paintings, such as in the scene "The Procession of the Three Magi" (more common in Western paintings). It is known that the camel was used as a "means of transport" in Jerusalem, and perhaps not accidentally this animal was assimilated into the Christian religion because of all the characteristics we have outlined before, and at the same time they are also part of the Christian preaching on the endurance and faith of the believer. The camel can also be found in fresco paintings of scenes from the hagiography of Gerasimus of the Jordan. From his hagiography we learn that he was a hermit monk who went to the Thebaid Desert of Egypt in his spiritual pursuits. When his hagiography is painted, two scenes also feature camels. His depictions are introduced very late to the saintly hermits and monks and he is rarely painted in Byzantine churches. As an individual figure - old man with a beard (similar to Saint Euthymius), in Macedonia he is painted in Staro Nagoričane, and also in St. Andrew, in the Catholicon at Hilandar, while in scenes also depicting camels we see him in Saint Nicholas Orphanos in Thessaloniki.

The rare visual representations of saints of African descent, painted in the churches of Macedonia, are the most explicit examples of the acceptance in religion, art and culture of this region of what was considered distant and exotic. In the spirit of the Orthodox Christian religion, the symbols of animals which originate from the African continent are among the most unusual and striking. They are not present because of themselves, but as symbols evoking the moral values that form the basis of the Christian faith and its system of values.

BIBLIOGRAPHY:

- Гавриловић, Анђела Ђ. 2012. Зидно сликарство цркве Богородице Одигитрије у Пећи. Београд
- Грозданов, Ц. 1980. Охридското зидно сликарство од XIV век. Охрид: Завод за заштита на спомениците на културата и Народен музеј
- Габелић, С.1998. Манастир Лесново. Београд: Стубови културе
- Вълева, Ц. 2005. Образът на св. Варвар Пелагонийски в притвора на църквата в Кремиковския манастир. *Paleobulgaria* /Старобългаристика, XXIX , 49-46.
- Касапова Е. 2012, Архитектурата на црквата Св. Димитрија – Марков манастир. Скопје: Каламус
- Коцо, Д. Миљковиќ–Пепек, П. 1958. Манастир. Скопје: Филозофски факултет на Универзитетот, Историски филолошки оддел
- Мирковић, Л. 1931. Анђели и демони на капителима у цркви Св. Димитрија Маркова манастира код Скопља. Старица
- Snowden, M. F. 1970. Blacks in Antiquity, Ethiopians in the Greco – Roman experience. Massachusetts: Harvard University press
- Суботиќ, Г. Охридската сликарска школа од XV век. 1980. Охрид: завод за заштита на спомениците на културата и народен музеј.
- Ђоровић – Љубинковић, Мирјана.1965. Средњовековни дуборез у источним областима Југославије. Београд: Научно дело
- Ђурић, Војислав, Баби-Ђорђевић Гордана.1997. Српска уметност у средњем веку II, XIV-XVI век. Београд: Српска књижевна задруга,
- Тресидер, Џек. 2001. Речник на симболи. Скопје: Табернакул.

Jana Gochevska

CAMELS IN MACEDONIA

The specific position of the large Macedonian valleys oriented towards the Thermaic Gulf determined the directions of the main road routes in this part of the Balkan Peninsula. Even during the Roman Empire, one of them, Via Egnatia, extended from present-day Ohrid and Resen, through Bitola and Edessa, to Thessaloniki and from there through Kavala, continuing towards Constantinople. Another important route from Thessaloniki led north along the Vardar Valley towards Skopje and further along Morava to the Danube. These roads will be used both in the Middle Ages and also in the Ottoman period, providing this region with frequent economic communication and various other forms of social and cultural dynamics.

Towards the end of the 18th and the beginning of the 19th century the situation of Macedonia within the Ottoman Empire would deteriorate significantly. This will lead to a reduction in trade, and with that a neglect of roads and bridges, as well as the closure of caravanserais built alongside them. But, in spite of this, people tried to continue with maintaining the trade which at this time was based on animal transport. This way of transporting different goods will grow into a separate industry called *kiradžistvo* (from Turkish *kiracı*, meaning “carrier”). Its greatest rise will occur during the 19th century, where those who dealt with it (*kiradžii* - “carriers”) used horses, donkeys and mules as means of transport.

However, in this occasion it is important to note that with the development of carriership, the carriers began to use *camels* as part of their occupation. At first glance it seems quite unlikely that an animal, quite atypical of these regions, could have played such a role in this commercial activity. This raises another question: *How did these desert animals from Africa (and other areas of the Orient) reach the territory of the Balkans?* The answer lies in the fact that both regions came within the borders of the Ottoman Empire during this period. This also applied to both Macedonia and much of the Balkan Peninsula, but also to the northern parts of Africa that were under Ottoman rule until the 19th and early 20th century.

Caravans

The great development of carriership contributed to the formation of caravans as a way of transporting goods, which at times included more than 600 camels. They were well equipped for all kinds of climatic conditions, but also for various unfortunate events, including robber attacks. Each of the caravans had its own chief, a *kapedji-paşa* or *bayraktar* (“standard bearer”), who was usually a merchant and had the largest number of loaded camels in the caravan.

The large scale of this trade is best illustrated by the example of March 1837 when 2200 cargoes of different goods passed through the Aleksinac gümrük (customs office), to Serbia or through Serbia towards Central Europe, which means an average of 70 cargoes per day. Even more striking is that in June 1852 a caravan traveling from Yenice-i Vardar (Giannitsa) to Belgrade consisted out of 660 camels loaded with tobacco. Caravans have been established in all major settlements in Macedonia, such as Serres, Strumica, Bitola, Prilep, Veles and Skopje. With loaded carts, one would travel from Bitola to Thessaloniki for 5 days with an average journey of 20 km per day, and to Istanbul for a maximum of 20 days. It was well known that traveling from Skopje to Thessaloniki took 10 days.

A large number of caravans passed through Skopje as a central Balkan crossroad and a developed trading city. The arrival of camel caravans was a daily occurrence in Skopje, although the carriers themselves were mostly locals. The use of camels as a means of transportation throughout Macedonia and the Balkans also refers to the time of Napoleon, who for the needs of the French economy had discovered the so-called “white road,” which was used for the transportation of cotton. These caravans usually formed in Strumica and from there, through Veles and Skopje, headed towards the countries of the West.

Caravanserais and hans

For the needs of the caravans, along the main roads, were built caravanserais - buildings intended for accommodation i.e. overnight stay of traders, along with their livestock and transport animals. In the Ottoman period they were walled with high and thick walls, with no windows on the outside, in order to be protected from attacks. While accommodating in these facilities, travelers carried with them everything they needed, such as bedding, blankets etc. At the same time, hans were built in the cities, which, according to their structure, were similar to the caravanserais but provided passengers with better amenities. Chroniclers from Skopje recorded that all caravanserais in the city had high entrance gates, so that the loaded camels could pass through them. Particularly impressive descriptions of these buildings are given by Turkish travel writer Evliya Çelebi in 1661/62 and 1668 on the caravanserais and hans in Skopje, Shtip, Kochani, Veles, Bitola, Prilep, Struga, Ohrid, Radovich, Strumica, Gostivar, Kavadarci and other cities in Macedonia.

Some of the travel writers give a more detailed description of the appearance of these objects, such as the example with the caravanserai in Shtip. Haji Kalfa Mustafa mentions it in his travelogue from 1650 as a large caravanserai, and also Evliya Çelebi in 1661. The latter travel writer recorded that besides the seven hans, in Shtip there was also a two-storey caravanserai. On its ground floor and on the first floor there were 50 rooms, and above the large pool that was located in the spacious courtyard formed in the middle of the building there was also a tall masjid (a smaller mosque). The stable of this caravanserai could accommodate a thousand camels, horses or donkeys. According to Çelebi's words, it was the only imposing building in the city, built as a fortress and covered with lead, while the accommodation was free of charge.

There are also records of camels staying in hans that were built in later times. From the late 19th century until 1912, in Shtip there were a total of 47 hans to accommodate the merchants and marketers who came to the city for goods. The most famous of them were: Pirini An, Akjifaa An, Mamud's An and others, all of which also had accommodation adapted for camel caravans.

Information is also known about the hans in the Dojran region, where during the Ottoman period there were about 30 hans for accommodation of travelers i.e. traders and carriers with their caravans. At the beginning of the 20th century, the courtyards of the hans began to be used to accommodate the livestock of traders coming from other places at the market in Dojran. Of the many camels, only between 15 and 50 heads were left at that time, which served to transport various goods to Strumica, Pehchevo, Shtip, Kumanovo and vice versa. Only two of the old hans were actively working to accommodate travelers from other places.

Certain information regarding our subject also refer to Valandovo where, during the 19th century, in parallel with the development of agriculture and economy, crafts, trade and transport were also being developed. Merchants who traded goods exported grapes, wine, rakija, tomatoes and pomegranates from the city, while fabricated and colonial products were imported from Dojran, Serres and Strumica. Traveling and transport involved horses, mules and donkeys, but also camels. Accommodation was done in hans and hostels alongside restaurants and taverns. On the banks of the river Bojmica, hans were built for rest and overnight stay for traders, carriers and coachmen, along with their caravans of camels, horses and mules, which traveled from Thessaloniki towards Kumanovo and further along the Morava Valley to Serbia, or to Dojran, Strumica, Konche, Radovish, Shtip, Pehchevo and Sofia. Around the hans there were also craft workshops for hoof care of livestock and for other repairs and maintenance of transport equipment.

According to historical data, the first han in Prilep was built in 1661 in the northern part of the city, and was called “Kurşunlu-han”. Its construction was due to the status of this city as an important economic center. In the accompanying premises of the building there were also rooms for accommodation and feeding of horses and other livestock. It is known that the gate of the han was dimensioned so that camels could pass through it.

Among the older inhabitants of Ovche Pole there is still a living memory and tradition associated with the old roads, recounting among other things about the great caravans and the numerous travelers and armies passing through these areas. Parts of the old road in some places are also visible today, referred to by locals as “old cobblestone”. It has been recorded that for the needs of passengers, there were seven hans in the village of Milino, with villagers saying that “*after the launch of the train for Shtip and Kochani, there were no more carriers and the hans were closed.*” According to their words, camels passed here until the first decades of the 20th century, which is also the reason behind the name of the locality *Camel slope* where carriers rested with their horses and camels.

BIBLIOGRAPHY:

Неделковски, Б. 2015. Самарџискиот занает во Валандово. Етнолог 17: 100-112.

Петровиќ, П. 1927. Српски етнографски зборник: Живот и обичаји народни, књига 16: 425, Српска краљска академија.

Vladimir Kuhar and Aleksandar Stojčev

AFRICAN COLONIAL TROOPS ON THE MACEDONIAN FRONT IN WORLD WAR I

World War I can be considered the first event of global character. It left deep traces on the territories where it took place, exerting a strong influence in all spheres such as culture, economy and society. The conflict that started in the Balkans turned into a war that spread throughout the European continent and the world, causing a severe blow to the colonial territories under the control of the great European powers. The war also involved the colonial peoples to fight in the armies of the great powers on battlefields in Europe. Accordingly, World War I represents, among other things, a period of migration of the African population from colonial territories in Africa to the fronts of the European continent. The Entente forces, in the largest part France, recruited a large number of African troops that were brought to Europe on both the Western and the Macedonian front.

Between 1914 and 1918, the French recruited more than 450,000 troops from Africa, including Senegalese, Moroccans, Somalis, Algerians as well as Tunisian troops. Europeans living in Africa additionally sent another 120,000 Africans from North Africa, as well as 5,700 men from old Senegalese cities and ports. Most of these Africans were soldiers serving in the colonial armies of France, alongside workers present in their ranks, as well as slaves serving the European masters living in Africa.

At the beginning of the war, the manner of recruitment of these colonial military units was largely voluntary, but one cannot avoid the fact that there was also a violent way of recruiting them that would become increasingly applicable over time.

The Macedonian front was one of the places on the European continent where the Africans were sent to fight on behalf of the Entente, such as the French Infantry Colonial Division known as the Senegalese skirmishers (Tirailleurs Sénégalais). Together with the Second Serbian Army and the Yugoslav Division created by volunteers, which also included many Macedonians, it played a key role in the breakthrough of the Macedonian front on 15 September 1918. This breakthrough led to the signing of a ceasefire with the Bulgarian armed forces on 29 September 1918, which would contribute to the successful end of operations on the Western front, the capitulation of the Central Powers, and the end of the war.

African troops participated in all major operations on the Macedonian front in the direction of Bitola and contributed greatly to its breakthrough, thus, West African history also left its mark on the military history of Macedonia. African colonial soldiers should be regarded as part of the history of the Macedonian front, not only because of their presence on its territory, but also of their contribution in the victory over the armies of the Central Powers.

The military doctrine of the colonial troops on the Macedonian front

Before World War I the French army was divided into Colonial and Metropolitan. The Metropolitan part served strictly for the defense of French territory, while the colonial forces were involved in the expansion of their colonial territories.

The terrain of the Macedonian front dictated various approaches in the warfare tactics of the Metropolitan and Colonial Army. General Maurice Sarrail, who commanded the Entente forces on the Macedonian front from October 1915 to June 1917, was not a colonial officer. The tactics he used to fight the German army could hardly be adapted to the natural terrain of the Balkans. In contrast to him, General Franchet

Fig. 1. Map of the Macedonian front in 1918.

d'Esperey, who took command of the Entente forces in Macedonia from General Adolphe Guillaumat in July 1918, had been studying the terrain through which the Macedonian front passed for a longer time. He concluded that it was filled with narrow and impassable mountain areas unfit for deployment of heavy artillery. In fact, it turned out that the unadapted European tactics of Sarrail for this kind of terrain would almost lead to self-destruction of his army in both attempts to break through the enemy's front line.

Following the arrival of General Franchet d'Esperey on the Macedonian front, he outlined a plan for the deployment of African colonial military units that was also based on the plans of General Charles Mangin from 1909 to train African military units to fight on European terrain as "shock troops". This meant using their race as a weapon of war in direct frontal attack against enemy positions.

The French viewed themselves as a superior race, while the African colonists treated them as a "barbaric military race", best described in the book "Black Force" ("La force noire") by General Charles Mangin. Fighting with them and against them, he was fascinated by their natural belligerence and, since 1909, formulated a plan for their use in European wars. In explaining their qualities, using racial terms, he concludes that Africans were born with natural attributes that make them better soldiers. In his book Mangin writes that they have the ability to survive in places with difficult living conditions and climates, with the capacity to carry heavy loads over long distances. He points out that they have a nervous system that is less developed than the white man's system, which provides them with greater endurance of pain and a greater desire to shed blood in battle. He also points to the patriarchal order of African societies and its influence on the discipline, hierarchy and nature of the African man, concluding that he is in fact naturally born to be a soldier. According to these views of Charles Mangin, we can clearly perceive his stance that, compared to other troops, Africans had better predispositions to fight the densest and most intense combat positions on the European front.

At first, the main command showed great skepticism about the use of colonial military units brought from Africa. But over the course of the war, such thinking will change after the large number of French soldiers killed. As a result of this, the military doctrine according to which colonial forces should be used in the role of "shock troops" as part of a strategy that needs to lead to a "savage war" will start to be applied.

To ensure the success of the frontal strike during the breakthrough of the German lines, the colonial forces directorate, on 30 August 1918, completed the project of organizing special "shock units". Ten divisions with separate companies were created, which included 1,485 Europeans and 1,340 Africans. This balanced figure of Europeans and Africans does not mean that their role was also accordingly balanced on the battlefield. The scheme of tactics and strategy in the "shock attacks" was designed so that Africans would almost always be at greatest risk of enemy fire. They were constantly in the front lines of the attack, while the European units in this case served as auxiliary units that commanded the African ones and directed them to the point of attack. Also, it was envisaged to shoot at friendly African units if they began to retreat without a given order.

The same tactic was used during the breakthrough on the Macedonian front. The tactical doctrine of bayonet, through "shock attack" and improvisations on the battlefield, adapted to the Balkan terrain, will awaken the Macedonian front and transform it into a field of fierce warfare.

Some historians point out the merit of the Serbian military for the success of the breakthrough on the Macedonian front, which completely ignores the presence and influence of African colonial military units. From the main plan of attack it can be clearly seen that through the use of Africans as main "shock troops", the Colonial army played a major role in the conduct of military operations in the Balkans and the Western Front.

Fig. 2. Soldier from Senegal with Macedonian soldiers on the Solun front in 1917.

The 17th Colonial Division, which participated in the breakthrough of the Macedonian front, along with the Serbian and French armies, was composed of African soldiers led by French officers. There were also a large number of Africans in the 122nd Metropolitan Division, although it was allegedly composed only of French troops. The Colonial Division was created from a number of autonomous units for special tactical operations in the service of the Metropolitan units, most often in support of their actions. They consisted only of infantry and light artillery, and named after their colonial origin: Senegalese skirmishers (Tirailleurs Sénégalais), Madagascar skirmishers (Tirailleurs Malgaches) or Indochinese skirmishers (Tirailleurs Indochinois).

African casualties on the Macedonian front

In terms of casualties, it should be noted that the French army counted all of its casualties under the term French, so we do not have an exact number of dead African soldiers. But it is well known that nearly two-thirds of their infantry was made up out of Africans. In addition to the mixed military units, the French also deployed entirely African military units as special "shock troops", confirming the fact that their casualties were in greater numbers, but also the important role they played on the Macedonian front.

Regardless of all the rational decisions made during the offensive by the main command, the death toll was always higher with colonial military units than with domestic ones. Although statistics show that more French were killed than Africans throughout the war, one cannot avoid the conclusion that the role of main “shock troops” put the latter at much greater risk than any other French unit. In other words, while the majority of French died because of various reasons, most Senegalese died in combat. According to a review of the number of casualties, at the beginning of the war the French had 60% more casualties than the African colonials. But, over the course of the war, this proportion will change due to the implementation of the new military tactics of “savage war”, with the death toll for the latter rising from 10% to 40%, while the number of killed French will fall from 60% to 20%, and even less. By the end of the war, all of this will also result in violent recruitment of the African population.

There is no doubt that the African people played a major role in World War I. Far from their rulers Far from their native lands, African troops were included in the front lines of battle in a geographical region with a cooler climate and terrain different from their homelands. The number of casualties of these people on the Macedonian front indicates the important role they played in the breakthrough and eventual victory of the Entente Forces. Therefore, it can be concluded that their history left a mark on the history of European society, and with that on the history of the Macedonian front.

BIBLIOGRAPHY:

Bjelich, D. 2002. *Race as a Weapon of War on the Salonika Front (1915-1918)*. University of Southern Maine.

Koller, C. 2014. *Colonian Military Participation in Europe (Africa)*. Zurich: University of Zurich.

Koller, C. 2008. *The Recruitment of Colonial Troops in Africa and Asia and their deployment in Europe during the First World War*. Routledge: Taylor and Francis Group.

Stojčev, A. 2016. *Macedonia and Macedonians in World War I*. Skopje: Ministry of Defence, Military Museum.

Meri Stojanova

NEGRI OR ARABS IN MACEDONIAN LIFE AND TRADITION

The presence of negri* or Arabs in Macedonian tradition is not an isolated phenomenon, but rather a part of the wider Balkan tradition. Historically seen, the presence of negri in the Balkans was recorded back in the Middle Ages, and even earlier, as can be seen from the numerous material remains, such as the fresco paintings, which depict dark-skinned people with more or less pronounced Negroid features. However, their wider presence in these regions is tied to the arrival of the Ottoman Turks, and their conquest of the larger part of the Balkan Peninsula.

Although this is not a very widely researched topic, at least in the context of ethnographic literature, we still receive our first more significant information on the so-called negri during our studies in ethnology. Among other things, in that occasion we acquaint ourselves with the data on negri i.e. Arabs in the works of Vasil Kanchov (in “Macedonia - ethnography and statistics” (1900)) and with the article “Negroes in our country” by Tihomir Đorđević (1930).

Unfortunately, the data obtained from Kanchov’s work are relatively scarce, but what is significant about them is the mentioning of a few toponyms derived from the ethnonym Arab itself. It is also closely related to their presence in these regions. We have such examples in the villages of Arapli and Arap in the Thessaloniki and Grevena districts. Similar toponyms are found in other Balkan regions as well, such as the villages of Arapovac in Kolubara and Arapovići in Raška. Apart from these, there are probably other settlements and toponyms that represent a derivative of the term Arab.

Arabs at the time of the Ottoman Empire

As previously mentioned, the first major contact with the Arabs was experienced by the Balkan population at the time of the arrival of the Ottoman Turks and their conquest of the Balkans.

In doing so, they inevitably brought with them some of their traditions and lifestyles that were, to a lesser or greater extent, incorporated into the wider Balkan context.

In this sense, the presence of Arabs, who in the role of slaves accompanied a number of wealthy dignitaries, became a daily occurrence for most of the local population. They were particularly present in the coastal regions of the Adriatic, most notably in Ulcinj and Dubrovnik, for which Đorđević also provides more extensive information in the abovementioned article.

Although the locals did not make a strict distinction as to the more precise origin of these settlers, and accordingly to that referred to them by one single name - Arabs, based on the available data we know that some of them came from Misir (Egypt), Tripoli (Libya), Tunisia and other places on the African continent. In the cultural sense, their presence during this period did not cause any significant influences. This is primarily due to the small number of people, as well as the large cultural differences with the local population.

Even though the “Arab” population was of Muslim religious provenance, nevertheless their cultural interaction with the rest of the Muslim population in the Balkans did not leave any trace. This is due to their subordinate slave status within society, but also to the fact that “Arab” slaves were often castrated and, as such, were often hired as servants in Turkish harems, without the possibility of continuing their family lineage.

In principle, the Arabs lived within their own ethnic or, in this case, racial groups and/or borders without any greater interaction with “others”. Even their most significant holiday celebrations were done within their own communities, respecting their own ritual practices and not violating their centuries-old traditions.

* The term Negri in this paper is used in its archaic form as it was applied in the first half of the 20 century. Although it has offensive character in nowadays context, in the time of its usage this term also has positive aspects

Fig. 1. African soldiers within French troupes in World War I (Manaki Fund, State Archive-Bitola department. Edited by Robert Jankuloski).

At the same time, the available data shows that the presence of the Arabs was not connected to any significant conflicts or misunderstandings with indigenous or other populations.

The number of Arabs - slaves who had families of their own was relatively small. However, the Ottoman Turks had a specific attitude towards the population of this category, especially in the coastal regions of the Adriatic, so that the second generation of slaves was freed from slavery and had the right to live freely in these areas or to move elsewhere. Some of the Turkish/Albanian dignitaries even provided them with relatively favorable living conditions and even built houses in which the Arabs lived after leaving or ending their service. Although they came as slaves - servants, in some cases, after their release from slavery, they began to engage in seafaring. On the other hand, this population has never engaged in any crafting activity.

After the departure of the Ottoman Turks from the Balkans in the early 20th century, only a relatively small proportion of this "Arab" population remained to live permanently in these areas, which in turn did not leave any deeper material trace of their existence.

Nevertheless, there is an extremely significant layer of epic folklore that abounds in the depictions of the famous mythical figure "Crna Arapina" (Black Arab). He represents the counterpart to the folk image of the Macedonian and other Balkan populations about the Arabs, in which the negative characteristics of the "otherness" were skillfully integrated. There are numerous epic tales where the character of the Black Arab is always, without exception, opposed to the characters of Ailing Dojčin and/or King Marko. Their rich expressive style abounds in narratives that reflect the daily suffering of the "ordinary" population.

Fig. 2. African soldiers within French troupes in World War I (Manaki Fund, State Archive-Bitola department. Edited by Robert Jankuloski).

Arabs in the First World War

However, the presence of Arabs in these regions, and especially on the territory of Macedonia, did not end with the departure of the Ottoman Turks.

On the contrary, their presence drastically increased, especially in the period of the Balkan Wars, as well as during the First World War.

It was the result of the involvement of the numerous African population from the African colonies in some of the colonial armies.

African soldiers, in large numbers, were mobilized in the British and French armies, fighting not only on the African continent, but also in Europe. The German military also mobilized large numbers of African soldiers from its colonies, which, as in the previous case, led to huge demographic changes in some African regions.

The First World War, and especially the Macedonian or Salonica front, are the main focal points of Macedonia and Africa in recent history, as can be seen from the numerous photographs taken by various photographers at the front-line, but also by the Manaki brothers, in their photography studio in Bitola.

According to some records, thousands of soldiers were actively fighting on the side of the French army at this front, and a significant part of them in the region of Bitola and Prespa. Unfortunately, this time, the presence of troops from all military contingents, including the African ones, brought with them the worst war and human sufferings.

The consequences of the war seem even more dramatic if we take into context the strict and extremely restrictive social norms regarding the status and rules of conduct of the female population of Macedonia.

Girls and women from this region went through a real “Golgotha” after the mobilization of the male Macedonian population in the opposing armies. As a consequence of that, they remained unprotected and left to themselves and to the (no) mercy of enemy armies and soldiers of all racial and religious groups. Numerous local narratives of daily rape of the female population living near the front line have remained in memory. Even in these situations, almost always, the woman was considered to be the main culprit, notwithstanding the fact that it was during a war situation when even the established ideal concepts of behavior were drastically altered and disrupted. The unwanted births that often resulted from these events contributed to the worsening of their already very disadvantaged position.

Given the fact that the largest concentration of military forces on the Macedonian Front, whose ranks included colonial troops, at least according to local perceptions, was observed in the ranks of the French army, many of these narratives are connected exactly to them. Namely, as a result of rapes carried out by this category of soldiers, in many villages in Prespa, Bitola, Negotino and elsewhere, dark-skinned children began to be born, with physiognomical characteristics different than the usual.

“They happened, they happened. They happened. After the front there were many women that gave birth to these ones which came from the villages. What they found, they raped a lot. Here they were born.....Black little Arabs...That’s why these ones have curly hair..... “.

These, quite obvious, racial differences in many cases led to the permanent rejection and marginalization of the mother and her child, both within the immediate family, as well as in the wider social community.

The fear of such “marking” often led the mother in taking drastic measures, even abandoning or killing the newborn, immediately after birth. As horrifying as it may seem from today’s point of view, such actions were accepted, and even quietly approved, by the wider community. Although the mentioned conditions seemed extremely cruel, the burden that in the opposite case would have been carried by the mother, and much more by her child, seemed to be an insurmountable obstacle that justified the procedure.

From the presented historical events and cultural processes, we can conclude that the links between Macedonia and Africa are nevertheless part of our reality and history, although at first glance they seem incredible, due to the great geographical and cultural distance. Their mutual contacts and insights have obviously left numerous traces, not only in the material, but also in immaterial creations and especially in epic folk tales abounding in descriptive and contextual representations of a certain real chronological or historical period.

On the other hand, the preserved narratives of the local population, primarily related to the recent history of the Macedonian people, placed in appropriate social and traditional contexts, present us with images, events and their interpretations that are extremely vivid and diverse. They are indicative of a specific time, whose relics leave room for various research and interpretations of the historical and cultural insights between Macedonia and Africa. These processes are not only “dead history”, but also to a certain extent leave their mark on contemporary living in this part of the Balkan Peninsula.

BIBLIOGRAPHY:

- Bjelić I. D. 2002. *Race as “Weapon of War” on the Salonika Front (1915- 1918)*.
 Ђорђевић. Р. Т 1930. *Гласник скопског научног друштва* (303-307) (кн. 3-4).
 Јанкуловски, Р. 2017. *Манаки приказна во слики*. Скопје: Македонски центар за фотографија.
 Кънчов, В. 1996. *Македонија, Етнографија и статистика*. София: Академично издаелство „Проф. Марин Дринов“.
 Најдовска, Ј. (приредил) 2008. *Отпретани сведоштва војнички писма од големата војна : 1914-1918*. Скопје
 Петреска, В. 2008. *Категории близина и дистанца*. Скопје.
Поранешните Балкански војни (1912 - 1913), Извештај на Карнегиевата комисија, 2000. Скопје.
 Светиева, А. 1994. *Негри, Етнологија на балкански народи, етнички групи и други мали заедници (материјали од предавања)*
 Стојанова, М. 2016. *Етнолошко – антрополошки истражувања на состојбите предизвикани од Првата светска војна во битолско долж кота 1050, (во ракопис)*

Rubin Zemon

EGYPTIANS IN MACEDONIA

Many theories have been put forward in science regarding the settlement of Egyptians in the Balkans and more specifically in Macedonia. They are supported by relevant historical documents and events suggesting that this community actually migrated to the Balkan Peninsula on several occasions. Such migrations took place in prehistory, antiquity, and the Middle Ages, so it may be thought that today’s Egyptian community in Macedonia has been formed not by one but by several migration waves, which of course were followed by other demographic processes. The Egyptian origin and the migrations from there to Macedonia are part of the cultural memory of this ethnic group, and they are appropriately manifested in the traditions of other Balkan peoples as well.

Prehistory

The prehistoric epoch refers to the time before written sources, therefore, this term is inappropriate for the ancient Egyptian dynastic period, since literacy already existed in Ancient Egypt during the more advanced stages of European prehistory. However, in this case the term is used from a Balkan perspective when certain events in Egypt also reflected on this peninsula, which in the same period was consisted out of prehistoric cultures. We are talking about the end of the Bronze Age and the beginning of the Iron Age i.e. the period of the reign of Ramses II. It is the time of the Iron Revolution in Africa and the Middle East, when the search for iron ore reserves and its exploitation did most likely prompt Ramses II to start conquering the Eastern Mediterranean, Anatolia and the Balkans.

Confirmation of this campaign can be found with Herodotus, who states: “...thus doing he traversed the continent, until at last he passed over to Europe from Asia and subdued the Scythians and also the Thracians. These, I am of opinion, were the furthest people to whom the Egyptian army came... I cannot say with certainty whether king Sesostris of his own accord detached a body of troops from his main army and left them to colonize the country, or else a certain number of his soldiers, wearied with their long wanderings, deserted, and settled...”.

From Herodotus’ account it can be concluded that the Egyptians had come and settled in the Balkans since the time of the campaign of Ramses II. Having in mind the fact that it was a conquering expedition with the goal to exploit iron and other ores in the Balkans, they were probably people that worked with metal. On this, we find another confirmation from Herodotus, who says: “...in Macedonia even the old Phoenicians exploited gold from the mines which they melted in special furnaces, long before the arrival of the Egyptian colonists in Hellas...”. From this account it is clear that the Egyptians colonized the Balkans before Herodotus’ time. The colonizers were probably slaves (among other criminals and prisoners) and slave-owners who probably transferred the exploitation system for gold ore that was also practiced in Egypt.

About the same conquering expedition of Ramses II, among others, there is another interesting record, this time by Major Mehmet Tevfik - director of the Bitola Military High School. In his book “A Brief History of the Bitola Vilayet” written in Turkish with Arabic script, published in 1911, he says about the expedition of Ramses II that he reached the Danube to the north, and to present-day Berat in the west.

Antiquity

The settlement of the Egyptians in the Balkans can be traced historically also through the legend of Cadmus, his ancestors and descendants. Namely, according to it, Cadmus was the brother of Europa, who was kidnapped by Zeus. Cadmus went in search of her, first searching on Crete, then in the mainland of present-day Greece, and later on towards the end of his life, he reached Lychnidos and then the Adriatic coast. The legend of Cadmus and his Cadmeans connects the Egyptian land (Thebes of the Nile), with Thebes in Boeotia (Greece) and finally with Thebes on the Adriatic coast (today's Tivat). After all, a part of the road that would later be named Via Egnatia was traced along the so-called Cadmean Road. Many of the names of Cadmo's ancestors coincide with the names of significant historical figures and places: Epaphus, son of Zeus and Io, was married to Memphis, the daughter of Nile. They had a daughter named Libya (the Hellenic term for Africa). Libya was the grandmother of Cadmus, Europa and Belus. Also, Belus was the father of Danaus (Hellas) and Aegyptus (Egypt). One of Cadmus' sons was named Illyrius.

Egyptian cults and corresponding cult monuments in the Balkans are particularly present during the Roman Empire. Their high popularity certainly does not necessarily mean the presence of an Egyptian population in the locations where they are found. Carriers i.e. worshipers of these monuments and cults could have been Roman legionnaires, administrative officials, customs officers, or ordinary Roman citizens from any part of the Roman provinces on the Balkan Peninsula or other parts of the Empire. This situation is the result of the widespread expansion of Egyptian cults throughout the Roman Empire, which, by the way, was followed by significant changes of their original form. Such changes were motivated by the need to adapt these cults to the religious traditions specific of Hellenistic and Roman culture.

Historian Petar Selem tells us that in the Balkans, in the time of the Roman Empire, there were Egyptians assimilated within the city population of the larger provincial cities (with the rank of colonies and municipiums), equally with the status of slaves and free citizens. But there were also Egyptians who were not assimilated and who did not accept the Hellenistic-Roman forms of their deities. They sought to preserve inscriptions written in their original Egyptian language on cult monuments, which speaks in favor of their social isolation from other citizens. This especially applied to the "Egyptians of Salona (present-day Split) and the neighboring islands, which belonged to the lower social strata", probably some local traders or craftsmen. Apparently, this population knew how to remain isolated i.e. closed in its ethnic and professional circle, spiritually oriented towards respecting the gods of their old homeland.

Fig. 1. Family of Egyptians in the first half of 20th century.

The vast Roman Empire with its powerful state-administrative and religious apparatus acted over its heterogeneous population as a "factor of globalization" so that hardly any ethnic group could oppose it, retaining its original identity. During the reign of the Roman (and later Byzantine) Empire, there was a major boom in mining and metallurgy, primarily the exploitation of iron ore and iron ore refining technologies. Iron and steel were particularly extensively exploited and utilized in the Balkan regions that were rich in iron ore (Thrace, Macedo-

nia, Bosnia, etc.). In this period, numerous road systems were built, primarily for commercial i.e. economic and military purposes. There is data that for the needs of traffic, along the full length of the more prominent Roman roads, at stations for rest and nourishment of passengers and horses, there were also blacksmith workshops for repairs to damaged horseshoes and other parts of riding equipment and means of transport. It is precisely in the areas where these highways passed that we can today find a large number of Balkan Egyptians, most of whom, until recently, were practicing blacksmiths. The Balkan roads are as follows: Aquileia - Emona - Poetovio; Mursa - Cibaelae - Sirmium - Singidunum - Viminacium; Naissus - Serdica - Constantinople. In our country it was the road Via Egnatia and the route Viminacium - Naissus - Thessaloniki.

The establishment of Christianity as the official religion of the Roman Empire created a series of problems for the Egyptians, which again led to migrations of this population. Christianity in Egypt has been rooted since the time of the apostles (Mark the Evangelist is the founder of the Alexandrian Patriarchy), because of which Christians in Egypt early on experienced severe persecution, even during the reign of Roman Emperors Trajan Decius (249 - 305 AD) and Diocletian (284 - 305 AD). These persecutions can also be linked to the research of English historian Hugh Poulton in the Vatican Archives according to which, from 306 to 337 AD, a large group of Egyptians came to Macedonia in the size of 150,000 infantrymen and 150,000 cavalrymen.

Similar entries can also be found in the edition "Greek sources on Bulgarian history" on two occasions. The first one refers to the wars for the throne between Licinius and Constantine in 324 AD, which states that "the Egyptians hastily dispatched 80 ships - triremes with Egyptian soldiers and sailors". The second one refers to the time of Theodosius (379 - 395 AD) and states that "when the Egyptians arrived in Macedonia they were counted and mixed with the large units there, and there was no division between the troops i.e. differentiating between Romans and Barbarians, but they were all mixed up. Barbarian soldiers were allowed to return to their homelands or settle, or for others to come in exchange...".

Middle Ages

With a decision by the Chalcedon Council, an order was issued to persecute, and in some cases kill, monophysites throughout the Byzantine Empire. In the context of our topic this process raises several questions. To what extent did these church-political persecutions influence the population of Egyptian origin in the Balkans, which in the meantime was already Christianized? Were there adherents of monophysitical teachings among this population and in what numbers? If the Byzantine authorities of Constantinople could not fully deal with the monophysites in Egypt, did they do so in the Balkans, under various methods and coercions, and leave no historical or other evidence for all of this? When seeking answers to these questions it should be borne in mind that at the time of the Arab rule in Egypt and the development of the Islamic religion, the monophysites from this region were given the name Copt, which in Arabic (Qibt) means nothing else but an Egyptian. The same ethnonym (Copt, Kibtiyan) will be used in the Balkans by the later Islamic rule of the Ottomans, when the name Kibtiyan is also present in a Kanun from 1530 AD (Kanunname-i Kibtiyan-i Vilayet-i Rumeli).

Fig. 2. Married couple of Egyptians in the first half of 20th century.

After the Chalcedon Church Council, there are not many documents that would indicate the presence of communities of Egyptian origin among the Balkan population. One of these is the register of settlements in the Empire from the 5th century AD, composed by Stephanus of Byzantium which mentions Egypt and Little Egypt as regions in the Empire. However, in the letters of Theophylact of Ohrid, Archbishop of the Ohrid Archbishopric in the late 11th and early 12th centuries AD, some information on the Balkan Egyptians can be found.

He, in the letters to a certain Nicolaus Anema, says that the “hegemony” was consisted out of the mayor (“castroctist”), captain and the “third assistant, who by name was similar (suitable) to a pharaoh”. According to historians, “the pharaoh” governed the Ohrid and Pelagonia theme as a stratēgos, so that these state organs of governance were probably managed by “people of non-Greek origin”. The “pharaoh” of Theophylact created many problems for him, as can be seen from a letter in which he says that after the replacement of the “pharaoh”, his work saw an improvement. In another letter to Taronitul, the duke of Skopje, Theophylact mentions an “Egyptian” by whom he was deceived. In a third letter, addressed to the Bishop of Kerkyra, he says: “... for all of this I should go to the emperor, and that means passing besides Charybdis again (journey by sea) or to travel through Egypt - a hard and difficult journey...” Having in mind that Theophylact was in Ohrid and was supposed to travel to the emperor in Constantinople, he was probably referring to the land route passing through Bitola and Thessaloniki. From this it can be assumed that the land route from Ohrid to Constantinople (part of the former Roman road Via Egnatia) was populated by many Egyptians, and because of that Theophylact symbolically said that he had to travel “through Egypt - a hard and difficult journey”.

The relations between Egypt and Macedonia can also be traced in the spheres of spiritual culture, which on the Balkan Peninsula is very rich and diverse. In a similarly or identical way, some of its elements can be also found among other peoples or smaller ethnic communities throughout the Balkan Peninsula, while others have an endemic character. In the spiritual culture of peoples and communities of the Balkans there are numerous characteristics that are analogous or similar to those of other parts of the world. Such comparisons can also be made with elements of ancient Egyptian spiritual culture, which were probably brought to the Balkans largely by Egyptian colonists.

With the arrival of Egyptian colonists, they brought to the Balkans ancient Egyptian mythology, both in its original and transformed form, as well as other elements of the spiritual culture of the Balkans. With the integration of parts of ancient Egyptian spiritual culture and the adopted cultural values in the Balkans, the spiritual culture was greatly enriched in a number of directions. This can be seen in knowledge about the World and peoples, folk astronomy and meteorology, folk medicine etc. The mixing of Egyptian and Eastern magic, superstitions, mysticism, demonology, astrology and eschatological representations with Paleo-Balkan and later Greco-Roman philosophy led to strong syncretism. The ancient Egyptian cultural sphere also had an influence on the Christian religious concept, and in some cases the conflict between them is evident. Hence, it can be concluded that some of the symbolic rituals and myths that existed in ancient times in the Old World did not lose their significance even today, preserving certain links between traditional daily life and the world of magic and belief.

Zdravko Stojkoski

AFRICA IN MACEDONIAN CULTURE, SPORTS AND DIPLOMACY

With the formation of the Macedonian state after World War II, the first official contacts with African countries were also initiated. They take place within educational and diplomatic exchanges, or through domestic or guest sporting events. African culture becomes especially present in the arts and education, through studying at Macedonian universities, visits by various artists or organization of their performances, exhibitions, screenings etc. Particular emphasis is given to African poets who were honored with awards on several occasions.

Poets from Africa at the Struga Poetry Evenings

The Struga Poetry Evenings (SPE) represents one of the largest and most important poetry events in the world. Of special importance to the festival is the main award, the Golden Wreath of the SPE, which over the years has become one of the most prestigious international awards in the world of poetry. So far, this prize has been received by some of the most important poetic names in the world, such as: Robert Rozhdestvensky, Pablo Neruda, Ted Hughes, Alain Ginsberg, Tomas Tranströmer, Blaže Koneski, Miroslav Krleža and many others.

Among the more than 5,000 poets from around the world who have participated in the SPE from 1963 to the present day, there are also numerous, known and lesser known, poets from Africa. Two of them, Léopold Sédar Senghor in 1975 and Mongane Wally Serote in 2012, were honored to receive the festival's highest award, the Golden Wreath of the SPE.

Léopold Sédar Senghor

Among the participants and winners of the SPE from the African continent, the name of Léopold Sédar Senghor should be particularly emphasized. Senghor was a Senegalese poet, politician, cultural theorist and first president of Senegal, in the period from 1960 to 1980. He is considered one of the greatest African intellectuals of the twentieth century. He was the founder of the Senegalese Democratic Bloc political party and was the first African to be elected as a member of the French Academy.

In addition to being a poet and statesman, Senghor is world-renowned as a co-founder and theorist of *Négritude*. *Négritude* is a literary and intellectual movement, created by Léopold Sédar Senghor, Aimé Césaire, Léon Damas and other young African intellectuals, francophones, who during the 1930s lived and studied in Paris. The movement was formed as a reaction towards colonial rule, as well as to the political and cultural dominance of Western morality, in order to dispel the African people's sense of inferiority and raise awareness of the racial and cultural unity of people of African descent around the world. The concept itself was defined as the opposite of Europe, more precisely the European understanding of the racial and cultural dominance of the white race, as opposed to the black (African) inferiority. *Négritude* remained a major inspiration in Senghor's literary work throughout his life. However, he never completely rejected European culture and has remained a consistent francophone, which is particularly evident in his political management of Senegal, where during the entire two-decade period French neocolonial influence remained very strong.

Fig. 1. Leopold Sedar Senghor, poet from Senegal that won The Golden Garland on the Struga Poetry Evenings.

As a writer and political leader, Senghor has won numerous international awards and accolades. He was awarded an honorary doctorate by 37 universities, and in 1975 he received the Golden Wreath of the Struga Poetry Evenings.

To the Macedonian literary audience, Senghor was discovered by the poet Aco Šopov. After a four-year stay in Senegal as ambassador of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, in 1975, he nominated Senghor to be awarded with the Golden Wreath of the Struga Poetry Evenings. On this occasion, within the Laureates collection, a bilingual selection of Senghor's poetry was published, under the title Poetry. The book was published with a preface by Aco Šopov, while the poems are translated by Šopov, Vlada Urošević and Georgi Stalev. In 2016, the book was republished in Macedonia as part of the Stars of World Literature collection.

In honor of the great Senegalese poet, intellectual and politician, the International Organisation of La Francophonie declared 2006 the year of Senghor. On this occasion, it was also celebrated in Macedonia with a series of event. The events included an international symposium dedicated to Senghor, with participants from Macedonia, France and Africa, and an exhibition honoring the two great poets, Aco Šopov and Léopold Sédar Senghor, as symbols of the friendship and cultural ties between Macedonia and Senegal. In October 2006, a bilingual Macedonian-French edition "Parallels Senghor-Šopov" was promoted, featuring 48 songs by Senghor and Šopov, written over a period of forty years. Most of the poems were written at a time when the two poets did not know each other. However, the poems are intertwined, displaying discrete relations, as well as the deep connection between the two authors.

BLACK WOMAN

Nude woman, black woman
Your colour is life, your form is beauty!
I grew up in your shadow, the sweetness of your hands bandaged my eyes.
And now, in the heart of summer and noon, I find you again, promised land from the height of a burnt hill
And your beauty strikes my heart like the lightening of an eagle.

Nude woman, black woman!

Ripe fruit of solid flesh, dark ecstasy of dark wine, mouth making my mouth lyrical.
Savannah of clear horizons, savannah trembling in the caresses of the Eastwind
Sculptured tom-tom, tense tom-tom, rumbling under the fingers of the conquerors
And your grave contralto is the song of the beloved.

Nude woman, dark woman!

Oil unrippled by the wind, calm oil upon the flanks of athletes, upon the flanks of the Mali princes,
Gazelle with celestial ankles, the pearls are my stars on the night of your skin,
Delighted games of the mind, red-gold reflections upon your flaming skin.
In the shadow of your hair my anguish flees near the suns of your eyes.

Nude woman, black woman!

I sing your passing beauty, I fix your form in eternity

Before a jealous destiny transforms you to ashes to nourish the roots of life.

(Léopold Sédar Senghor, *Chants d'ombre* (Songs of Darkness)
Poem translation by Miriam Koshland, as featured in:
Segal R. M. (ed.), *Africa South*, Vol. 2, No. 4, July-September, Cape Town 1958)

Mongane Wally Serote (South Africa)

Mongane Wally Serote was born in 1944, in Sophiatown, north of Johannesburg. He was educated in Alexandra. The political conditions of that time led him to develop an interest in the philosophy of the so-called Black Consciousness Movement and the struggle of the movement against apartheid. After finishing school, he worked as a journalist. Known as "Wally," Serote is considered one of South Africa's most prominent poets and writers. He is known as one of the Soweto poets, the epitome of the literary restoration of the black voice in the 1970s. Serote's poems present a cruel and realistic picture of the apartheid regime. His resistance towards the unjust regime expanded beyond poetry by actively participating in political resistance, when he joined the African National Congress. He has received numerous international awards and accolades for his literary work. He was winner of the SPE Golden Wreath in 2012.

Fig. 2. Mateja Matevski and Aco Šopov present the invitation to Leopold Sedar Sengor in Dakar, 1975.

Other poets from Africa, participants at the Struga Poetry Evenings

Kwame Dawes (Ghana). He spent his childhood in Jamaica. As a poet, his greatest influences were exactly the rhythms and textures of this island. He is the author of 13 books of poetry, many prose works, plays and professional literature. His latest collection of poetry, "Hope's Hospice," was published in May 2009. He is an eminent poet at the University of South Carolina where he manages the World Poetry Initiative program. Kwame Dawes is also the program director of the Calabash International Literary Festival, which is held every year in May in Jamaica.

Kama Sywor Kamanda (Congo). He sings of African memory and has published numerous works with short stories, poetry, novels, essays and held lectures around the world. For him, literature is the reason for existence, the opportunity to write in complete freedom. The works of Kama Sywor Kamanda have been translated into several languages and published in several international literary magazines. He has won several literary awards.

In their extensive publishing activity, the Struga Poetry Evenings, among other things, have published anthologies of: "Contemporary Algerian Poetry" (1977), "Contemporary Egyptian Poetry" (1984) and "Contemporary Tunisian Poetry" (2002).

Macedonian-African meetings on sports fields

Sports and sports competitions, such as the Olympic Games, global and continental championships and many more, engage millions of people with their popularity, either as competitors and active participants or as observers and followers through television screens, the Internet and social networks. As such, they are an excellent opportunity to represent a country and its potentials, and not only in sports, but also more widely, in social and cultural contexts. Such is the case with the Macedonian sports teams and national teams, whose performances at various large and even smaller sports competitions allow for meetings with competitors from other countries and continents, including with African ones. Such competitions are a rare opportunity to get to know African countries and peoples more closely. And, of course, also in the opposite direction, it is an opportunity for millions of people in a particular African country, such as Egypt, Nigeria, Cameroon or Angola, at least briefly, to come closer to a small, for them, faraway and unknown country, such as Macedonia.

Football matches

As part of international football competitions, 5 matches of the Macedonian senior national team with national teams from the African continent have been registered. All of these matches are in the category of friendly matches, as Macedonia has so far not participated in any major global football competition, such as the World Cup or the Olympic Games. As for the matches, Macedonia played twice with the Cameroon national team, one in Skopje and the second in Kufstein (Austria), and once with the Egyptian, Nigerian and Angolan national teams. The matches with Egypt and Nigeria were played on home ground i.e. in Kumanovo and Skopje, while the match against Angola was played on neutral ground in Estoril (Portugal). From the list of matches it can be seen that Macedonia has never played an official football match on the African continent. It is also noteworthy that in the five matches played against African national teams, Macedonia has no victory, more precisely, 3 matches ended in draw, while in both matches with Cameroon, Macedonia was defeated.

Handball matches

Besides football matches, the Macedonian public also gives great attention to matches of Macedonian handball clubs and national teams. In these competitions, we can highlight many matches with teams from Africa, among others.

Namely, Macedonia's male handball national team had its first participation in a large global competition exactly on African soil, more precisely, the 1999 World Cup in Egypt. At this championship, Macedonia played its matches from Group B in Cairo, together with the national teams of Germany, Brazil, Saudi Arabia, Cuba and Egypt. The match against Egypt was played in Cairo and ended with the Egyptians winning by 30:24. Macedonia and Egypt have also played in a big competition in 2018, and besides these official matches, both teams have played several friendly matches in different tournaments, preparations and similar, with visits of the Egyptian national team in Macedonia and vice versa.

Besides Egypt, the Macedonian handball players have also played matches, of an official or unofficial character, with other handball national teams from the African continent. It is interesting to note the handball rivalry created with the representation of the North African state Tunisia. Macedonia and Tunisia have played some important matches in big handball competitions. Most notable is the match that the two countries have played in the qualifying round for the Olympic Games in Rio de Janeiro. The match was significant for both countries as the winner secured participation in the Olympic Games, which is a dream and highest aspiration for every athlete, but also of the country as a whole. To the great disappointment of the Macedonian handball players as well as the entire sports public in the country, the match ended with victory for Tunisia, missing the biggest chance, until then, for a Macedonian national sports team in some collective sport to participate in an event such as the Olympic Games.

Of the African countries, at the World Handball Championships, Macedonia has also played with the best players of Algeria, as well as against the national team of Angola.

Diplomatic missions of Macedonian ambassadors in Africa

One of the ways to get to know the mystical and for people of this region still distant African continent, in the years after World War II, was diplomacy. The active and widespread network of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia enabled many Macedonian politicians and diplomats to engage in diplomatic missions around the world, including in African countries. One of them was the poet, writer and revolutionary, Vlado Maleski. Among the few missions he has accomplished in his diplomatic career, we can highlight his ambassadorship to Ethiopia, in the period from 1962 to 1965.

About his stay and impressions from this unfamiliar country we learn more from the memory of his son, the university professor and first Minister of Foreign Affairs of the Republic of Macedonia, Denko Maleski. Denko, as part of Ambassador Maleski's family, had the opportunity to spend several years in the Ethiopian capital, Addis Ababa. The stay coincided with the period of his high school education at the English school in Addis Ababa. In addition, Denko received his high school diploma personally from the hands of Ethiopian Emperor Haile Selassie. The diplomas certifying the acquired secondary education in the Kingdom of Ethiopia were awarded by the emperor sitting on his throne and accompanied by the Minister of Education.

Maleski recalls this interesting event, as well as some other events from everyday life in the time he spent in the African country, in his book "The Baby of Tar". In doing so, he particularly highlights the poverty and hard life faced by most of the country's population, including those who lived in the capital and worked in embassies of foreign countries, such as the Yugoslav one. The embassy had many Ethiopians working as guardians and servants. According to Maleski's recollections, they often spoke of the Emperor and the processions with his huge black limousine. The other cars that would find themselves on the broad boulevard that connected the two palaces always stopped sideways, with their drivers and passengers getting out of their vehicles, standing beside them and bowing to the King.

Aco Šopov in Senegal

Of great importance to the acquaintance of Macedonia and Africa and the establishment of interpersonal and cultural relations with African peoples is the ambassadorship of another great Macedonian poet, Aco Šopov. Šopov, from 1971 to 1975, was Yugoslav ambassador to Senegal.

His ambassadorship to Senegal opened new horizons and acquaintances for Šopov, which in turn had a profound impact on his future poetry, as well as on life in general. Inspired by his stay in Senegal, Šopov published the poetry collection "The Black Woman's Song" in 1976, for which he received the "Miladinov Brothers" award at the Struga Poetry Evenings that same year. For the discovery of "Black Africa", Šopov owed most to his friendship with then-Senegalese President Léopold Sédar Senghor and his rich poetry. As a world-renowned and well-known poet, Senghor, at the initiative of Aco Senghor, won the Golden Wreath award at the Struga Poetry Evenings in 1975.

Considered as part of Aco Šopov's successful diplomatic mission in Senegal is also the participation of President Léopold Sédar Senghor at the Fourth Summit of the Non-Aligned Movement in Algeria (1973), as well as his official visit to the SFR Yugoslavia in 1975 and the official meetings he had with the Yugoslav and Macedonian social and political leadership, including President Josip Broz Tito.

BIBLIOGRAPHY:

Малески, Д. 2012. Бебето од Катран, Скопје: Култура, с. 35-41.
Шопов, А. 1976. Песна на црната жена. Скопје: Мисла.

Toni Kitanovski

THE PRESENCE OF AFRICA IN MACEDONIAN MUSIC TRADITION

The extraordinary title of this article is not intended to promise any revelation, nor to prove extravagant claims. The author is not a musicologist but a musician, and every day, through long years, the subject of his research is music. A long time ago, I realized that we musicians often look at things differently than art historians and musicologists. History has marginalized a good portion of my “hero” composers and instrumentalists, often for one reason only - because they were women. For similar reasons, when it comes to Mediterranean music, musicology consistently doesn’t bother with the music of North Africa and Turkey.

This article will be too short to explain and prove the claims presented. And their publication makes sense only if it intrigues the answers and evidence that the readers have to reach for themselves. I would start with one of my old, completely romantic (non-scientific) ideas, namely that the Homo sapiens which originated in Africa, and spread all over the planet, also brought the music with himself. But besides this big picture of the spread of music, one has to keep in mind the opposite as well i.e. the individual importance of a performer who has his or her own unique musical expression, and who comes from some village with its own distinct musical sensibility, from a region with an impressive sound, that is, from a country such as Macedonia.

The influence of Africa on popular and jazz music in Macedonia is the same as we see all over the planet. One unique rhythm, widely known by its Cuban name, is the basis for all pop music, as well as all the music in South and North America, except for the music of the Native Americans present on these two continents before the arrival of the white man. This rhythm in Cuba is called “clave”, in Congo “ife kauka” and many different names in thousands of African languages and Arabic dialects. In our case, its modification is almost identical to that of the Argentine tango. It is known among the people as “čoček”, but is almost omnipresent in the performance of the so-called “zurla drum”.

The rhythms “clave” and “cáscara”

Clave is a rhythm expressed in a two-bar phrase:

Fig. 1. Eric Malou Malou, the significant African guitar player from Kinshasa in the home of Toni Kitanovski (photo: Stefan Šaškov).

The sheet music example shows a clave 3:2. The numbers added indicate that in the first bar there are three and in the second two notes. It is possible to replace the bars i.e. the first becomes second and vice versa. This rhythmic figure is called clave 2:3, with the čoček and tango having only the first bar of the clave rhythm. In order to make it easier to recognize this rhythm, it may be good to start listening to music in which it is most prominent until the ear gets used to it, such as the Brazilian samba, the rhythm of New Orleans marching bands, the song “Fame” by George Michael and of course any kind of Cuban music. Black slaves brought the clave rhythm from West Africa to South and North America, while the caravans carried it to North Africa and the Middle East. From there, in the Ottoman period, this rhythm also reached us.

There is also a complementary rhythm to the clave (they are almost constantly heard together), which is also known by its Cuban name - “cáscara”. He is more complex enough to avoid his presentation here, but I will just mention that he can often be heard in the thin drumstick of the zurla drum, in techno music,

Brazilian bossa nova, and so on. With this we would conclude our brief presentation (almost a simple listing) of the rhythmic African influence on popular music genres in the world, but also in our traditional music culture.

The journey of music

Studying music composition I realized a long time ago that the most difficult thing is to create an original melody. While attending a concert of Palestinian traditional music in Vienna, I recognized a good deal of Macedonian traditional “hits” - “Jovano, Jovanke”, “Zajdi, zajdi” etc. Then I listened to the audio recording of the performance recorded by Dr. Emil Lubej, an ethnomusicologist from the University of Vienna, with whom we have often spoken on this subject, in order to check my perception i.e. whether the impression was just an illusion. The conclusion was the same, the melodies were those - almost identical, cherished in our country and in distant Palestine. I was happy because it was another proof that good melodies had traveled there in the past. It may have taken them a hundred years to get from there to here or from here to there (for me completely irrelevant), but when they arrived, they stayed! This is a largely more essential cultural influence than the one we have today which is technologically enabled, when all our music is available on the internet, we reach it in a moment, but forget about it for same as long.

Finally I would recount something from my childhood and early teenage days when I still didn’t think about becoming a musician. But, those days forever marked my musical thought and still transmit to all my music associates and students. Namely, growing up in the center of Skopje, across the street from the student dormitory “Kuzman Josifovski Pitu”, in the 1970s and 1980s we had daily socializing with a large number of foreign students from the then fraternal, “non-aligned movement” countries coming from various parts of Africa. We used to play football in the schoolyard of the “Josip Broz-Tito” High School, often “blacks” versus “whites,” and then I would go to their rooms to borrow some records from their large collections. The next day I would return them and pick up new ones. The most important part of the story is that I had forgotten this. I have been wondering for a long time why I keep writing afro-centric music even though I’ve never visited that continent? One day, thinking about the old days, it became clear to me that I had actually grown up with African music!

Forgetting is possibly as important as remembering. We humans may one day remember that we are not alone and not so different from the others. We may find that the music we hear, however distant, is not so different.

Fig. 2. Toni Kitanovski and Eric Malou Malou in studio (photo: Stefan Šaškov).

Goce Naumov

THE SKOPJE JAZZ FESTIVAL AND AFRICAN CULTURE IN MACEDONIA

Fig. 1. Seun Kuti & Egypt 80 during the performance on the OFFest in 2008 (foto: Tatjana Rantaša).

The Skopje Jazz Festival is one of the most prominent cultural events in Macedonia, and even beyond. Thanks to this festival, the Macedonian audience has the opportunity to hear and see live numerous legendary names of jazz, something that no other Macedonian cultural event has ever achieved within its sphere. On the stages at the Universal Hall, the Macedonian Opera and Ballet, the Youth Cultural Center, the Museum of the City of Skopje and the Macedonian National Theater, such jazz names have walked and performed that it is hard to believe that they were guests in Skopje, given their world renown, professional agenda and high price of performances. Over the years, the festival has gained such a reputation that it is now a privilege for world musicians to have their own concerts within its program.

The Skopje Jazz Festival, besides contributing to the music education of the Macedonian audience, played a huge role in the promotion and affirmation of African culture in Macedonia. Although we most often recognize jazz by its American musicians, nevertheless it is clear that its origins are to be found in Africa. The musical basis of jazz originates from slaves who, from the 16th to 19th centuries, were brought from West Africa to the Caribbean and North America. Then, from this basis, by combining Afro-Caribbean rhythms and European melodies, a new type of music developed in New Orleans, which today represents one of the most progressive contemporary music styles.

Over the past four decades, the program of the Skopje Jazz Festival was full of musicians drawing their inspiration from African music such as Sun Ra, Henry Threadgill, Steve Coleman, Ahmad Jamal, McCoy Tyner, Ornette Coleman, Cecil Taylor, Cassandra Wilson, Wayne Shorter, John Lurie, Maceo Parker, Herbie Hancock, Joe Zawinul, Wadada Leo Smith, David Murray, the Harriet Tubman Band and many more. The festival program this year also features such musicians, among which particularly notable are the Art Ensemble of Chicago and Anouar Brahem, with whom, the traditional interaction between jazz and African music continues at the highest level.

Fig. 2. Terakaft during the performance on the OFFest in 2011 (foto: Tatjana Rantaša).

Although mostly American musicians perform at the Skopje Jazz Festival as consistent representatives of the original jazz, African artists have also performed within its program. Among them, the most prominent are Femi Kuti, Youssou N'Dour, Salif Keita, Mory Kanté, Touré Kunda and others. The "Off Fest" festival also has a major part in the affirmation of African music and culture, which also takes part within the Skopje Jazz Festival. Its program has included eminent musicians, mostly from West Africa, including the following: Oumou Sangaré, Fatoumata Diawara, King Ayisoba, Pat Thomas, Bassekou Kouyate, Seckou Keita, Boubacar Traoré and the band Tinariwen. Most of them actually come from Mali, the country that also produced most of the objects that last year were presented at the exhibition "*Spirits of Africa: West African Ritual Art*", organized by the then Museum of Macedonia, the Skopje Jazz Festival and the Museum of African Art in Belgrade, from whose collection the exhibited items were taken. In this way, the Festival, together with the two museums, contributed in bringing African culture, religion and art closer to the Macedonian audience, resulting in one of the most visited events in the history of the Museum of Macedonia.

This year, the Skopje Jazz Festival has once again brought to us the music of Africa through two "bridges". The first one is American avant-garde jazz, presented through the music of the Art Ensemble of Chicago, while the other - through North African oriental music, created by the skillful fingers of Anouar Brahem. The Art Ensemble of Chicago has long been known for its distinctive sound, but also appearance, which is largely based on clothing characteristic for the peoples of sub-Saharan Africa. Their music is full of African rhythms and solo sections of percussion and drums played by Don Moye, who, despite his mature age, is still actively performing, so that recently we had the opportunity to see him in Skopje. Anouar Brahem is one of the most prominent Tunisian musicians who creates his music based on the folk melody of his native land. Through his instrument (the Arabic oud) he introduces the listeners to North African mysticism and sensuality, of which we had the opportunity to be convinced at his performance in Skopje.

BIBLIOGRAPHY:

Belopeta, O. (ed.). 2011. *30 years Skopje Jazz Festival*. Skopje: Skopje Jazz Festival.

Goce Naumov

MACEDONIAN COLLECTORS OF ETHNOLOGICAL OBJECTS FROM AFRICA

Although Africa is, for many, a distant place that today has nothing to do with Macedonia, we were still able to find some zealous admirers and collectors of African culture and art. It is evident that for them, distance and other unfavorable circumstances did not represent an obstacle to accomplish their actual or spiritual journeys across this continent. Although the occasions for such trips were varied, interwoven within all of them is the passion for this Continent and the impressions that these people experienced while staying in some of the countries there. At one time they were part of the work responsibilities of these Macedonian citizens who were employed in certain African countries as diplomats, physicians, engineers, artists etc. But often, behind these visits was the pure adventurous drive whose ultimate goal was to make direct contact with the local peoples and their archaic world, as well as the excitement that can be felt when wandering through the savannas, jungles and deserts. Even when it came to work responsibilities, they were often accompanied by trips to peripheral towns and villages and engaging in informal meetings with local inhabitants.

During these trips, Macedonian adventurers had the opportunity to communicate directly with African peoples, getting to know their everyday lives, customs and art. Such experiences obviously left a strong mark in their memories, prompting some of them to return to Africa. The desire to permanently retain such impressions in their memories and transferring them to their home country has encouraged these fellow citizens of ours, when returning from their trips, to bring with them a part of African culture in the form of various souvenirs or gifts, such as diverse figurines, masks, dishes, jewelry, weapons, musical instruments, toys etc.

These objects today adorn their homes and, in a way, bring them closer to Africa, both them and their guests who have never been to this Continent. We can say that these are the first African collections in Macedonia that are extremely valuable to us despite their modesty compared to similar collections from Western Europe or America.

Today, the number of such collectors, or, more precisely, lovers of African traditional culture, in our country is not small at all. The hosting of last year's exhibition "Spirits of Africa" has allowed for some of these collectors to gather in one place and talk about the objects they own, but also about their love for Africa in general. These meetings also gave rise to the idea of presenting a part of their collections at the exhibition "Africa in Macedonia", which would in some way round out the chain of continuous links between these two seemingly distant parts of the world. From the large number of such collectors on this occasion we have selected several with whom in the meantime we had the opportunity to communicate more directly. Among them are diplomats, managers, linguists, art historians, photographers and painters who at different times and on different occasions have lived in Africa. On their return to Macedonia they brought with them numerous memories, experiences, impressions and objects, that they decided to share with us.

Robert Smileski is a true world traveler who has traveled through different parts of the planet. He is constantly on the go, even on his professional trips as a marketing director. Robert is a longtime lover of Africa who sees it as an exotic neighborhood, but also the fatherland of all people. His love for this continent begins with his first solo trips across this continent. Later, they become more frequent and longer, accompanied by his close friends, and lastly by his partner and present-day wife. In fact, they spent their honeymoon in Africa turning it into a marital African safari. In this adventure they followed the movement of chimpanzees

through impassable jungles and spectacular animal migrations across the savannas, as well as exploring the cultural landmarks of the peoples between the Indian Ocean to the east and the great plain of Congo to the west.

During his travels, Robert danced to the rhythm of the *ethiopiques* (a traditional dance) in Gondar, jumped as high as the best Hamar jumpers at their tribal rituals in the valley of the Omo River, and received gifts from a Pygmy chief, but, unfortunately, he was not allowed to take them home to Macedonia. During his numerous visits to Africa, he has acquired decorated vessels and boxes from the Copts, necklaces from the Masai, an Ethiopian "mancala" game and numerous other items, some of which can be seen at the "Africa in Macedonia" exhibition.

Petar Jovanovski is a diplomat who in the period between 1979 and 1983 resided in Africa, more precisely in Ivory Coast. In addition to Africa, he also held diplomatic positions in Paris, Rome and Brussels, and was ambassador to India and Israel. Due to his work activities he traveled to many parts of the world, and he maintains this passion even after the end of his diplomatic career. He often travels to the countries of Southeast Asia, resides in Buddhist monasteries, and not seldom is present at the Himalayas, in the regions of Nepal and Tibet. On these trips he draws, writes, meditates and performs music with the locals, thus remaining in direct contact with nature and the principles of Buddhism.

Since his early diplomatic days, he has often traveled through West Africa, visiting Senegal, Mali, Burkina Faso, Guinea, Ghana, Liberia and Nigeria. He also stayed in Timbuktu, from where, after a short stay in the land of the Dogon people, he would cross the entire Sahara Desert, all the way to Algeria. During these trips he encountered numerous peoples from whom he collected various interesting objects for his collection: masks, figures, textiles, necklaces etc. Part of his collection is presented at our exhibition through ethnographic i.e. artistic objects from West Africa.

Jasmina Nikuljska is a Spanish language professor who also works as a translator from this language. During her childhood she lived in Nigeria and Peru. She then pursued a linguistic specialization at the Complutense University in Madrid and was a doctoral candidate at the State University of Zaragoza - Spain. She is an honorary consul of the Kingdom of Spain and a recipient of the Order of Isabella the Catholic, also holding the title of Honorable Lady conferred by the King of Spain Juan Carlos I.

Jasmina is the daughter of engineer and architect Zvonimir Nikuljski, a United Nations expert who worked on a UNDP project in Africa. Together with her father and mother Nadezhda, they stayed in Lagos from 1975 to 1977, and in fact she has taken over their love for art and care for the family's art collection. Most of the African objects in her collection come from Nigeria, a part of which can be seen at the "Africa in Macedonia" exhibition. Although she has lived and visited many places in the world, she considers Africa a true "magic" to which she would return with the greatest pleasure.

Kristina Biceva is an art historian who works at the Cultural Heritage Protection Office, in the department of international cooperation. For many years she has been involved in a number of projects aimed towards the preservation and affirmation of Macedonian cultural heritage. Through her work she contributes to the actualization of conditions related to cultural monuments and their presentation in our country and in the world.

Although she has also visited Egypt, Kristina is in love with sub-Saharan Africa after her stay in Kenya and Tanzania, as well as on the island of Zanzibar in the Indian Ocean. During her travels, especially in the Maasai Mara National Reserve, she befriended the locals. These were family communities of the Masai people from whom she has jewelry and cloaks, which are presented at our exhibition. Her collection also includes items from the city of Moshi, located in Tanzania, on the Kenyan border, as well as Egyptian textiles that today adorn her home.

Biljana Jurukovski is one of the most renowned Macedonian photographers, currently living in Australia. Her love for Africa and its people has been reflected in her photographs which have secured her high worldwide reputation and promotion of her work in world-class magazines and newspapers such as National Geographic, The Guardian, Lens Magazine, Silvershotz, ArtAscent, La Fotografia, Wotisart etc. The high quality and uniqueness of her photographs has resulted in numerous awards and exhibitions in the United States, Germany, Britain, Australia, Russia, Italy and other countries, with particular worldwide attention being given to her exhibition “Tribal

Muses”. She is currently working on a project by world-renowned photographer Jimmy Nelson with whom they photograph the world’s last indigenous cultures.

She has been photographing various communities in Africa for several years, but is particularly close to the Suri people (also known as Surma) who live on the border between Ethiopia and South Sudan. The members of this people are known for their specific and unique way of decorating the body which gives Biljana an additional inspiration in creating impressive photographs that highlight the remarkable features and specifics of African cultures. She gave some of her beautiful photographs with portraits of members of this people for the exhibition “Africa in Macedonia”.

Filip Kondovski is a prominent Macedonian photographer and director of photography who for many years has been active in the spheres of film, fashion, theater etc. In addition to the photographs intended for advertising design and theater posters, he has been involved in numerous films as director of photography, and has also produced his own works screened in Karachi, Wiesbaden, Prishtina, Monaco and numerous other places in Macedonia. His photographs have been exhibited in Macedonia, Bulgaria, Italy, Russia and Niger, and he has won prestigious awards in Bulgaria, Italy, Slovenia, the United States, Ukraine and Russia.

In 2005 he traveled to Niger where he received the bronze medal for photography at the Francophone Games (Jeux de la Francophonie). At the same event he also received the title of Knight of the Francophone Dialogue and Cultures Order, and a medal awarded by then President of Niger Mamadou Tandja. This stay in Africa provided him with direct contact with the local population of Niger, which became a light motif in his new cycle of photographs. Emerging from this experience was his exhibition of photographs entitled “Children of Africa”.

Miroslav Masin is one of the most famous Macedonian painters, known for his colorful style and expression, but also for his unique performances. Thanks to his large and varied opus, he has exhibited in Italy, France, Germany, Brussels, England, Moldova, the Czech Republic, Slovenia, Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina and others. During his creative stay in France, Germany, Belgium, and England, he befriended people originating from various African countries, from whom he obtained the masks and figures that are now displayed in his home and studio. He is fascinated by their artistry, but also by their magical potential. He gave some of these items for our exhibition “Africa in Macedonia”.

Masin has never been to Africa, but Africa is always within him. Motivated by Darwin’s theory of human evolution, many years ago he began a long cycle of paintings and performances in which the central motif is the ape i.e. the African chimpanzee as the closest biological relative of man. Studying chimpanzees, he stays with them in a cage for 10 days, in order to transform these “beings of nature” into “beings of culture” through his works. The works of this artist open before the public a series of ethical and evolutionary dilemmas regarding humanity. In this way, Masin, through his art, criticizes technological arrogance and racism as an attack or threat to natural rights and equality, but also suggests the necessity of occasionally turning the evolutionary course in a reverse direction i.e. backwards - towards monkeys and towards Africa.

Masin, Kondovski, Jurukovski, Biceva, Nikuljska, Jovanovski and Smilevski, though different in their professions and experiences, are all united in their love towards Africa. This love is not motivated just by their adventurism and affinity towards the exotic, but for some of them also by a very clear reason which prompts them to return to it, apparently because of its primordial nature and role as the “cradle of humanity”. By facing African cultures and art, they further increase their need to experience the archaic that we have long since abandoned in the gradual and not always noticeable process of alienation from nature. Thanks to these wonderful people and their enthusiasm and generosity, we have the opportunity, as rarely as ever, to see at one place authentic African objects in our country. They are here, among other things, to remind us of the world that we are increasingly leaving and, eventually, to make us stay in it for a little bit longer... at least until the next technological (r)evolution.

Срдечно им благодариме на следните соработници коишто придонесоа во реализацијата на изложбата
We are sincerely grateful to following collaborators who contributed in the realization of the exhibition

Јован Шурбановски / Jovan Šurbanovski
Ана Димчевска Семенпеева / Ana Dimčevska Semenpreeva
Елизабета Столиќ / Elizabeta Stolić
Здравко Стојкоски / Zdravko Stojkoski
Јана Гочевска / Jana Gochevska
Татјана Трајковиќ / Tatjana Trajković
Магдалена Аврамовска / Magdalena Avramovska
Филип Кондовски / Filip Kondovski
Јагутка Деловска / Jagutka Delovska
Љупка Филевска / Ljupka Filevska
Ангел Георгиев / Angel Georgiev
Владимир Деловски / Vladimir Delovski
Борјан Пешевски / Borjan Peševski
Владимир Благојевиќ / Vladimir Blagojević
Марија Зотиќ Цветковска / Marija Zotić Cvetkovska
Стефан Стојковски / Stefan Stojkovski
Михаило Апостолов / Mihailo Apostolov
Иванчо Велков / Ivančo Velkov
Весна Јанковска / Vesna Jankovska
Александра Бубевска / Aleksandra Bubevska
Дејан Ристовски / Dejan Ristovski
Благојче Тасевски / Blagojče Tasevski
Нада Андоновска / Nada Andonovska

Александар Стојчев / Aleksandar Stojčev
Владимир Кухар / Vladimir Kuhar
Горан Санев / Goran Sanev
Славица Бабамова / Slavica Babamova
Елена Канзурова / Elena Kanzurova
Славица Христова / Slavica Hristova
Љубо Фиданоски / Ljubo Fidanoski
Ленче Јованова / Lenče Jovanova
Марина Ончевска Тодоровска / Marina Oncevska Todorovska
Мери Стојанова / Meri Stojanova
Енгин Насух / Engin Nasuh
Данијела Недељковиќ / Danijela Nedeljković
Бојан Танески / Bojan Taneski
Спасе Перовски / Spase Perovski
Јован Радњански / Jovan Radnjanski
Оливер Белопета / Oliver Belopeta
Костадин Шурбановски / Kostadin Šurbanovski
Андриана Драговиќ / Adriana Dragović
Владо Кипријановски / Vlado Kiprijanovski

